

LUND UNIVERSITY

Empatisk förståelse. Från inlevelse till osjälviskhet

Johansson, Mats

2004

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Johansson, M. (2004). *Empatisk förståelse. Från inlevelse till osjälviskhet*. [Doktorsavhandling (monografi), Praktisk filosofi]. Department of Philosophy, Lund University.

Total number of authors:

1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

EMPATISK FÖRSTÅELSE

Från inlevelse till osjälviskhet

Mats Johansson

Till Kristina

© Mats Johansson

ISBN 91-628-6032-1

Tryckt av Media-Tryck, Lunds universitet

Lund 2004

Förord

Att det blev empatisk förståelse som kom att utgöra ämnet för min avhandling är ingen tillfällighet eftersom inlevelse är något som har fascinerat mig sedan barnsben. Ur fascination allena uppstår emellertid ingen doktorsavhandling. Det var först på universitetet och närmare bestämt under en kurs i R. M. Hares moralfilosofi som det teoretiska intresset tog fart. Vad som kom att fånga mitt intresse var det sätt på vilket inlevelse i andras lidande tenderar att tjäna som något av en altruistisk injektion. Jag insåg snart att jag för att förstå detta först måste studera inlevelsens natur. Denna insikt gav upphov till en mängd nya frågeställningar vilka inledningsvis förde mig bort från praktisk filosofi och mot kognitionsvetenskap. Min uppmärksamhet kom att riktas mot den hastigt framväxande simuleringsteorin i vilken jag såg en potential att lösa alla de frågor som intresserade mig. Idag har min fascination för simuleringsteorin svalnat. Jag är förvisso fortfarande övertygad om att simuleringsteorin kommit för att stanna men anser idag att den har sina begränsningar.

Att låta sig inspireras av simuleringsteorin som likt en lavin drar fram över den medvetandefilosofiska terrängen, kan vara både stimulerande och frustrerande. För trots att det är stimulerande att ha många meningsfränder, minskar antalet likasinnade möjligheten att bidra med något nytt och spännande. I detta sammanhang är det värt att notera att jag ingalunda är den ende praktiska filosof som kommit att inspireras av simuleringsteorin. På senare år har exempelvis Stephen Darwall och Nancy Sherman låtit simuleringsteorin prägla sin syn på moralens natur. Fler filosofer lär följa deras exempel. Simuleringsteorins släktskap med David Humes, Adam Smiths och Arthur Schopenhauers tänkande är helt enkelt alltför starkt för att den skall kunna hållas borta från praktisk filosofi.

Det finns åtskilliga personer som har bidragit till att detta arbete har kunnat slutföras. Jag vill därför först av allt tacka alla dem som på ett eller annat sätt diskuterat inlevelsens natur med mig. Några personer bör dock uppmärksammas särskilt. Till dessa hör min handledare Wlodek Rabinowicz,

vars värdefulla synpunkter jag haft stor glädje av. För dessa synpunkter samt för sitt stora tålamod med mina många utkast skall han ha stort tack. Vidare finns särskild anledning att tacka Ingar Brinck, Dan Egonsson och Björn Petersson, vars synpunkter betytt mycket för avhandlingens utformning. Jag har även haft stor nytta av att presentera delar av avhandlingen på högre seminariet i praktisk filosofi i Lund. Därför vill jag tacka seminariedeltagarna och i synnerhet: David Alm, Åsa Andersson, David Bengtsson, Johan Brännmark, Jeanette Emt, Ylva von Gerber, Lena Halldenius, Victoria Höög, Magnus Jiborn, Kutte Jönsson, Andreas Lind, Erik Persson, Ingmar Persson, Toni Rønnow-Rasmussen, Caj Strandberg och Daniel Svensson. När det gäller de kognitionsvetenskapligt orienterade avsnitten har jag haft förmånen att få synpunkter av Peter Gärdenfors, Lennart Karlsson och Annika Wallin. Jag vill även tacka Peter Nilsson, vid Umeå universitet, som med sina stora kunskaper om empati utgjort en givande diskussionspartner.

Att alls komma på tanken att skriva en avhandling i filosofi kräver om inte en rebellisk natur, så frihet att följa sin egen väg. I mitt fall har friheten alltid funnits där. För detta och för så mycket annat har jag mina föräldrar Arne och Ingrid Johansson att tacka.

Den person som utan jämförelse har betytt mest för färdigställandet av detta arbete är min fru Kristina Johansson. Utan Kristinas stöd hade jag aldrig blivit klar och därför tillägnar jag henne detta arbete. Här vore det fel att inte uppmärksamma två andra familjemedlemmar. Lukas och Nevis har nämligen lyst upp avhandlingsmörkret genom att på olika sätt påminna mig om att det verkligt goda i livet inte står att finna i filosofin.

Innehållsförteckning

1. Inledning

1.1 En fascinerande förmåga	1
1.2 Studieobjektet: empatisk förståelse	2
1.3 Filosofen och den mångfasetterade empatiforskningen	5
1.4 Antiskepticismen som metod	7
1.5 Arbetet i korthet.....	9

2. Lokaliseringsproblematiken

2.1 Inledning.....	12
2.2 Empati och empatisk förståelse.....	13
2.3 Fyra infallsvinklar.....	18
2.4 Vägval	25
2.5 Empatisk förståelse och omtanke.....	26
2.6 Känslomitta och förståelse – en belysande kontrast	33
2.7 Sammanfattning.....	36

3. Den empatiska förståelseakten – en översikt

3.1 Inledning.....	38
3.2 Empatisk förståelse – en skissartad framställning.....	39
3.3 Den empatiska inlevelsen.....	41
3.4 Förståelseobjektet	51

3.5 Relationen mellan agent och subjekt.....	53
3.6 Adekvansaspekten.....	59
3.7 Sammanfattning.....	63
4. Empatisk förståelse, analogi och projektion	
4.1 Inledning.....	64
4.2 Empatisk förståelse som projektion.....	66
4.3 Analogi som grund för empatisk förståelse	75
4.4 Sammanfattning.....	87
5. Likhetskriterierna	
5.1 Inledning.....	89
5.2 Likhetskriterier - variationer	90
5.3 Matchningskriteriet.....	95
5.4 Erfarenhetskriteriet	111
5.5 Sammanfattning.....	119
6. Empatisk förståelse och mental simulering	
6.1 Inledning.....	121
6.2 Simuleringstolkningen	122
6.3 Argument för simuleringstolkningen	132
6.4 Komplikationer och klargöranden.....	142
6.5 Sammanfattning.....	147
7. Perspektivtagande, simulering och osjälviskhet	
7.1 Inledning.....	149
7.2. Altruism och ”osjälviskhet”.....	150

7.3 Simulering/osjälviskhet-hypotesen	154
7.4 En avvikande personlighet – ett motargument?	165
7.5 Sammanfattning.....	174

8. Framtidsutsikter

8.1 Inledning.....	176
8.2 Tillbakablick.....	176
8.3 Lösa trådar och framtida studier.....	178

1. Inledning

In general we may remark, that the minds of men are mirrors to one another [...].

David Hume

1.1 En fascinerande förmåga

Den mänskliga inlevelseförmågan fascinerar. Den brukas i allehanda sammanhang och kan beroende på innehavarens syften användas till att hjälpa, stjälp eller fördriva tid. Att sakna den vore en stor fattigdom. Syftet med detta arbete är att utifrån ett filosofiskt perspektiv studera en aspekt av den mänskliga inlevelseförmågan vars relevans för den sociala individen knappast kan ifrågasättas. Vad som åsyftas är förståelse av *hur* det är att uppleva något utifrån andra subjektiva perspektiv än det man för stunden har. Förmågan till sådan *empatisk förståelse* är sannolikt en av de saker som markerar människans särart. Visserligen besitter andra djurarter än människan förmågor vilka kan liknas vid empati.^{1,2} Men när det kommer till den kognitivt avancerade förmågan att bortse från sina personliga trosföreställningar, önskningar och känslor i syfte att sätta sig in i ett främmande perspektiv förefaller människan vara unik.

Arbetets övergripande syfte är att avdramatisera, utan att fördenskill banalisera, empatisk förståelse.³ Att uppnå detta mål är mindre en fråga om att uttömmande beskriva den empatiske förståelsens natur än att redogöra för dess centrala drag – drag som identifieras genom att empatisk förståelse betraktas

¹ Se Brothers (1989), Gallup (1998), Masserman et. al. (1964) och Plutchik (1987).

² Helt kortfattat kommer empatisk förståelse att betraktas som medlem i den familj psykologiska fenomen som faller under paraplybegreppet empati, men mer om detta i kapitel 2.

³ Och därmed undvika de två tendenser som enligt Holm (2001) tidvis präglar empatiforskningen, s. 68.

som ett konkret fenomen förankrat i mänsklig psykologi. Det sistnämnda är allt annat än en trivialitet då denna faktor påverkar de många vägval man tvingas att göra när man närmar sig ett lika komplext fenomen som empatisk förståelse. I samband med dessa val kommer arbetet att konsekvent slå in på den väg som tydligast finner stöd i språklig praxis och den empatiska förståelsens fenomenologi. Ambitionen att avdramatisera tar sig tydligast uttryck i försöket att visa på en väg *runt* de problemområden som vanligtvis förknippas med att förstå andra personers upplevelser.

1.2 Studieobjektet: empatisk förståelse

Empatisk förståelse väcker intresse bland såväl vetenskapsmän som ”vanligt folk”. Detta har medfört att fenomenet har kommit att studeras i allehanda sammanhang. Som konsekvens har empatisk förståelse beskrivits på många sätt och inte sällan med ett metaforiskt språkbruk. Exempelvis tjänar uttrycket ”föreställ dig vara i hans kläder” ofta som uppmaning till empatisk förståelse. Motsvarigheter står även att finna i engelskan där de bland filosofer kommit att populariseras genom bl.a. R. M. Hares moralfilosofi.⁴ Fortsättningsvis kommer dylika uttryck inte att användas. I själva verket är det olyckligt att filosofer tenderar att använda sig av metaforiska uttryck för att beskriva fenomen som psykologerna sedan länge såväl namngett som diskuterat. Detta ger nämligen sken av att det som filosoferna diskuterar i grunden skiljer sig från det som psykologerna diskuterar, något man för filosofernas skull får hoppas inte är fallet. Nu har filosoferna visserligen inte visat empatisk förståelse något större intresse. Det är först under de senaste två decennierna som det går att identifiera en filosofisk empatiforskning. Undantagen står framförallt att finna i den fenomenologiska traditionen där möjligheten till empati kom att spela en alldeles särskild roll. Framförallt är det Max Scheler och Edit Stein som står för

⁴ Som ”putting oneself in another’s place”, Hare (1981). Metaforernas genomslag illustreras av att Alfred Mackay (1986) skämtsamt lanserade termen ”mental skohornsmanöver” (med anspelning på ”putting oneself in another’s shoes”) – en term som lyckligtvis aldrig kom att etableras. Bland filosofer är det metaforiska språkbruket fortfarande vanligt förekommande. I själva verket har det förts in i det tjugoförsta århundradet av Peter Goldie (2002) och hans beskrivning av en föreställningsakt som han benämner ”in-his-shoes imagining”, s. 194ff.

fenomenologernas bidrag till empatiforskningen.⁵ Deras teorier kommer dock fortsättningsvis att endast ges ett begränsat utrymme. Skälet är att Scheler och Stein i första hand uppmärksammade en annan form av empati än den som här studeras, vilket gör det svårt att hämta styrka i deras observationer och argument. Ett undantag är Schelers indelning mellan olika typer av empati – en indelning som inte bara präglat detta arbete utan som också kommit att påverka den allmänna empatiforskningen.

Inom de psykologiska disciplinerna har empatisk förståelse ibland beskrivits som ”kognitiv empati”, ”perspektivtagande”⁶ och ”rollanammande”.⁷ Detta aktualiserar frågan varför man alls skall använda termen ”empatisk förståelse”. Skälen är flera. För det första undviker man på detta sätt att alltför starkt associera studieobjektet med en process, handling eller aktivitet. Detta är bra eftersom empatisk förståelse även kan närmas som förmåga, utfall och upplevelse. För det andra signalerar ”empatisk förståelse” bättre än övriga alternativ att förståelseakten kan vara mer eller mindre framgångsrik. Detta är viktigt eftersom möjligheten till förståelse och oförståelse tydligt avspeglas i såväl facklitteraturen som i hur man till vardags uppfattar empatisk förståelse. Avslutningsvis tillåter användningen av ”empatisk förståelse” att termerna ”inlevelse” och ”perspektivtagande” förbehålls referera till en annan viktig aspekt av den empatiska förståelseakten, nämligen den föreställningsakt som är nödvändig men inte tillräcklig för empatisk förståelse. Empatisk förståelse kan (och kommer) därmed karakteriseras som *framgångsrikt perspektivtagande*.

Vad kan då sägas om empatisk förståelse? För att besvara denna fråga finns det skäl att vända blicken mot typiska fall av empatisk förståelse, vilkas gemensamma nämnare är att samtliga rör förståelse av *hur* en individ *upplever* sin situation. Det kan handla om att förstå hur en granne uppfattade den högljudda fest man hade föregående natt eller hur en vän upplevde ett gräl. Empatisk förståelse kan krävas för att inse hur man bäst kan hjälpa en vän efter

⁵ Scheler (1954 [1913]) och Stein (1989 [1916]). Se Chismar (2001) för en kort, eller Nilsson (2003) för en mer utförlig, sammanställning av fenomenologernas syn på empati. Se Bartky (1997) för Scheler syn på empati samt dess relevans för modern feministisk filosofi.

⁶ Termen ”perspektivtagande” är en neologism som används i brist på ett bra och enkelt alternativ. I detta är jag inte ensam – se Holm (2001) s. 94.

⁷ Termerna har kommit att kontrasteras med egocentrism. – ett kontrasterande som går tillbaks till Piaget (1926) – se Eisenberg et al. (1997) s. 75 och Flavell (1992) s. 107f.

dennes svåra skilsmässa eller för att förstå varför skilsmässan överhuvudtaget ägde rum. Empatisk förståelse kan kortfattat beskrivas så att *agenten* (dvs. den person som försöker förstå) framgångsrikt lever sig in i *subjektets* (dvs. den person⁸ som agenten försöker förstå) tankar, preferenser, känslor och trosföreställningar.⁹ Trots att förståelseobjektet kan beskrivas på många sätt är det viktigt att uppmärksamma att det måste ha en fenomenell dimension. Empatisk förståelse syftar nämligen alltid till att förstå hur en person *upplever* någonting. I detta sammanhang är det också viktigt att notera att empatisk förståelse med nödvändighet tar sig uttryck i agentens fenomenologi. Kanske kan denna karakteristik anses utgöra en godtycklig begränsning eftersom förståelsebegreppet som sådant (liksom kunskapsbegreppet) tillåter implicita varianter. Något godtycke är det emellertid inte fråga om. För det första är det oklart vad det skulle innebära att förstå *hur* det känns för någon att bryta benet eller att hålla ett tal utan att denna förståelse tar sig ett fenomenellt uttryck. Hursomhelst tar typfallen av empatisk förståelse sig ett sådant uttryck. För det andra utgör den fenomenella dimensionen genomgående ett samtalsämne inom empatiforskningen. Där frågar man sig hur empatins speciella fenomenologi bör karakteriseras och inte huruvida det föreligger någon sådan att beskriva.¹⁰ Bevisbördan ligger därför på dem som anser att studien borde inkludera fall som inte tar sig ett sådant uttryck. Avslutningsvis rör några av de filosofiskt intressantaste frågorna just hur agentens och subjektets upplevelser förhåller sig till varandra. Mot bakgrund av vad som sagts och i ljuset av att studien måste begränsas är valet enkelt: empatisk förståelse (men även perspektivtagande) kommer i fortsättningen uteslutande att tolkas som något som tar sig uttryck i agentens fenomenologi.

⁸ Hädanefter skall subjektet primärt beskrivas som en *person* och detta trots att subjektet kan vara en icke-mänsklig individ. Detta har sin grund i att arbetet kretsar kring (om än inte begränsas till) personers förståelse av personers upplevelser.

⁹ Hädanefter kommer agent och subjekt att konsekvent beskrivas i maskulina termer, något som framförallt hänger ihop med möjligheten till intrapersonell förståelse (se kapitel 3). Alternativen har bestått i att antingen strikt tala i neutrala eller feminina termer. Att tala om agent och subjekt i neutrala termer är allt för omständligt. Vidare finns skäl att undvika att falla offer för den vetenskapligt belagda mänskliga tendensen att beskriva empatiska situationer som en sak för kvinnor, Håkansson och Montgomery (2003) s. 20.

¹⁰ Se exempelvis Hoffman (2000) s. 4, Nilsson (2003) 128ff., Snow (2000) och Sober & Wilson (1998) s. 234.

1.3 Filosofen och den mångfasetterade empatiforskningen

Att som filosof ta sig an ett ämne som i likhet med empatisk förståelse ingående studerats inom de empiriska vetenskaperna kräver om inte ett rättfärdigande, så väl en kommentar. Närmare bestämt bör två saker klargöras. För det första bör något nämnas om vad filosofin kan bidra med. Dessutom bör något sägas om hur filosofin bör förhålla sig till de studier, resultat och resonemang som härrör från andra discipliner. För att ta ställning till dessa saker måste något sägas om filosofiska, icke-filosofiska och interdisciplinära möjligheter att studera empatisk förståelse. Förhoppningen är att detta ytterligare kommer att klargöra de ambitioner och metodologiska överväganden som ligger till grund för detta arbete.

Vad utmärker då en filosofisk studie av empatisk förståelse, och närmare bestämt: vad kan filosofen *bidra med* till de omfattande och djupgående studier som psykologer och kognitionsforskare genomfört? Frågan kräver svar trots att strategin för att besvara den tycks uppenbar. Filosofens bidrag består nämligen i att betrakta empatisk förståelse ur ett filosofiskt perspektiv samt att ställa och söka svar på filosofiska frågor rörande den empatiska förståelsens natur. När det gäller frågor som rör vad framgångsrik förståelse består i, har dessa i stor utsträckning lämnats oberörda av de empiriska vetenskaperna. Här finns utrymme för ett filosofiskt bidrag. Vidare föreligger moralfilosofiska skäl att studera empatisk förståelse. De empatiska fenomenen, till vilka empatisk förståelse hör (se kapitel 2), har nämligen inte bara framhållits som viktiga för att personer skall erhålla moraliskt relevant information, utan även föreslagits kunna förklara hur det kan komma sig att människor tenderar att handla osjälviskt. Trots att redan David Hume och Adam Smith sammankopplade empati med motivation är det först på senare tid som man fått tillgång till redskap med vilka man noggrannare kan studera en dylik koppling.¹¹

Hur bör man då som filosof förhålla sig till den icke-filosofiska empatiforskningen? Forskare av allehanda slag har visat stort intresse för empati och detta har givit upphov till mångfasetterad forskning.¹² Att som filosof

¹¹ Dessa filosofer använde inte termen "empati" utan istället den betydligt äldre termen "sympati". Men det är tydligt att de med "sympati" avsåg fenomen som ligger nära dagens empatibegrepp.

¹² Inom psykologin finns ytterligare ett område där empatisk förståelse tagits på stort allvar. Här åsyftas klientcentrerad terapi där terapeutens inlevelse spelar en betydande roll. I Heinz

fjärma sig från denna forskning är inte något seriöst alternativ. Vad beträffar studiet av empatisk förståelse finns inga vattentäta skott mellan forskningsgrenar som biologi, socialpsykologi, kognitionsvetenskap och filosofi. I själva verket finns anledning att bejaka de olika områdenas relevans för varandra. Det handlar naturligtvis inte om att ersätta filosofin utan om att förankra den i den snabba och intressanta utveckling som sker inom de empiriska vetenskaperna. Det är alltså inte *i utan mot bakgrund* av de empiriska vetenskaperna man bör söka svar på filosofiska frågor om den empatiska förståelsens natur.¹³

På vilket sätt präglas då detta arbete av de empiriska vetenskaperna? Det korta svaret omfattar två delar. För det första har den här försvarade simuleringstolkningen av empatisk förståelse (se kapitel 6) stöd i kognitionsvetenskapliga och neurofysiologiska studier. Med frontfigurer som Alvin Goldman, Robert Gordon, Jane Heal och Stephen Kosslyn har dörren öppnats för nya sätt att förstå hur medvetandet representerar och behandlar information, vilka är av stor relevans för denna studie. För det andra har socialpsykologerna noggrant och systematiskt kommit att studera relationen mellan empati (och indirekt empatisk förståelse) och osjälviskhet. Framförallt är det genom Daniel Batsons studier som socialpsykologin kommit att tangera filosofin på ett tankeväckande sätt. Genom att sammanföra olika forskningsgrenar är förhoppningen att i detta arbete lansera en teori som inte

Kohut kom psykoterapin att få en förespråkare av en teori enligt vilken empati är det medel genom vilket man introspekterar andras (och våra egna) medvetanden. Exakt vilken roll empati spelar i den terapeutiska situationen har diskuterats. Carl Rogers ansåg exempelvis att den som blir förstådd utvecklas i en positiv riktning - se Håkansson (2003) s. 5. Det är emellertid inte självklart att förståelsen strikt skall betraktas som ett instrument. Psykoanalytikern Theodor Reik har beskrivit förståelsen som mer av en slutpunkt för terapin än en utgångspunkt, Reik (1948) s. 129. Hursomhelst är det säkert att man inom psykoterapin ägnat mycket energi åt att begripliggöra det man vanligtvis kallat "empati" men som i detta arbete går under namnet "empatisk förståelse". Skälet till att den terapeutiskt orienterade forskningen inte kommer att ges något större utrymme är att den i första hand berör empatisk förståelse av synnerligen komplexa och speciella upplevelser. Detta arbete, vars syfte är att identifiera den empatiska förståelsens grundvalar, centrerar sig kring betydligt enklare förståelseobjekt.

¹³ Det är ingen tillfällighet att tvärvetenskap ofta ses som någonting positivt. Uppluckring av ämnesgränser kan ge diskussionsutrymme där positionerna länge varit låsta. Ett exempel av relevans för detta arbete återfinns inom vetenskapsfilosofin, där den kognitionsvetenskapliga simuleringsteorin kommit att ge nytt bränsle åt diskussionen om möjligheten till en specifik kulturvetenskaplig metod - se Kögler och Steuber (2000).

bara är förenlig med den empatiska förståelsens fenomenologi och kognitionsvetenskapliga teorier om interpersonell förståelse, utan dessutom kan förklara hur det kan komma sig att empatisk förståelse ofta tycks motivera agenten att hjälpa subjektet.

1.4 Antiskepticismen som metod

William Ickes har hävdad att empatisk inferens är så träffsäker att den kan te sig som magi eller telepati.¹⁴ Detta är naturligtvis en överdrift. Likväl är Ickes långt ifrån ensam om att finna empatin träffsäker. När det gäller det för empatisk förståelse grundläggande perspektivtagandet, tyder mycket på att människor ofta via detta framgångsrikt kan greppa emotionella tillstånd, förutsäga andras beteenden samt manipulera personer efter behag. Trots detta ifrågasätter många möjligheten att empatiskt förstå andras upplevelser.¹⁵ Sådana personer (fortsättningsvis: *skeptiker*) spelar en särskild roll i detta arbete. Men eftersom det är skepticismen som sådan och inte enskilda skeptiker som är av intresse, kommer ”skeptikern” fortsättningsvis att referera till en teoretisk konstruktion. Närmare bestämt är det *det skeptiska förhållningssättet* som angrips. Ambitionen är att identifiera samt kritisera de tankegångar som utgör jordmånen för skepticism och på detta sätt komma närmare den empatiska förståelsens natur. Antiskepticismen fungerar således som en *filosofisk metod*.

I samband med att man diskuterar det skeptiska förhållningssättet är det viktigt att skilja mellan två typer av skepticism, nämligen den som ifrågasätter att man kan veta att det finns andra medvetanden och den som ifrågasätter att det går att veta/förstå vad dessa medvetanden innehåller.¹⁶ I detta arbete behandlas uteslutande den senare typen av skepticism. Detta beror inte bara på att studien måste begränsas eller en önskan att undvika den stagnerade och

¹⁴ Ickes (1997a) s. 2.

¹⁵ Nu kan man naturligtvis även ifrågasätta möjligheten att empatiskt förstå sig själv. Den skepticism som här diskuteras gör emellertid inte det. Skälet är att den (i) är avsedd att avspegla en vanligt förekommande tankegång (och den rör inte möjligheten till intrapersonell förståelse) och (ii) syftar till att belysa den empatiska förståelsens natur och detta görs bäst genom att skepticismen endast rör interpersonella fall.

¹⁶ Indelningen är inspirerad av Marcia Cavells redogörelse för två olika frågeställningar: “One question asks how I can know that there are any minds other than my own. A second asks how, granted that there are, I can know what is ‘on’ them”, Cavell (1985) s. 368. Även Smith (1989) uppmärksammar detta vägval, 113f.

tämligen ointressanta debatt som den första typen av skepticism ger upphov till. Det huvudsakliga skälet är att den första typen av skepticism har lite att tillföra den antiskeptiska metod som här är relevant. Vad som gör skeptikern till en sådan tacksam måltavla är nämligen att han, i en tänkt diskussion, bidrar till att klargöra vad som verkligen krävs för empatisk förståelse. Om skeptikern hade uttryckt tvivel om att man överhuvudtaget kan veta att andra har medvetanden, så skulle den fortsatta diskussionen falla inom ramarna för en allmän kunskapsteoretisk debatt som på intet sätt hade fört denna studie framåt.

Det skeptiska förhållningssättet tar sig många olika uttryck. Vid sidan av den variant enligt vilken man aldrig kan *förstå* andra personer än sig själv, figurerar även en mindre radikal variant enligt vilken man aldrig *säkert kan veta* att man förstår andra än sig själv. Enligt ytterligare en form av skepticism är det *fullständig* förståelse man inte kan veta sig besitta. Skeptikern kommer hädanefter att betraktas som en person som vill nå fram till radikal skepticism men som, om detta inte går, nöjer sig med en svagare form av skepticism. Vad som gör det legitimt att säga att skeptikern *vill* nå fram till en viss form av skepticism beror naturligtvis helt på att han här endast är en filosofisk konstruktion, vars enda syfte är att föra arbetet framåt. När det gäller faktiskt förekommande skeptiker vill de naturligtvis inte vara skeptiker. Istället betraktar de den skeptiska ståndpunkten som framtvingad av olika argument och observationer.¹⁷

Givet vad som sagts kan det tyckas som om skepticismen inte kommer att tas på allvar. Detta stämmer i en mening, men inte i en annan. Visserligen betraktas skepticism i det följande inte som något seriöst alternativ. Detta bottnar ytterst i följande filosofiska övertygelse: människor i allmänhet kan inte systematiskt applicera begrepp på ett felaktigt sätt (i detta fall "förstå" i meningar som "jag förstår hur du känner dig"). Antiskeptisismen utgör därför mer än en givande metod, den definierar slutpunkten för filosofiska resonemang. Teorier som ofrånkomligen leder till skepticism kommer att överges. Men detta betyder inte att skepticismen på förhand bör betraktas som motbevisad. Det vore nämligen att missbruka den som filosofiskt redskap. Det

¹⁷ I praktiken tycks det vara lika sällsynt med radikala skeptiker som med solipsister. Skeptiska tankegångar figurerar dock på flera håll – se exempelvis Carrier (1973) s. 829, Nagel (1974) och Young (1997) s. 38-59.

är just genom att försöka identifiera skepticismens styrka som antiskepticismen blir användbar som metod.

1.5 Arbetet i korthet

Det är varken möjligt eller önskvärt att här sammanfatta alla de förutsättningar, argument och slutsatser som genomsyrar denna studie. Något bör dock sägas om arbetets huvuddrag.

Arbetet ger stöd åt tesen att empatisk förståelse är grundad på en framgångsrik processdriven simulering på neurofysiologisk nivå. "Framgång" tolkas som att simuleringen inte bara t.ex. ger upphov till korrekta förutsägelser utan dessutom hos agenten förorsakar en fenomenell representation av subjektets upplevelser. Eftersom simuleringen sker på neurofysiologisk nivå är det viktigt att notera att den fenomenella representationen inte nödvändigtvis kvalitativt *liknar* den fenomenella upplevelse som agenten försöker förstå. Att empatisk förståelse inte förutsätter sådan likhet är i själva verket en av de tankar som försvaras i detta arbete. Simuleringstolkningens fördelar är många. Förutom att den inkluderar en teori om vad som utgör framgångsrik förståelse har den potentialen att redogöra för den empatiska förståelsens natur, oavsett om studien rör sig på fenomenologisk, kognitionsvetenskaplig eller neurofysiologisk nivå. Vidare tycks simuleringstolkningen vara synnerligen lämpad för att förklara hur det kan komma sig att perspektivtagande (och alltså empatisk förståelse) tenderar att driva människor i riktning mot osjälviskhet.

Jämte denna inledning samt en kortare avslutning består detta arbete av sex kapitel, som behandlar flera olika frågeställningar. Frågeställningarna, som huvudsakligen är av filosofisk karaktär, berör semantik, epistemologi och moralfilosofi. Tonvikten ligger på frågor som rör om och hur empatisk förståelse är möjlig. Detta beror dels på ett personligt intresse för denna typ av frågor, dels på den speciella roll skepticismen kommit att spela inom filosofin. Lite tid ägnas åt semantiska spörsmål. Den som önskar att se en noggrann begreppsanalytisk genomgång av de för denna studie centrala begreppen kommer att bli besviken. Bortsett från relateringen av empatisk förståelse till empati, sympati, känslomitta och medlidande återfinns inte mycket som påminner om traditionell analytisk-filosofisk begreppsanalys.

Kapitel 2 och 3 syftar till att klargöra vad empatisk förståelse är för typ av fenomen. Detta kräver en mängd kommentarer och klargöranden, vilket kan ge ett något spretigt intryck. Därför är det viktigt att redan nu påpeka att dessa kapitel i mindre utsträckning driver enskilda teser än lägger grunden för senare diskussioner.

Kapitel 2 syftar till att ”lokalisera” empatisk förståelse inom empatiforskningen. Detta sker bl.a. genom att empatisk förståelse kontrasteras med några fenomen (och begrepp) som den riskerar att förväxlas med. Framförallt klargörs skillnaden mellan empatisk förståelse, empati, känslomitta och sympati. Jämförelsen syftar inte enbart till att undvika missförstånd och förväxlingar (även om detta är viktigt) utan dessutom till att belysa några av den empatiska förståelsens mest karakteristiska drag. Vidare behandlar kapitlet några av de infallsvinklar som kommit att präglade empatiforskningen. I detta sammanhang skisseras även några grundläggande vägval samt de val som satt sin prägel på detta arbete.

I kapitel 3 presenteras en översiktlig skiss av den empatiska förståelseakten, dvs. den handling, process eller episod som rymmer eller ger upphov till empatisk förståelse. Med denna skiss som utgångspunkt diskuteras flera av den empatiska förståelseaktens centrala aspekter. Förståelseakten dissekeras och i samband med detta förtydligas även den begreppsapparat som löper igenom den kommande diskussionen. Kapitlet omfattar även en redogörelse för den faktor som ytterst skiljer empatisk förståelse från andra former av perspektivtagande, nämligen *adekvansaspekten*, dvs. det förhållandet att empatiska förståelseakter kan vara lyckade eller misslyckade. Adekvansaspekten har stor filosofisk relevans då den utgör en nödvändig förutsättning för den skeptiska problematiken.

I kapitel 4 och 5 problematiseras idéer som på olika sätt utgör en jordmån för skepticism. Kapitel 4 behandlar två besläktade tankegångar, som tar sin utgångspunkt i den till synes självklara tanken att empatisk förståelse i substantiell mening måste utgå från agentens eget perspektiv. I tur och ordning problematiseras och avvisas tesen att den empatiska förståelseakten med nödvändighet är projicerande och tesen att empatisk förståelse endast är möjlig genom ett analogiresonemang.

I kapitel 5 identifieras, diskuteras och avvisas vad som kan betraktas som skepticisms kärna, nämligen uppfattningarna att empatisk förståelse kräver att

agenten har personlig erfarenhet av de upplevelser han försöker att förstå och/eller att agenten under själva förståelseakten upplever något som i kvalitativt avseende liknar de upplevelser han försöker att förstå. Dessa tankar, vilka kan formuleras som kriterier på empatisk förståelse, förekommer i olika varianter. Syftet med det femte kapitlet är att visa att ingen av dessa varianter är försvarbara. Kapitlet är en naturlig uppföljning på kapitel 4, då det syftar till att utesluta de sista möjligheterna att tolka agentens eget perspektiv som källan i ett analogiresonemang.

I kapitel 6 försvaras uppfattningen att perspektivtagande (och alltså empatisk förståelse) är grundat på en processdriven simulering, i vilken agenten omedvetet använder sin egen hjärnkapacitet till att simulera de neurofysiologiska processer som ligger till grund för subjektets upplevelser. Här sker ett ställningstagande i en allmän medvetandefilosofisk debatt som under senare år förts mellan två teoribildningar, dvs. simuleringsteorin och teoriteorin. Syftet är dock inte att försvara simuleringsteorin eller angripa teoriteorin. Snarast är kapitel 6 (ja hela avhandlingen) att likna vid en fallstudie med simuleringsteoretiska förtecken.

I kapitel 7 riktas uppmärksamheten mot den moraliska sfären och möjligheten att genom simuleringstolkningen förklara ett sätt på vilket osjälviskhet kan uppstå. Att det finns en koppling mellan perspektivtagande (och alltså empatisk förståelse) och motivation att hjälpa är ett välbelagt faktum. Frågan är om simuleringstolkningen kan förklara detta. Kapitel 7 behandlar denna fråga samt försvarar vad som, något otympligt, kommer att benämnas *simulering/osjälviskhet-hypotesen*. Enligt denna hypotes påverkar den mentala simulering som ligger till grund för perspektivtagande agentens motivationella system i riktning mot osjälviskhet. Tanken är något förenklad att simulering av de processer som ligger till grund för någons lidande inte bara avser sakernas tillstånd (dvs. någons lidande) utan dessutom vanligtvis *upplevs* som obehaglig för agenten. På detta sätt kommer agenten att förknippa subjektets lidande med ett obehag, något som i sin tur motiverar honom att hjälpa subjektet.

2. Lokaliseringsproblematiken

In my defence, therefore, I would suggest that one reason it is difficult to get a good handle on empathy is that it has so many handles.

Mark H. Davis

2.1 Inledning

Ett sätt att närma sig empatisk förståelse (hädanefter även ”EF” eller ”förståelse”) är att kontrastera EF med andra besläktade fenomen. En sådan metod är vanligt förekommande inom empatiforskningen.¹ Det finns anledning att bejaka metodens fördelar och låta den prägla detta kapitel. Förhoppningen är att på detta sätt dels få bättre förståelse för EF:s natur, dels förebygga missförstånd som kan uppstå när olika fenomen förväxlas. Mer exakt är det fyra saker som bör behandlas. Först av allt är det nödvändigt att säga något om relationen mellan EF och empati. I korthet kommer den att beskrivas så att perspektivtagande, till vilket EF hör, utgör en delmängd av den vidare kategorin empati. För det andra bör något sägas om fyra olika sätt på vilka empatiforskare har närmat sig empati, nämligen som förmåga, process, utfall och upplevelse. Dessa infallsvinklar ger upphov till en rad viktiga frågeställningar om hur man bör närma sig EF. För det tredje måste något sägas om hur EF förhåller sig till sympati och medlidande. Som kommer att framgå finns det en avgörande skillnad i det att EF, i motsats till sympati och medlidande, inte nödvändigtvis involverar omtanke om subjektet. Avslutningsvis finns anledning att kontrastera EF med det psykologiska fenomen som kommit att benämnas ”känslomitta” eller ”smittsam empati”, eftersom man på detta sätt får tillfälle att belysa några av EF:s mest utmärkande drag.

¹ Metodens ursprung skall tillskrivas Scheler (1954 [1913]).

Innan det blir dags att angripa lokaliseringsproblematiken är en terminologisk anmärkning på sin plats. Trots att termerna ”agent” och ”subjekt” definierats inom ramarna för empatisk förståelse kommer de även att användas i diskussionen av andra psykologiska fenomen. Men oavsett om det är empatisk förståelse, empati, sympati, känslomitta eller mental simulering som diskuteras, används ”agent” och ”subjekt” på ett liknande sätt. ”Agent” används nämligen konsekvent för att beteckna den person som förstår, empatiserar, sympatiserar, smittas eller simulerar. ”Subjekt” betecknar följaktligen den person vars upplevelser agenten uppmärksammar eller vars upplevelser ligger till grund för agentens respons.

2.2 Empati och empatisk förståelse

Det vore ett misstag att nalkas EF utan att först klargöra dess relation till empati, inte minst eftersom uttrycket ”empatisk förståelse” uppenbarligen bygger på termen ”empati”. Ett klargörande är alltså på sin plats, vilket i sin tur föranleder en redogörelse för empatibegreppets heterogena natur.² Den senare inleds lämpligen med en historisk tillbakablick.

För den som inte är insatt i empatiforskningens historia kan empatibegreppets korta historia och teoretiska ursprung komma som en överraskning. Det var Theodor Lipps som 1897 först introducerade det moderna empatibegreppet (”Einfühlung”, dvs. inlevelse).³ Visserligen hade Robert Visser redan 1873 introducerat termen i estetiken, men då hade den en annan innebörd.⁴ Edward B. Titchener tog Lipps skapelse, överförde den till engelskan och myntade 1909 den grekiskinspirerade termen ”empathy”.⁵ Idag återfinns empatitermer i många språk och flera av dem är färgade av Titcheners konstruktion. Sedan Lipps dagar har empatibegreppet genomgått en

² I själva verket är termen ”empati” så mångtydig att Levy (1997) föreslagit att den bör överges i tekniskt språkbruk. Detta är emellertid för drastiskt då termen visat sig mycket användbar. Paradoxalt nog tycks mångtydigheten många gånger tjäna som en enande kraft, då den lockar forskare av olika ursprung till diskussioner.

³ Se Lauren Wispés (1987) noggranna redogörelse för empatibegreppets historia.

⁴ Allt enligt konstkritikern Edgar Wind (1963). Vissers estetiskt orienterade begrepp definierades, enligt MacIsaac (1997) s. 248, som att människor spontant projicerar verkliga känslor på iakttagna människor och objekt.

⁵ Enligt Wispé (1987) inspirerades Titchener av gammalgrekiskans ”empathia” (bokstavligen: ”inlidelse”), s. 21.

rad förändringar. Det har inte bara spritt sig från estetiken till psykologin utan även kommit att etableras i den allmänna filosofin, kognitionsvetenskap och vardagsspråket.

En ytterligare sak, som kanske är överraskande, är att man drygt hundra år efter empatibegreppets införande ännu inte nått konsensus beträffande dess definition.⁶ Så ser nämligen läget ut. Oenigheten är dock i stor utsträckning skenbar. Det hänger ihop med att forskare har kommit att använda ”empati” till att beteckna olika fenomen, alternativt olika aspekter av samma fenomen. Följden har blivit att man delvis talar förbi varandra.⁷ Att så är fallet är inte särskilt anmärkningsvärt, då empatibegreppet har rört sig mellan olika sammanhang. Det har under ett sekel fungerat som ett arbetsredskap inom discipliner som socialpsykologi, terapi, filosofi och kognitionsvetenskap. Dess användning har varierat med användningsområdet, något som också förklarar varför empatibegreppet trots sin ungdom och sitt teoretiska ursprung är ett högst komplicerat begrepp.

Eftersom termen ”empati” använts på så många olika sätt är det utsiktslöst att söka efter en enhetlig användning. Men eftersom empati ändå måste definieras är en forskningsförankrad stipulering på plats. Därför finns det skäl att betrakta två olika sätt att förhålla sig till den begreppsliga relationen mellan empati och empatisk förståelse som båda har figurerat i litteraturen, om än där i termer av ”empati” och ”perspektivtagande”. För det första är det möjligt att uppfatta empati som ett *paraplybegrepp* som kan appliceras på en rad olika psykologiska fenomen, av vilka EF utgör ett exempel.⁸ På detta vis tillåts termen ”empati” referera till så vitt skilda psykologiska fenomen som *empatisk oro*⁹ (t.ex. spädbarnets automatiska och samstämmiga respons på andra spädbarns skrik) och det kognitivt avancerade perspektivtagandet. Det andra sättet att förstå den begreppsliga relationen mellan empati och empatisk förståelse är att göra tolkningen att begreppen refererar till distinkta men

⁶ Den som vill ha en illustration av empatibegreppets många sidor rekommenderas att läsa Davis (1994), Eagle och Wolitzky (1997), Preston och de Waal (2002) och Wispé (1987).

⁷ Detta är en uppfattning som bl.a. Davis (1994) ger stöd åt.

⁸ Ett exempel på detta betraktelsesätt förekommer hos Preston och de Waal (2002) som skriver: “A process model makes empathy a superordinate category that includes all subclasses of phenomena that share the same mechanism. This includes emotional contagion, sympathy, cognitive empathy, helping behaviour and so on”, s. 4.

⁹ Direktöversättning av ”empathic distress” som termen används i Sagi och Hoffman (1976).

besläktade psykologiska fenomen.¹⁰ Av de två möjligheterna kommer den förstnämnda i fortsättningen att ges företräde. Mot bakgrund av detta är det viktigt att uppmärksamma att EF hädanefter kommer att betraktas som en delmängd av perspektivtagande, vilket i sin tur utgör en delmängd av empati. Vad som generellt gäller empati eller perspektivtagande, gäller alltså även för EF.

Trots att paraplydefinitionen skiljer sig från flera andra definitioner är den inte udda. Den har bl.a. stöd hos Mark Davis och Martin Hoffman.¹¹ Exakt vad som faller inom ramarna för empatibegreppet är inget som det finns anledning att ta ställning till här. Men det finns dock inga uppenbara skäl att vara restriktiv. Därför skall empati i fortsättningen beteckna samtliga fenomen som vanligen benämns empati eller protoempati.

Paraplydefinitionen medför vissa komplikationer. Många använder nämligen "empati" på ett annat sätt. Ett problem uppstår i fall där sådana personer citeras. Att "översätta" deras användning av "empati" till specifika former av empati är ingen bra lösning, eftersom det sällan är klart *exakt* hur de använder sina termer. Någon översättning blir det därför inte fråga om. Följaktligen är det av stor vikt att uppmärksamma att alla inte använder "empati" i samklang med hur termen används i detta arbete. I de fall där det föreligger skillnader med direkt relevans för denna studie kommer dessa att uppmärksammas särskilt.

Vad skiljer då EF från andra fenomen som faller inom ramarna för empati? Det finns olika möjligheter att svara på denna fråga. En frestande men otillfredsställande strategi består i att ställa sig bakom uppfattningen att perspektivtagande (och alltså EF) bör karakteriseras som kognitiv i motsats till affektiv. Strategin att dela in empatiska fenomen med avstamp i distinktionen mellan affektiv och kognitiv är ingalunda ny. Hoffman noterar, mot bakgrund av sina många år som empatiforskare, följande:

¹⁰ Detta är något som bland annat varit fallet inom socialpsykologin, där man med utgångspunkt i Stotland (1969) kommit att betrakta perspektivtagande som en metod att förstärka någons empati - se exempelvis Batson (1991).

¹¹ Se exempelvis Davis (1994) och Hoffman (2000). Bland filosoferna har den bl.a. stöd hos Martin (1998), s. 98.

Empathy has been defined by psychologists in two ways: (a) empathy is the cognitive awareness of another person's internal states, that is, his thoughts, feelings, perceptions, and intentions [...]; (b) empathy is the vicarious affective response to another person.¹²

Eftersom perspektivtagande vanligtvis anses vara den kognitivt mest avancerade formen av empati är det frestande att karakterisera EF enligt (a). Det vore emellertid förhastat. Att EF är kognitivt avancerad implicerar helt enkelt inte att EF (till sin natur eller till sitt resultat) saknar affektiva element. Klart är dock att en sak som skiljer perspektivtagande (och alltså EF) från flera andra former av empati är dess kognitivt avancerade natur. Perspektivtagande involverar nämligen undertryckandet av det egna perspektivet till förmån för ett annat, en manöver som bl.a. förutsätter att agenten upprätthåller en gräns mellan vad han själv och vad subjektet känner, anser, tror etc. Det är alltså inte bara, som i många andra fall av empati, en fråga om att beröras av någon annans känslor.

Perspektivtagande kräver alltså att agenten lever sig in i ett perspektiv utan att fördenskull ta över det som sitt eget. I syfte att belysa agentens relation till subjektet skriver David Woodruff Smith följande:

And so I have *empathy* with Anna, I *empathize* with her, or with her sorrow: I understand her experience from her point of view. Of course, I know that I am not Anna, that I am not having her experience of feeling sad, and that I am not myself actually feeling sad. These facts distinguish my empathy from other phenomena, and my beliefs of these facts are presuppositions of my empathy. If I myself start to feel sad, I have crossed the line from *empathy* to *sympathy*, feeling *with* the other what she or he feels. If I start to literally share *her* experience, I have crossed the line from empathy to *telepathy*. If I start to identify too strongly with her experience, if I start to feel likewise just because *she* does, then I have become schizoid, or “borderline”, borderline schizophrenic. And if I start to think I *am* she, then I have crossed over into a form of schizophrenia. In empathy I “identify” with the other,

¹² Hoffman (2000) s. 29.

appreciating her experience *as if* I were going through it, but the boundaries between myself and the other, between my own experience and hers, remain clear to me.¹³

Smith uppmärksammar flera faktorer värda att beakta. Men det är viktigt att notera att hans krav att agenten skiljer mellan sig själv och subjektet inte fortsättningsvis kommer att accepteras som ett krav på empati. Detta har naturligtvis sin grund i att empati här definierats som ett paraplybegrepp och därmed bl.a. refererar till primitiva former av empati (som empatisk oro). Det hänger alltså inte ihop med att Smiths krav skulle vara originellt, för det är det nämligen inte. Kravet är vanligt förekommande och används ofta till att skilja *affektiv empati* (som inte skall förväxlas med perspektivtagande) från dess mindre avancerade släktingar. Essentiellt för affektiv empati är nämligen att agenten, förutom att samstämmigt känslomässigt reagera på subjektets upplevelse, uppmärksammar subjektets upplevelse samt den roll den spelar för hans egen respons.¹⁴ Men trots att Smiths krav inte gäller alla de fenomen som här anses falla under ”empati”, så gäller det perspektivtagande.

En sak som skiljer perspektivtagande (och alltså EF) från andra former av empati är att det involverar en *föreställningsmanöver* genom vilken agenten exempelvis föreställer sig känna, se eller resonera som en annan person (se 2.3.2 och 3.3). När det gäller andra former av empati är det mer en fråga om att agenten drabbas på ett sätt som hos honom resulterar i en affektiv respons som är samstämmig med subjektets.¹⁵ I dessa fall vore det felaktigt att tala om någon föreställningsmanöver. Vad som i sin tur särskiljer EF från andra fall av perspektivtagande är också det som tydligast skiljer EF från andra former av empati. Vad som åsyftas är den *adekvansaspekt* som präglar EF. Denna aspekt belyses genom att den empatiska förståelseakten, i motsats till alla andra former av empati, kan vara framgångsrik eller misslyckad.

¹³ Smith (1989) s. 117.

¹⁴ Se exempelvis Nilsson (2003) s. 135, Snow (2000) s. 68 och Sober och Wilson (1998) s. 234.

¹⁵ Den främste förespråkaren för denna karakteristik torde vara Martin Hoffman – se exempelvis Hoffman (2000), s. 30. Även Nancy Eisenberg (som också hon tillhör empatiforskningens tungviktare) anammar karakteristikerna – se t.ex. Eisenberg och Miller (1987).

2.3 Fyra infallsvinklar

I sin intressanta och omfattande bok *Empathy: A Social Psychological Approach* identifierar Davis vad han betraktar som upphovet till den semantiska förvirring som präglat empatiforskningen. Oenigheten baserar sig enligt Davis delvis på att man misslyckats med att ange om man med empati åsyftar en *process*, dvs. det sätt på vilket man tar del av andra människors perspektiv, eller ett *utfall*, dvs. resultatet av en sådan process.¹⁶ Nu finns det anledning att tro att oenigheten dessutom beror på att man misslyckats med att uppmärksamma ytterligare två sätt att närma sig empati, nämligen som *förmåga* och *upplevelse*.¹⁷ Hursomhelst leder en diskussion av de fyra infallsvinklarna till en bättre förståelse av empatiforskningens mångfasetterade natur. Vidare, och vad viktigare är, kan den leda till bättre förståelse av detta arbete. Att argumentera för att någon av infallsvinklarna inte hör hemma inom empatiforskningen är det inte tal om. Infallsvinklarna (förmåga, process, utfall och upplevelse) är nära relaterade, och så länge de inte sammanblandas tjänar empatiforskningen på att omfatta dem alla. Positivt är också att de bidrar till att flytta fokus bort från den frestande men felaktiga uppfattningen att EF uttömmande kan beskrivas som en typ av *tillstånd*.

2.3.1 Empati som förmåga

Inte sällan definieras empati som *förmågan* att föreställa sig själv i någon annans situation och därigenom ta del av den andres erfarenhet.¹⁸ Frågor rörande när, hur och hos vilka denna förmåga utvecklas är intressanta men knappast av filosofisk natur. Sådana frågor ligger snarast på psykologens bord, inte minst eftersom förmågan att förstå och känna med andra utvecklas parallellt med

¹⁶ Davis (1994) s. 9ff.

¹⁷ Empati som förmåga ligger nära men skiljer sig från vad Davis benämner som den empatiska episodens "antecedent". Antecedenten utgör förutsättningarna för empati. Detta kan involvera individuella och intellektuella skillnader mellan arter och personer vad gäller deras förmåga och benägenhet att empatisera. Till detta kommer den situation mot vilken empati riktas – en situation som enligt Davis i högre eller lägre grad kan påverka agenten, Davis (1994) s. 14f.

¹⁸ Se t.ex. Aronson et al. (1999) s. 424, Smith (1993) G7 och Tengelnd (2001) s. 73f. Jämför även med Nationalencyklopedins (internetupplagens) definition av empati, enligt vilken empati innebär att "kunna leva sig in i en annan människas känsloläge och behov" (min kursivering).

människors sociala förmågor. Otoliga är också de studier där utvecklingspsykologer och socialpsykologer studerat hur barn i olika åldrar förstår och reagerar på andras personers situationer. Att dessa studier här inte visas någon större uppmärksamhet beror på att studieobjektet för detta arbete är den fullt utvecklade empatiska förståelsen.

Även om det saknas ett tydligt incitament att som filosof studera *förmågan* till EF, förekommer två sammanhang där förmågan till EF eller bristen på sådan är särskilt tankeväckande. För det första kan studiet av individer som p.g.a. någon defekt saknar förmåga till EF vara av filosofiskt intresse. Autister och psykopater har en nedsatt förmåga att empatiskt förstå andras upplevelser och detta har betydande återverkningar på deras sociala förmågor.¹⁹ Det senare är relevant vid studiet av kopplingen mellan EF och osjälviskhet – en koppling som behandlas mer ingående i kapitel 7, där psykopaten framställs som ett potentiellt motexempel mot den teori som där försvaras. Ett annat sätt på vilket förmågan till EF kan vara av intresse rör utvecklingspsykologiska *milstolpar* i barns utveckling av sin förmåga att förstå andra perspektiv än sina egna. Milstolparna är värdefulla då de bidrar till att illustrera samt avdramatisera vad det innebär att transcendera sitt perspektiv (se kapitel 4.2.3). På det stora hela utgör emellertid inte förmågan till EF någon särskilt intressant infallsvinkel för den som är filosofiskt intresserad av empatisk förståelse hos den fullt utvecklade och normala människan. Därför är det lämpligt att lämna denna infallsvinkel därhän och istället diskutera en som har avgjort större betydelse för detta arbete.

2.3.2 Empati som process

Inspirerad av framförallt Hoffman skiljer Davis mellan tre typer av empatiska processer. Processerna är enligt Davis åtskilda genom den kognitiva ansträngning som krävs för deras genomförande – en ansträngning vars grad vanligtvis anses korrelera med hur sent respektive process uppträder i människans liv. Mer exakt skiljer Davis mellan (i) *icke-kognitiva*, (ii) *enkla kognitiva* och (iii) *avancerade kognitiva* processer.²⁰ Trots att indelningen är av

¹⁹ Det tillhör ingalunda ovanligheterna att filosofer använder autism och psykopati i sin argumentation – se Deigh (1995), Kennett (2002) och Snow (2000).

²⁰ Davis (1994) s. 15ff.

större vikt för utvecklingspsykologen än för filosofen, så tjänar den till att belysa EF:s natur. Det finns därför skäl att säga något kortfattat om vad som skiljer dessa processer åt.

Standardexemplet på en icke-kognitiv empatisk process är *motormimiken*, dvs. det sätt på vilket spädbarn reagerar på samt imiterar iakttaget minspel.²¹ En annan icke-kognitiv process ligger till grund för *empatisk oro* och mer exakt det fenomen där spädbarn reagerar på andra barns skrik med att själva skrika. Typiskt för icke-kognitiva processer är att de är såväl automatiska som medfödda.²² Att de har lite eller intet med EF att göra är uppenbart. Tydligast framgår detta av att processerna ofta visar sig hos individer (spädbarn) som saknar förmåga att identifiera andra som separat existerande subjekt och som således inte kan ha någon annans upplevelser som förståelseobjekt. Nämnade fenomen uppfyller därmed inte det tidigare nämnda och i empatiforskningen ofta förekommande kravet att agenten måste skilja mellan sitt och subjektets perspektiv. Nu finns det visserligen utrymme för att tala om icke-kognitiva processer också hos vuxna, dvs. hos personer som *kan* skilja mellan sig själva och subjektet. Känslomitta (se 2.6) utgör ett sådant exempel. Något fall av EF är det ändå inte, framförallt för att EF är essentiellt kognitiv. Mer om detta längre fram.

När det gäller de kognitiva processerna kan man skilja mellan flera stycken.²³ Här finns det endast skäl att ta upp ett fåtal och detta i första hand för att påvisa kategorins heterogenitet. Processerna delas, som redan framgått, vanligtvis in i två kategorier. Dels finns de kognitivt enkla processerna. Ett exempel på en sådan process ("classical conditioning", klassisk betingning) är den genom vilken en viss signal, p.g.a. att agenten tidigare har kommit att associera signalen med en viss emotionell respons R, hos agenten ger upphov till R. Det är värt att notera att denna form av empati är oflexibel på ett sätt som perspektivtagande inte är. För även om inte alla enkla kognitiva processer

²¹ Mer om denna i Davis (1994) s. 15f. och Gordon (1995b) s. 728.

²² De icke-kognitiva processerna påminner i hög grad om de tre (av fem) former av empati Hoffman beskriver som primitiva, automatiska och till största delen ofrivilliga, Hoffman (2000) s. 36ff. Ett exempel på en sådan process är den Sagi och Hoffman (1976) avser i följande passage: "The fact that 1-day-old infants cry selectively in response to the vocal properties of another infant's cry provides the most direct evidence to date for an inborn empathic distress reaction.", s. 175.

²³ Se Davis (1994) s. 16f. och Hoffman (2000) s. 45ff.

är lika oflexibla som klassisk betingning²⁴ är de mindre känsliga för subjektets perspektiv än vad perspektivtagandet är, något som naturligtvis beror på att de, i motsats till perspektivtagande, inte syftar till att greppa ett föreställningsobjekt/förståelseobjekt. Det senare är anledning nog att lägga de kognitivt enkla processerna till handlingarna och istället uppmärksamma den typ av process som är central för EF. Om denna skriver Davis följande:

[t]he attempts by one individual to understand another by imagining the other's perspective. It is typically an effortful process, involving both the suppression of one's own egocentric perspective on events and the active entertaining of someone else's.²⁵

Det är sannolikt denna kognitivt avancerade process som de flesta filosofer har i tankarna när de talar om att "föreställa sig vara i en annan persons situation". Hursomhelst fångar Davis vad kognitionsforskare och socialpsykologer kommit att benämna "perspektivtagande" och som här anses utgöra kärnan i EF.²⁶ I fallet med perspektivtagande är observatörens respons inte bestämd av tidigare kopplingar mellan signal och emotionell respons. Perspektivtagandet är i denna mening flexibelt och kan ge upphov till en respons som går utanför det inlärdas – ja utanför agentens erfarenheter.

Att närma sig EF som en process är filosofiskt givande i synnerhet då man på detta sätt berör problem beträffande möjligheten till EF och indirekt

²⁴ Ett exempel är det som Hoffman (2000) benämner "direkt association" där subjektets situation påminner agenten om egna smärtsamma erfarenheter, vilket i sin tur uppväcker empatiska känslor hos agenten. I motsats till klassisk betingning förutsätter inte direkt association att signal och upplevelse har kopplats till varandra genom att samtidigt figurera i förflutna situationer, s. 5

²⁵ Davis (1994) s. 17. Värt att notera är att Hoffman (2000) nämner ytterligare en variant som rimligtvis faller under de kognitivt avancerade processerna, nämligen "förmedlad association", dvs. fall där subjektets emotionella tillstånd via språket överförs till agenten. Agenten avkodar språkets innebörd. Innebörden associeras sedan till agentens egna erfarenheter och ger på detta vis upphov till en empatisk respons hos agenten, s. 49ff.

²⁶ En komplikation är, som Hoffman (2000) noterat, att det finns tre typer av perspektivtagande, nämligen självfokuserat (där agenten föreställer sig hur han själv skulle ha upplevt subjektets situation), annanfokuserat (där agenten föreställer sig hur subjektet upplever sin situation) och kombinerat perspektivtagande (där agenten växlar mellan de två första sätten att leva sig in i subjektets situation), s. 54ff. Denna komplikation kommer att delvis behandlas längre fram (3.3.2).

kommer i kontakt med frågor som rör hur EF kan vara motiverande. Processaspekten hos EF kommer att visa sig särskilt givande i samband med att EF i kapitel 6 beskrivs som grundad på en processdriven simulering på neurofysiologisk nivå.

2.3.3 Empati som utfall

Med empati som utfall åsyftas i korthet den empatiska processens resultat. Den grundläggande distinktionen går här mellan *interna* och *externa* utfall.²⁷ Trots att det är de interna utfallen (exempelvis agentens upplevelser och trosföreställningar) empatiforskningen vanligtvis behandlar, finns även möjligheten att tala om externa utfall. Ett exempel på det senare är de handlingar av omtanke som ofta följer i empatins spår. Externa utfall behöver emellertid inte vara av osjälvisk natur. Empati kan exempelvis ligga till grund för att TV-tittaren byter kanal i syfte att fly det obehag som Aktuellt's inslag om kvinnomisshandel framkallar. Fortsättningsvis kommer inte de externa utfallen att behandlas i detta arbete. Detta beror dels på att arbetet måste begränsas, dels på att de externa utfallen ligger långt från empatiforskningens huvudled. Det senare gäller i synnerhet den filosofiskt orienterade forskningen. Nu är det inte, vilket man skulle kunna tro, så att begränsningen är till hinder för en studie av relationen mellan EF och osjälviskhet. Det beror på att relationen kan studeras inom ramarna för interna utfall, nämligen som en relation mellan EF och *motivationella* tillstånd. Ett exempel på det sistnämnda är agentens önskan att hjälpa subjektet efter det att agenten empatiskt uppfattat den svåra situation som subjektet befinner sig i. Denna typ av utfall (hädanefter: osjälviskhet) har fått stor uppmärksamhet inom socialpsykologin, men mer om detta i kapitel 7.²⁸ Huruvida motivationella utfall lämpligen bör betraktas som en separat kategori eller inordnas under någon annan form av interna utfall skall vara osagt. Vad som är viktigt är att de tillhör kategorin interna utfall.

²⁷ Denna terminologi är att föredra framför den Davis (1994) använder och som förts in i svenskan av Holm (2001) s. 80ff, enligt vilken skillnaden beskrivs i termer av "intrapersonella" och "interpersonella" utfall. Skälet är att agent och subjekt (vilket kommer att framgå i kapitel 3) kan vara samma person.

²⁸ Redan här är det en poäng att notera att "osjälviskhet" kommer att användas på ett sätt som inbegriper såväl altruism som pseudoaltruism.

När det gäller de interna utfallen är det viktigt att skilja mellan fenomenella och icke-fenomenella utfall. Med fenomenella utfall åsyftas vanligtvis observatörens *affektiva* respons på subjektets belägenhet. Men trots att det ter sig naturligt att tolka empati i affektiva termer (inte minst då ”empati” bokstavligen betyder inkännande) finns det utrymme att tala om icke-affektiva fenomenella utfall. Detta gäller tydligast i fall av perspektivtagande. Agenten kan exempelvis leva sig in i någons visuella perspektiv och på detta sätt komma att visualisera vad subjektet ser. I ett sådant fall är det ansträngt att tala om affektion.

När det gäller fenomenella utfall kan dessa inte alltid beskrivas som *parallella* med subjektets upplevelser. Det finns även utrymme att tala om *reaktiva* utfall. Ett reaktivt utfall kan bestå i den ilska och frustration en agent upplever när han konfronteras med ett lidande han ej kan avhjälpa. Att söka EF:s natur bland de reaktiva utfallen är inte rimligt. För även om reaktiva utfall kan spela en viktig roll i praktiska sammanhang, vore det ett alltför stort avsteg från traditionen att betrakta de reaktiva utfallen som essentiella för något av de empatiska fenomenen. Den som vill studera EF:s natur gör istället bäst i att följa empatiforskningens huvudled och undersöka om EF förutsätter någon form av internt fenomenellt parallell-utfall. Empatins tendens att orsaka ett parallell-utfall hos agenten är i själva verket en av de saker som tydligast präglar empatiforskningen. Men vad räknas då till de parallella utfallen? I fortsättningen kommer ett parallell-utfall betraktas som ett fenomenellt utfall som kvalitativt liknar subjektets upplevelse och/eller representerar denna upplevelse. Som kommer att framgå (kapitel 5 och 6) finns det i fall av EF skäl att beskriva agentens upplevelse som en representation som inte nödvändigtvis kvalitativt liknar subjektets upplevelser. Trots detta är det viktigt att beröra möjligheten att EF förutsätter att agenten upplever något som kvalitativt liknar förståelseobjektet. Det hänger inte bara ihop med att möjligheten ofta tas på allvar, utan beror också på att den hotar att underlätta skeptikerns jobb. Det senare beror på att skeptikern, förutsatt att möjligheten accepteras som rimlig, skulle kunna falla tillbaks på den ofta accepterade tankegången att man aldrig säkert kan veta att ens egna upplevelser är kvalitativt jämförbara med en annan persons upplevelser.

De icke-fenomenella interna utfallen exemplifieras lättast genom de trosföreställningar som empati kan ge upphov till hos agenten. Dessa utfall har

fått stor uppmärksamhet inom den kognitionsvetenskapliga empatiforskningen, sannolikt därför att de ofta är möjliga att verifiera mot subjektets beteende. Förutsägelser är ett exempel på en typ av icke-fenomenella utfall som kan vara testbara. Med detta är det inte sagt att EF nödvändigtvis resulterar i en korrekt förutsägelse.²⁹ Det finns helt enkelt för många omständigheter som jämte oförståelse kan förklara varför en förutsägelse inte infaller.

För tillfället finns det skäl att lämna frågan öppen huruvida EF med nödvändighet involverar fenomenella, icke-fenomenella och/eller motivationella utfall. Däremot kan man redan nu lägga de interna reaktiva utfallen samt de externa utfallen åt sidan. För trots att de kan vara av relevans för empatiforskningen är det svårt att se vad dessa utfall har att tillföra denna studie.

2.3.4 Empati som upplevelse

Vid sidan av den logiskt konstruerade triaden förmåga, process och utfall finns det ytterligare en infallsvinkel som kan påverka och har påverkat empatiforskningen. Empatiforskare har nämligen ägnat kraft åt att karakterisera agentens empatiska upplevelse samt dess relation till subjektets upplevelse.³⁰ Nu kan det tyckas som om upplevelseaspekten helt kan inordnas i kategorin interna fenomenella utfall. Så är emellertid inte fallet. Agentens upplevelser kan mycket väl sägas figurera parallellt med den empatiska processen. I detta fall är det snarast fråga om att upplevelsen supervenerar på den empatiska processen.³¹ En liknande tankegång ligger i själva verket till grund för att den empatiska upplevelsen längre fram (kapitel 6) kommer att betraktas som fenomenologisk evidens för att EF är grundad på en form av mental simulering. Detta illustrerar det olämpliga i att likställa upplevelseaspekten med ett internt utfall. Hursomhelst kan den empatiska upplevelsens natur undersökas utan att man tar ställning till huruvida empati i övrigt betraktas som process eller utfall. Upplevelseaspekten kan med andra ord utgöra en alldeles oberoende ingång till empatiforskningen. Men efter att ha sagt detta bör man notera att upplevelserna ändå kan delas in i samma kategorier som de interna fenomenella

²⁹ Eller, för den delen, att en korrekt förutsägelse implicerar att EF föreligger/förelåg.

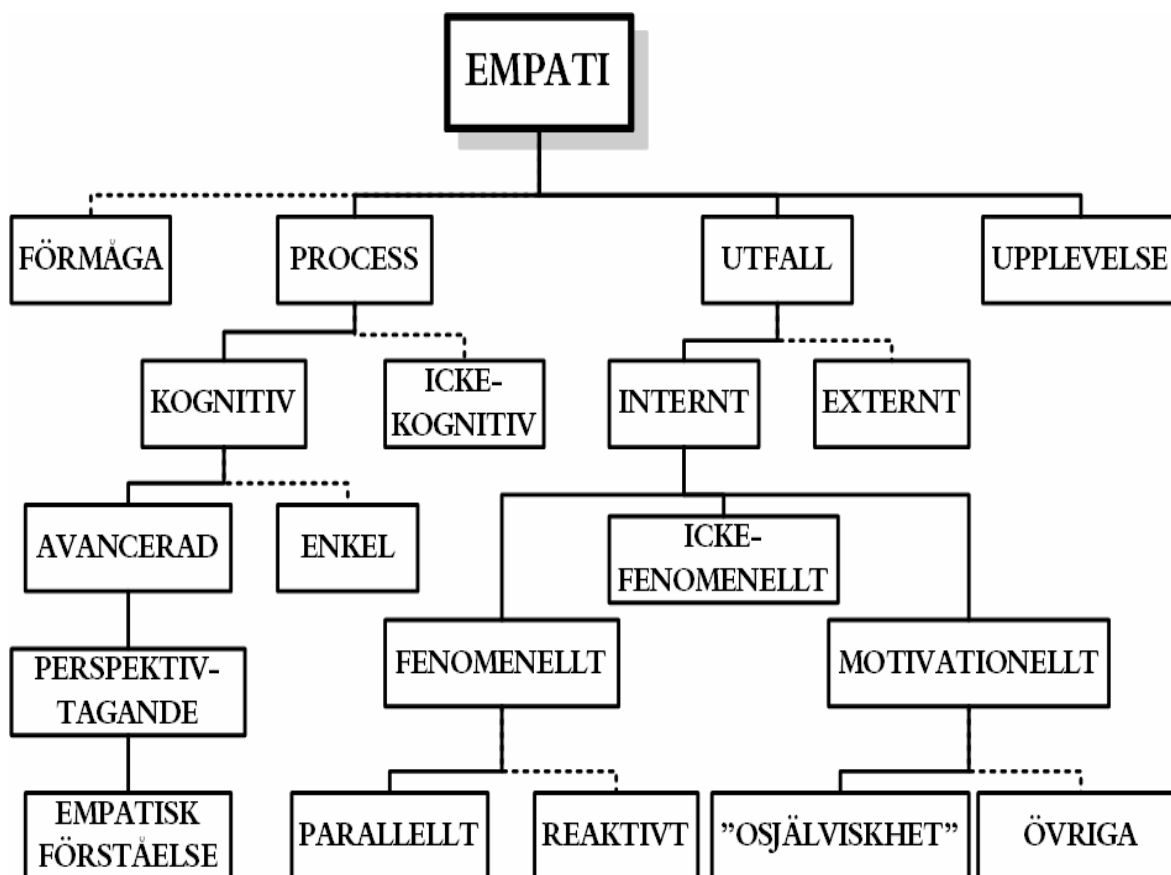
³⁰ Se exempelvis Nilsson (2003) och Tengland (2001).

³¹ Dessutom kan processen som sådan anses föreligga på fenomenologisk nivå.

utfallen. Detta förklarar varför de inte beskrivs mer ingående i den skiss som följer.

2.4 Vägval

Något bör nu sägas om de av empatiforskningens förgreningar som har störst relevans för detta arbete. Betrakta därför följande skiss:

Skissen är inte komplett. Därför är det av stor vikt att notera att dess huvudsakliga syfte endast är att belysa aspekter av relevans för detta arbete, något som inte får förväxlas med att den skulle vara ämnad att fånga vad som utmärker EF. I själva verket omfattar skissen flera aspekter som inte passar in på EF (exempelvis reaktivt fenomenellt internt utfall eller enkla kognitiva processer). Medan de heldragna linjerna leder till de aspekter som hädanefter kommer att behandlas mer ingående, leder de streckade linjerna till aspekter som inte kommer att behandlas eller som kommer att behandlas mindre

intensivt. Observera att detta inte betyder att de heldragna linjerna markerar vad som är kännetecknande för EF. När det exempelvis gäller de motivationella utfallen bör dessa rimligen inte betraktas som en del av EF. Trots detta bör de uppmärksammas då mycket tyder på att det finns en intressant och tydlig koppling mellan EF och osjälviskhet (se kapitel 7).

2.5 Empatisk förståelse och omtanke

Få saker är så viktiga vid studiet av de empatiska fenomenen som att säga något om deras relation till omtanke.³² Med ”omtanke” avses här att agenten tycker synd om subjektet, känner för subjektet eller bryr sig om subjektet. Omtanke skall därmed förstås som ett internt tillstånd som kan men inte behöver ta sig uttryck i handling. Relationen mellan empati och omtanke är värd att behandla eftersom den har givit (och potentiellt ger) upphov till många missförstånd.

När Stephen Darwall hävdar att ”Empathy can be consistent with the indifference of pure observation or even the cruelty of sadism” ansluter han sig till de många forskare som trycker på att empati inte går hand i hand med omtanke.³³ Att empati är förenligt med allehanda motiv har t.o.m. kommit att bli något av ett mantra inom empatiforskningen. Denna studie bryter inte mönstret. Ambitionen är nämligen att nu tydliggöra att empati (och i synnerhet EF) är neutral med avseende på omtanke.³⁴ Att göra detta inbegriper inga påtagliga komplikationer. En förutsättning för att inse detta är dock att man uppmärksammar att det förhållandet att perspektivtagande (och alltså EF) är ett sätt att övervinna egocentrism i sig inte betyder att perspektivtagande är ett sätt att övervinna egoism.

³² I svenska språket saknas precis motsvarighet till det begrepp som i detta sammanhang vanligtvis diskuteras, nämligen engelskans ”concern”.

³³ Darwall (1998) s. 261. I detta sympatiserar Darwall uttryckligen med Stocker och Hegeman (1996) s. 214ff. Värt att notera är att Darwall (2002) i sitt tredje kapitel, som baseras på Darwall (1998), ändrat på textavsnittet och skriver att ”Empathy can be *followed* [...]” (min kursivering), s. 51.

³⁴ Att jämföra med Kohuts idé att empatin ”är ett värdeneutralt redskap för iakttagelse som a) kan leda till riktiga eller oriktiga resultat, b) kan användas för medkännande, fientliga eller sakliga-neutrala syften [...]”, Kohut (1988) s. 196.

Den som önskar separera empati (och specifikt EF) från omtanke gör bäst i att visa att empati skiljer sig från de båda fenomenen sympati och medlidande. De senare involverar nämligen inte bara med nödvändighet omtanke, utan de har även på olika sätt kommit att förväxlas med vissa former av empati. En annan fördel med att ta sin utgångspunkt i dessa fenomen är att de är tydligt förankrade i den mänskliga psykologin. Nu är det naturligtvis inte blott frågan om att visa att EF inte sammanfaller med sympati eller medlidande. Att så inte är fallet är alltför uppenbart. För i likhet med *vissa* former av empati, men i motsats till EF, kan medlidande och sympati inte vara korrekta eller inkorrekta.³⁵ Sympati och medlidande kan vara missriktade men inte misslyckade.

2.5.1 Empati och sympati

Det är ingen tillfällighet att de flesta empatiforskare ofta på ett tidigt stadium redogör för skillnaden mellan empati och sympati.³⁶ Risken för sammanblandning är nämligen betydande. Detta framgår tydligt i vardagsspråket. Exempelvis kunde man i en insändare nyligen läsa hur författaren beklagade sig över politikernas brist på ”empati”. Det framgick av sammanhanget att vad författaren avsåg att säga var att politikerna saknar förmågan att förstå och bry sig om andra människors situationer. Hade författaren nöjt sig med att likställa ”empati” med förståelse för andras belägenheter, hade författaren kommit mycket nära EF. Men som så ofta smög sig ett annat element in i användningen av termen ”empati”, nämligen uppfattningen att den som empatiserar också bryr sig om subjektet. Därmed kom artikeln att handla om politikernas avsaknad av empati *och* sympati. Nu är det inte meningsfullt att utifrån detta anklaga författaren för att ha begått ett misstag. Vardagsspråkets behov av klara distinktioner skiljer sig från

³⁵ Det kan förefalla märkligt att tala om inkorrekt förståelse. Därför är det viktigt att notera att uttrycket ”inkorrekt förståelse” betecknar ett misslyckat förståelseförsök.

³⁶ En rad olika sätt på vilket detta skett redovisas i Darwall (1998) s. 261f., Davis Jr. (2001) s. 3, Eisenberg och Strayer (1987) s. 6f., Goldie (2002) s. 213ff., Greenson (1960) s. 418, Holm (2001) s. 106f, Katz (1963) s. 8f. Martin (1998) s. 98, Nilsson (2003) s. 1, Olinick (1984) s. 137f., Smith (1989), s. 117, Snow (2000) s. 66 och Wispé (1986) s. 318. Avslutningsvis finns en poäng att nämna Wispé (1991) som i sin studie av sympati också skiljer mellan empati och sympati, s. 78ff.

vetenskapens. I forskningssyfte vore dock vardagsbegreppet (om det alls går att tala om *ett* sådant) ett alldeles för klumpigt instrument.

Termen ”sympati” har liksom ”empati” flera olika användningar. Det är något som Philip Mercer har uppmärksammat. Han skiljer t.ex. mellan ”han är känd för att sympatisera med maoismen” och ”av sympati stannade han för att hjälpa”.³⁷ I det följande avser termen ifråga uteslutande den senare formen av användning. Mer exakt skall sympati fortsättningsvis förstås som en form av omtanke om *en person*. Att den andra användningen inte har med empati att göra torde vara uppenbart. Empati står i alla dess former direkt eller indirekt i relation till medvetanden och inte till saker som politiska rörelser. Att någon skulle förväxla empati med den senare formen av sympati är alltså inte sannolikt. Däremot har det under årens lopp visat sig vara viktigt att separera vissa former av empati från den form av sympati som involverar omtanke om personer.

Att samtliga medlemmar i den empatiska familjen skulle implicera sympati är uppenbart orimligt. När det exempelvis gäller primitiva former av empati, som empatisk oro, måste inte agenten (dvs. spädbarnet) överhuvudtaget förstå att det finns andra personer, än mindre sympatisera med dem. Men hur förhåller sig då EF till sympati? Också denna fråga är lättbesvarad. Detta gäller åtminstone ”till hälften”, vilket visar sig räcka. Det är tämligen lätt att se att EF inte implicerar sympati. Detta framgår kanske tydligast av det förhållandet att EF kan riktas mot upplevelser som svårligen kan anses föranleda sympati. EF kan nämligen inte bara ha emotioner och känslor som objekt utan vadhelst som hör till ett perspektiv (se 3.4). Tänk exempelvis på fall där agenten via EF försöker att förutsäga vilken julklapp subjektet kommer att köpa till en person. I detta fall verkar sympati vara frånvarande. Sympatis frånvaro framgår än tydligare i fall av perceptuellt perspektivtagande. Det vore nämligen synnerligen ansträngt att hävda att agenten i ett sådant fall nödvändigtvis känner sympati med subjektet. Man behöver dock inte lämna känslösfären för att skilja på empati och sympati. Eliot Sober och David Sloan Wilson har uppmärksammat att det förefaller märkligt att säga att man sympatiserar med någon som är glad.³⁸ Visserligen kan

³⁷ Mercer (1972) s. 3ff.

³⁸ Sober och Wilson (1998) s. 234.

man känna glädje med andra, men det utgör inte fall av sympati. Sympati tycks med andra ord, i motsats till empati, med nödvändighet riktas mot negativa upplevelser.³⁹ Men inte heller i fall där empati riktas mot någons negativa upplevelser (som smärta) väcks nödvändigtvis agentens sympatier. Kanske ter sig detta anmärkningsvärt, i synnerhet vad gäller perspektivtagande, då detta ofta betraktas som ett motgift mot egoism och känslökyla. Perspektivtagandets antiegoistiska verkan – för en sådan finns (se kapitel 7) – är emellertid inte ovillkorlig. Liksom altruisten kan manipulatören, konversatören, biobesökaren och den skadeglade ha stor användning av sin förmåga att leva sig in andras upplevelser.⁴⁰

Som framgått tycks det inte finnas några skäl att tro att de empatiska fenomenen implicerar sympati. Men gäller också det omvända? Att så inte är fallet är en tanke som framförts av bl.a. Philip Mercer. Han tänker sig att sympati består i empati plus omtanke.⁴¹ Liknande tankar har framförts av John A. Fisher som antyder att sympati *förutsätter* inlevelse⁴² och Arne Johan Vetlesen

³⁹ Dvs. i det fall där sympatin överhuvudtaget riktas mot någons upplevelser. Sober och Wilson (1998) noterar att sympati kan riktas mot en person som inte upplever någonting. De skriver: "Suppose Walter discovers that Wendy is being deceived by her sexually promiscuous husband. Walter may sympathize with Wendy, but this is not because Wendy feels hurt and betrayed. Wendy feels nothing of the kind, because she is not aware of her husband's behaviour.", s. 234f.

⁴⁰ Att den socialt begåvade lättare kan skaffa sig personliga fördelar (göra karriär etc.) är en idé som många slagit mynt av. I tankarna har jag den uppsjö av litteratur som berör emotionell intelligens samt frågan hur denna kan förbättras – se exempelvis Golemans bästsäljare *Känslans intelligens*, Goleman (2000).

⁴¹ Mercer (1972) s. 11. Mercers ståndpunkt kan jämföras med Chismar (1988) s. 258 och Martin (1998) s. 96ff. vilka också närmar sig sympati som en förening av empati och omtanke. Notera att Mercer inte använder empatibegreppet, utan det nära relaterade begreppet *medkänsla* ("fellow-feeling") som han karakteriserar på följande sätt: "Fellow-feeling is an exercise of the imagination in that it involves an imaginative representation of another's feelings", s. 9.

⁴² Sympati kräver enligt Fisher (1992) att agenten rörs av igenkännandet av subjektets situation – ett igenkännande som enligt Fisher baseras på hur man förstår vad det innebär att vara i subjektets situation. Han skriver: "Sympathy, as we see, involves empathy. To feel sympathetic towards someone, or to feel sympathy for some creature, involves being moved by that creature's condition. What is distinctive about sympathy is that this response is mediated by a recognition of a sort of kinship with the object of sympathy. We think of what it would be like to be in those circumstances, to have that happen, to suffer like that, to be like that.", s. 230.

som menar att sympati *vilat* på empati.⁴³ Adrian Piper tänker i sin tur att sympati förutsätter en *kapacitet* för empati.⁴⁴ Som framgår är det många om budet. Men trots att åtskilligt kan sägas i frågan huruvida sympati implicerar empati, faller denna problematik utanför ramarna för denna studie.⁴⁵ Vad som här är av vikt är att det inte förhåller sig på det omvända sättet eftersom detta skulle ha haft betydande återverkningar på frågan vilken roll perspektivtagande spelar inom den moraliska sfären. Om det finns ett samband (vilket det alltså gör – se kapitel 7) mellan perspektivtagande och omtanke, så etableras inte detta genom begreppsanalys utan genom empiriska studier.

Eftersom det mot bakgrund av vad som sagts inte finns några tydliga skäl att revidera standarduppfattningen att empati i sig inte inbegriper omtanke, skall denna uppfattning fortsättningsvis accepteras. I ljuset av detta är det rimligt att undra varför risken att blanda samman sympati med empati är så stor. Förklaringen tycks i huvudsak ha med tre faktorer att göra. För det första har den äldre termen ”sympati” (eller, rättare sagt, engelskans ”sympathy”) historiskt sett bl.a. använts för att referera till en form av känslomitta och således till ett fenomen som kommit att förknippas med empati.⁴⁶ På detta sätt har termerna kommit att associeras med varandra samt med varandras tillämpningar. Detta går tillbaka till inflytelserika tänkare som David Hume och Adam Smith, vars terminologier länge försvårat en klar gränsdragning mellan empati och sympati.⁴⁷ Nu är det naturligtvis inte så, vilket ibland antyds, att

⁴³ Vetlesen (1994) s. 204.

⁴⁴ Piper (1991) s. 740.

⁴⁵ Trots detta är det värt att notera att det finns skäl att ifrågasätta att Mercer, Fisher och Vetlesen har rätt. Som Goldie (2002) har noterat tycks det nämligen inte förhålla sig så att människor behöver empatisera (eller dela subjektets emotion) för att sympatisera med en person. Goldie menar t.o.m. att man kan sympatisera med individer (t.ex. en val) vars situation man inte *kan* föreställa sig vara i, s. 216.

⁴⁶ Att det Hume benämner ”sympathy” är besläktat med vad som idag kallas känslomitta (se 2.6) är något som påpekats av bl.a. Batson (1991) s. 29 och Sherman (2002).

⁴⁷ I Humes fall har termen betecknat den princip enligt vilken upplevelser förmedlas mellan personer. ”No quality of human nature is more remarkable, both in itself and in its consequences, than the propensity we have to sympathize with others, and to receive by communication their inclinations and sentiments, however different from, or even contrary to our own.”, Hume (1978 [1739]) s. 316. Det är i detta sammanhang värt att notera att Taylor (1999) trycker på att motivation inte är en del av Humes sympatibegrepp. Motivation är istället, menar han, en konsekvens av att agenten drabbas av ett tillstånd som liknar subjektets. I detta har Taylor en poäng. Smiths sympatibegrepp har studerats mer

Hume och Smith missbrukade termen ”sympati”.⁴⁸ Detta hindrar emellertid inte att deras terminologi än idag har en negativ inverkan på begreppsbildningen.⁴⁹

För det andra tyder mycket på att det finns en positiv betydande koppling mellan empati och sympati, vilket bl.a. givit upphov till den så kallade *empati/altruism-hypotesen*.⁵⁰ Oavsett om man likt hypotesens främste försvarare Daniel Batson accepterar att det föreligger ett tydligt positivt samband mellan affektiv empati och altruism, står det idag bortom allt tvivel att det föreligger ett empiriskt samband mellan affektiv empati och motivation att hjälpa (se kapitel 7).⁵¹ Mot bakgrund av detta är det inte särskilt anmärkningsvärt att människor tenderar att använda ”empati” som om det delvis inbegriper omtanke.

Avslutningsvis skall man inte underskatta vad den rent språkliga likheten mellan ”empati” och ”sympati” kan göra för att uppmuntra sammanblandning. Detta gäller i synnerhet i ljuset av de andra två faktorerna samt det faktum att man än idag inte har enats om någon definition av empatibegreppet.

2.5.2 Empati, förståelse och medlidande

Att diskutera relationen mellan empati och omtanke utan att nämna medlidande vore olyckligt då det är frestande att karakterisera medlidande som en delmängd av empati. Frestelsen består i att empati (förstått som medkännande) endast tycks utgöra en vidare kategori än medlidande. Om så

ingående av Sugden (2002) som menar att begreppet skiljer sig från de moderna sympati- och empatibegreppen. Se van Holthoon (1993) för en jämförelse mellan de båda filosofernas syn på sympati.

⁴⁸ Exempelvis av Olinick (1984) s. 142.

⁴⁹ Faktum är att dubbeltydigheten än idag återfinns i ordböckerna. I Merriam-Websters internetversion av sin ordbok (2004) står följande att läsa under ”sympathy”: “a: an affinity, association, or relationship between persons or things wherein whatever affects one similarly affects the other b: mutual or parallel susceptibility or a condition brought about by it c: unity or harmony in action or effect [...]”.

⁵⁰ En hypotes som lanserats av Batson och som studerats mer ingående i Batson (1991). Noteras bör att Batson inte tydligt skiljer mellan empati och sympati. Detta förhindrar honom emellertid inte att visa att empati *de facto* leder till altruism då de experiment han hänvisar till är konstruerade så att försökspersonerna uppmuntras att empatisera (och *inte* att sympatisera).

⁵¹ Motivation att hjälpa skall alltså inte förväxlas med altruism (se kapitel 7).

vore fallet skulle en åtminstone en delmängd av empati involvera omtanke, då det är begreppsligt omöjligt att känna medlidande med en person utan att därmed i någon mening bry sig om personen ifråga. Att frestelsen bör motstås torde redan ha framgått. Men varför då alls ta upp medlidandet till diskussion? Jämte ambitionen att på detta sätt undvika potentiella missförstånd finns det ytterligare ett skäl. Mycket tyder nämligen på att filosofers syn på medlidande skänkt legitimitet åt vad som sannolikt utgör det allvarligaste tankefelet inom empatiforskningen, nämligen att de empatiska fenomenen involverar att agenten upplever något som i hög utsträckning kvalitativt liknar subjektets upplevelser – en tankegång som kommer att behandlas mer ingående i kapitel 5. Här är dock rätt ställe att redogöra för tankefelets historiska förankring bland de filosofer som på ett eller annat sätt berört medlidandets natur.

Filosofihistoriskt har medlidande starkt kommit att förknippas med tanken att medlidande fördubblar, eller åtminstone i någon mening ökar, mängden lidande. Trots att den filosof som dragit störst växlar på denna tankegång torde vara Friedrich Nietzsche, bör man notera att en liknande tanke förekommer hos Arthur Schopenhauer. Gemensamt för dessa filosofer är att båda bejakade en syn på medlidandet som svårligen kan försvaras. I själva verket föll båda offer för några av de fällor som hotar var och en som ger sig in i empatiforskningen. Misstagen skilde sig åt och hade olika betydelse för respektive filosofers övriga tankegångar. När det gäller Schopenhauer omfattade han en teori enligt vilken endast medlidande kan utgöra legitim grund för moraliskt handlande.⁵² Så långt är allt väl, åtminstone i den meningen att Schopenhauer i detta inte tog steget in i det absurda. Ett sådant steg tog han dock i ett annat avseende. Hans buddhistiskt inspirerade teori var nämligen absurd i det att han tänkte sig att agenten i medlidandet inte bara känner *samma typ* av känsla som subjektet utan *numeriskt samma* känsla – en teori som vilar på mycket svårsmälta metafysiska antaganden.⁵³

⁵² Schopenhauer (1925) s. 294ff.

⁵³ Som att individuering *endast* är en illusion och att persongränserna därför inte existerar bortom det skenbara – se Schopenhauer (1925) kapitel 4. Min tolkning av Schopenhauer framgår i Johansson (2001). Där argumenterar jag för den tolkning som bl.a. framförts av Cartwright (1995 och 1999) och som ifrågasatts av Nilsson (2000). Jag motsätter mig Nilssons åsikt att Schopenhauer bör tillskrivas den *i sig* rimligare teorin att den medlidsamme endast upplever ett lidande som till sin typ sammanfaller med subjektet.

Medan Schopenhauer betraktade medlidande som en positiv drivkraft (den enda moraliskt genuina drivkraften) kom Nietzsche att skissera en dyster bild av medlidandets konsekvenser. Nietzsche tänkte sig nämligen att medlidande förorsakar lidande, en tankegång lika spännande som problematisk.⁵⁴ I motsats till vad Schopenhauer och Nietzsche ansåg, tycks medlidande inte involvera mycket till lidande. Säkert är att lidandet knappast låter sig beskrivas som numeriskt identiskt eller kvalitativt likt det lidande mot vilket medlidandet riktar sig. Detta får inte förväxlas med att medlidande inte påverkar människor. Att så är fallet torde nämligen stå bortom allt tvivel. Vad som ifrågasätts är endast att relationen mellan den lidandes och den medlidsammes upplevelser är av det avspeglade slaget.

2.6 Känslomitta och förståelse – en belysande kontrast

Ett bra sätt att belysa (och i viss utsträckning repetera vad som sagts om) den empatiska förståelsens mest utmärkande drag är att kontrastera EF mot det fenomen som ofta benämns ”smittsam empati” eller ”känslomitta”.⁵⁵

Känslomitta har fått sitt namn av den kausala verkan personers sinnestillstånd (eller uttryck därav) kan ha på andras sinnestillstånd. Trots att metaforen ”smitta” förefaller vara en lämplig beskrivning av orsaksrelationen är det viktigt att notera att känslomitta inte är infekterande i den mening att agenten kopierar subjektets upplevelse. Känslomitta består istället endast av att agenten präglas av sin omgivning på ett sätt som gör att dennes sinnestillstånd till sin allmänna natur kommer att sammanfalla med omgivningens. Ett exempel är på sin plats. Betrakta därför följande exempel som först lanserades av Max Scheler men som är tidlöst till sin natur:

⁵⁴ Nietzsche (2001 [1881]) § § 134-137.

⁵⁵ Det var Scheler (1954 [1913]) som först kontrasterade känslomittan med andra liknande fenomen. Scheler identifierade även två andra fenomen som kommit att diskuteras, nämligen vad han benämnde ”emotionell identifikation” och ”känslogemenskap”. Emotionell identifikation består i att en person upphör att se skillnaden mellan sig själv och en annan person. Känslogemenskap består i grova drag av att två eller flera personer delar en emotion. Gemenskapen kan exempelvis bestå i att två föräldrar tillsammans känner sorg över sitt döda barn. Scheler poängterar att föräldrarna inte bara känner sorg över samma sak (barnets död) utan att de gör detta tillsammans. Varken emotionell identifikation eller känslogemenskap bär tillräcklig likhet (eller tillräckligt intressant olikhet) med EF för att motivera närmare granskning.

Vi vet alla hur den glada stämningen på en ”pub” eller en fest kan ”smitta” nykomlingarna så att de, fastän de kanske tidigare varit deprimerade, ”sveps med” i den rådande glädjen.⁵⁶

Sannolikt känner de flesta igen sig i detta exempel. Situationer som denna är frekvent förekommande även om resultatet inte alltid är lika angenämt som i Schelers exempel. Ett rum med deprimerade eller stressade människor tenderar nämligen att påverka nykomlingens humör till det sämre.

Känslomittan är i flera avseenden jämförbar med primitiva former av empati. För att belysa detta finns det skäl att först exemplifiera en sådan form av empati. Betrakta därför följande avsnitt, som är hämtat från en uppsats av Robert Gordon:

If [the] mother is smiling because she is pleased about her promotion, the sight of her smile may produce a smile in her infant, which may in turn produce pleasure in the infant. But it will not be pleasure *about* anything in particular, certainly not about her mother’s promotion.⁵⁷

En likhet mellan känslomitta och ovanstående fenomen är att agenten inte i något av fallen måste vara bekant med orsaken till att subjektet känner som det gör. Vidare känner, precis som Peter Goldie noterat, den ”smittade” inte nödvändigtvis till att han är smittad utan kan uppfatta sin sinnesstämning sakna grund i andras känslor.⁵⁸ Den som gör entré på ”Schelers pub” kan med andra ord smittas utan att uppfatta detta eller ens veta varför de andra är så glada. Det senare står i skarp kontrast mot EF. Nu *kan* visserligen intentionala tillstånd smitta. Den som för första gången besöker en fotbollsmatch kan exempelvis smittas av fotbollspublikens entusiasm över att se sitt favoritlag vinna.⁵⁹ Intentionaliteten är dock irrelevant för om det är fråga om

⁵⁶ Min översättning av Scheler (1954 [1913]) s. 15.

⁵⁷ Gordon (1995b) s. 729. Gordon belyser här s.k. *motormimik*.

⁵⁸ Detta är enligt Goldie (2002) t.o.m. *typiskt* för känslomitta, s. 191. Poängen härrör från Scheler (1954 [1913]) s. 15. Som Darwall (1998) noterat behöver agenten i fall av känslomitta inte ens uppfatta subjektet som ett separat jag, s. 266.

⁵⁹ Wlodek Rabinowicz har gjort mig uppmärksam på denna möjlighet.

känslomitta. Vad som krävs är endast att agentens sinnesstämning till sin allmänna natur liknar subjektets. Att agentens emotionella tillstånd i fall av känslomitta inte måste efterlikna subjektets tillstånd med avseende på dess intentionalitet belyses genom att känslomitta ofta orsakas av en grupp människor vars sinnestillstånd, även om dessa sammanfaller till sin allmänna natur, i flera avseenden skiljer sig åt. Exempelvis kan de glada personerna på "Schelers pub" glädjas åt *olika* saker, något som gör det psykologiskt omöjligt för agenten att (med avseende på intentionalitet) efterlikna samtliga tillstånd som föranleder smittan. Dessutom är det orimligt att känslomitta skulle kräva att agenten vet varför alla på puben är glada.

Vad kan då utifrån vad som sagts anses känneteckna känslomitta? I huvudsak rör det sig om två saker, nämligen (1) att agentens humör ändras så att det i stora drag står i samklang med subjektets humör och (2) att det föreligger en kausal koppling mellan subjektets humör och agentens humör.⁶⁰ Vad som nu är av vikt är att EF är möjlig utan att något av dessa kriterier är uppfyllda. Kanske ter sig detta uppseendeväckande, framförallt vad beträffar det första kriteriet. Det finns anledning att återkomma till detta längre fram (kapitel 5). En sak bör dock klargöras redan nu. Känslomitta är varken nödvändigt eller tillräckligt för EF. Om det varit tillräckligt skulle den person som gjorde entré på "Schelers pub" *förstå* dem som satt där. Denna position är uppenbart orimlig och kan därför avfärdas utan vidare resonemang. Att känslomitta inte är nödvändigt för EF tydliggörs av det faktum att man kan *förstå* framtida subjekt. Poängen är följande: om agenten empatiskt förstår hur subjektet kommer att uppleva sin förestående semester kan subjektets framtida tillstånd inte ha smittat agenten då (2) inte *kan* vara uppfyllt.⁶¹ När det gäller EF kan, men behöver det inte föreligga någon direkt kausal koppling mellan subjektets känslouttryck och agentens upplevelse. Istället kan den information som möjliggör EF erhållas på många sätt. Kanske förstår man en person genom hans självbiografi, eller så tar man del av en persons upplevelser genom samtal med

⁶⁰ När det gäller det andra kriteriet bör "kausal koppling" tolkas så att subjektets känslouttryck medvetet eller omedvetet iakttas av agenten och på detta vis kommer att påverka agentens sinnestillstånd. Denna beskrivning av "kausal koppling" kan tyckas godtycklig, men man skall inte glömma att syftet med kriteriet är att märka ut ett existerande psykologiskt fenomen och ingenting annat.

⁶¹ En liknande poäng har framförts av Goldie (1999), s. 405.

en tredje part. Vad som är av vikt för EF är att informationen är tillförlitlig och inte (som är fallet med känslomitta) att den når agenten via känslouttryckningar.

Efter att ha slagit fast att fall av EF inte behöver uppfylla något av känslomittans två grundläggande kriterier kan man undra om det finns något kriterium som med nödvändighet gäller EF men inte känslomitta. Frågan är retorisk och svaret lättfunnet. Den första sak som skiljer EF från känslomitta är att den förra men inte den senare med nödvändighet är *intentional*. EF måste nämligen på ett eller annat sätt riktas mot subjektets upplevelser.⁶² Temat är detsamma som tidigare: EF involverar med nödvändighet, i likhet med all förståelse men i motsats till känslomitta, ett förståelseobjekt. Den empatiska förståelseakten kan således, i motsats till känslomittan, vara lyckad eller misslyckad. När det gäller känslomitta kan den, i motsats till sympati och medlidande, inte ens vara missriktad.

2.7 Sammanfattning

Syftet med detta kapitel har varit att lokalisera EF bland andra mer eller mindre nära relaterade fenomen. Kapitlet inleddes med ett begreppsligt klargörande av relationen mellan EF och empati. Efter en kortfattad skissering av två sätt på vilka denna relation kan tolkas, föll valet på den enligt vilken empati förstås som ett paraplybegrepp som betecknar flera olika psykologiska fenomen till vilka EF räknas. Närmare bestämt har följande sagts gälla: fall av EF utgör med nödvändighet fall av perspektivtagande, vilka i sin tur med nödvändighet utgör fall av empati. Jämte detta begreppsliga klargörande har tre andra saker diskuterats. För det första klargjordes att empati kan nalkas (och har nalkats) utifrån fyra olika infallsvinklar, nämligen som förmåga, process, utfall och

⁶² Lois Agosta har argumenterat för att empati, i motsats till känslomitta, involverar en dubbel representation. Agosta tänker sig att empatin hos agenten dels frammanar en representation av subjektets känslotillstånd, dels frammanar en representation av subjektet som orsak till den första representationen. När det gäller känslomitta menar han att det endast är den första typen av representation som är inblandad - Agosta (1984) s. 55. Agosta försöker på detta sätt visa att empati och känslomitta delvis överlappar varandra. Kanske identifierar Agosta en viktig skillnad mellan känslomitta och vissa former av empati. Varför han väljer att tala om representationer är dock oklart. Det är ju en sak att känslomittan hos agenten involverar ett affektivt tillstånd och en helt annan att detta tillstånd representerar subjektets tillstånd. Hursomhelst, och detta är något som kommer att framgå av kapitel 5, gäller inte Agostas poäng skillnaden mellan känslomitta och EF.

upplevelse. Av dessa sades de tre sistnämnda ha störst relevans för denna studie. Skälet är att dessa bäst fångar filosofiska frågeställningar om huruvida EF är möjlig och vad som krävs för att man skall ha skäl att tala om god eller korrekt förståelse. För det andra belystes empatins (men framförallt EF:s) omtankeneutrala karaktär. Detta ledde fram till ett accepterande av den förhärskande synen på relationen mellan empati och sympati, nämligen att empati bör definieras som neutral med avseende på omtanke. Avslutningsvis kontrasterades EF med känslosmitta. På detta sätt belystes inte bara EF:s intentionala karaktär, utan dessutom att EF, i likhet med alla typer av förståelse, omfattar ett förståelseobjekt. Dessutom framgick att EF kan grundas i allehanda typer av information om subjektets tillstånd och inte bara, som i fallet med känslosmitta, i subjektets känslouttryck.

3. Den empatiska förståelseakten – en översikt

Interviewer: “If you knew how someone else felt, would you be more likely to help them than if you didn’t?”

Adam [8 år]: “Oh yes, what you do is, you forget everything that’s in your head, and then you make your mind into their mind. Then you know how they’re feeling, so you know how to help them. Some kids can’t do that because they think everybody’s always thinking the same things”.¹

3.1 Inledning

I föregående kapitel förtydligades förhållandet mellan empatisk förståelse och en rad andra psykologiska fenomen. Nu är det dags att uteslutande fokusera på empatisk förståelse. Syftet är att skissera den empatiska förståelseakten. Med detta är det inte sagt att EF *är* en akt. Termen ”förståelseakt” betecknar istället den handling, process eller episod som rymmer eller ger upphov till EF. Målet är att identifiera och diskutera faktorer som kan vara av relevans för blottläggandet av EF:s natur samt att presentera den för detta arbete centrala terminologin. Det handlar inte enbart om att förbereda kommande kapitel. Efter en grov skiss av den empatiska förståelseakten följer kommentarer och diskussion.

I korthet kommer den empatiska förståelseakten att i detta kapitel beskrivas som en inter- eller intrapersonell central föreställningsakt genom vilken en agent riktar sin empatiska uppmärksamhet mot ett förståelseobjekt – ett objekt som kan bestå i vad som helst som tillhör en individs upplevelsesfär. Talet om förståelseobjekt aktualiserar återigen att förståelseakten kan resultera i framgång eller misslyckande (förståelse, missförstånd eller oförståelse). Även denna *adekvansaspekt* kommer att beröras i detta kapitel. Dess relevans torde

¹ Hämtat från Krebs och Russell (1981), s. 137.

vara uppenbar. Förutom att utgöra en faktor som skiljer EF från andra former av empati är adekvansaspekten en förutsättning för skepticism.

3.2 Empatisk förståelse – en skissartad framställning

Då man närmar sig ett fenomen så komplext som EF finns det anledning att tidigt bilda sig en ungefärlig uppfattning om vad man har att göra med. Detta föranleder den skiss som nu skall presenteras. Skissen, som tar sin utgångspunkt i vad som hittills framkommit, syftar till att identifiera samt belysa EF:s centrala aspekter.

Förståelseakten involverar i grova drag en *inlevelseakt* (som alltså i detta arbete även benämns ”perspektivtagande”) genom vilken agenten riktar sin uppmärksamhet mot subjektets upplevelser. Det är alltså subjektets upplevelser som utgör förståelseobjektet. Eftersom denna karakteristik kan förefalla begränsande, är det av största vikt att redan nu notera att ”upplevelse” skall förstås i en mycket vid mening. Termen kommer att användas för att beteckna vad som helst som hör till subjektets fenomenologi. Till upplevelserna hör med andra ord saker som subjektets synintryck, känslor och tankar. Trots att förståelseobjekten verkar kunna variera i det oändliga står en gemensam nämnare ständigt att finna. Empatisk förståelse rör nämligen alltid *hur* det är för subjektet att uppleva någonting. I denna mening skiljer sig EF från vetenskapen *att* en person har en viss upplevelse. Skillnaden illustreras lämpligen genom Thomas Nagels berömda exempel enligt vilket man kan veta *att* en fladdermus orienterar sig med hjälp av ekolod utan att förden skull ha en aning om *hur* det är (”what it is like”) för fladdermusen att orientera sig på detta vis.² I själva verket råder stor enighet om att människor inte förstår hur det är för fladdermössen att orientera sig genom ekolod.³ Hursomhelst är det tydligt att förståelse av en persons upplevelser är klart skild från vetenskapen att denna person upplever detta något.

Mot bakgrund av vad som sagts är några anmärkningar på sin plats. Som har framgått är det så att om Adam empatiskt försöker förstå Bertils sorg, så är

² Nagel (1974).

³ Att det senare ställningstagandet inte är helt okomplicerat visas i Akins (1993) där frågan om man via vetenskapliga studier av fladdermusen kan få insyn i dess upplevelsevärld ställs på sin spets.

Adam *agent*, Bertil *subjekt* och Bertils sorg *förståelseobjekt*. Subjekt skall alltså skiljas från förståelseobjekt. Förståelseobjektet är dock alltid knutet till subjektet. Detta hänger ihop med att EF i motsats till många andra föreställningsakter riktas mot *någons* upplevelse. I syfte att förenkla diskussionen kommer uttryck som ”föreställa sig hur U upplevs”, ”föreställa sig U” och ”förstå U” alltid att avse förståelse eller föreställande av hur det är *för en specifik person* att uppleva U.⁴ Vidare kommer ”förstå subjektet” att konsekvent åsyfta empatisk förståelse av hur subjektet upplever en specifik upplevelse.⁵

EF är i flera avseenden jämförbar med andra typer av förståelse. En avgörande skillnad finns dock. EF kräver nämligen att agenten ”deltar” på ett alldeles speciellt sätt. Temat är genomgående inom empatiforskningen: det fenomen som man studerar har en fenomenell dimension.⁶ Det är därför inget seriöst alternativ att som filosof diskutera EF utan att beröra agentens fenomenologi. I syfte att underlätta hanteringen av denna så centrala aspekt kommer agentens fenomenella upplevelse fortsättningsvis att benämnas ”F-tillståndet”.⁷ F-tillståndet är inte bara en förutsättning för att något överhuvudtaget skall räknas som EF; det är den aspekt som ger upphov till de filosofiskt sett intressantaste och svåraste problemen. Hur F-tillståndet bör karakteriseras och hur det står i relation till förståelseobjektet har varit föremål för en omfattande diskussion. I fall av empati karakteriseras tillståndet vanligtvis som affektivt. När det gäller EF kan det emellertid, som framgick i föregående kapitel, även tolkas på andra sätt. För tillfället räcker det att slå fast att F-tillståndet är en nödvändig förutsättning för EF och att introspektion därför är *ett* redskap med hjälp av vilket EF:s natur möjligen kan blottläggas.

⁴ Med detta är det inte sagt att man inte kan förstå hur det är att uppleva U utan att knyta U till ett specifikt subjekt. Poängen är endast att EF:s förståelseobjekt med nödvändighet är knutet till en upplevare.

⁵ I vardagstal rör inte ”att förstå en person” alltid, eller ens i första hand, EF. Sådana uttryck betecknar ofta kunskap om vad en person föredrar, tror, tänker och anser – kunskap som många gånger är oberoende av EF.

⁶ Att EF inbegriper en fenomenell dimension utgör i själva verket, som framgick av kapitel 1, ett grundantagande i denna studie.

⁷ Inte att förknippa med vad Block (1997) karakteriserat som ”phenomenal consciousness” eller ”P-consciousness”. Det finns här ingen anledning att skriva under på Blocks medvetandefilosofiska ställningstagande.

Efter denna skissartade framställning är det nu dags att utarbeta detaljerna. Först ut är den mentala manöver genom vilken agenten levandegör *hur* det är för subjektet att uppleva någonting.

3.3 Den empatiska inlevelsen

Att karakterisera EF utan att nämna inlevelseaspekten vore ett allvarligt misstag. Det förefaller nämligen inte gå att förstå *hur* det är för en person att uppleva U utan att leva sig in i hur U upplevs av personen ifråga.⁸ Manövern har i olika sammanhang kommit att kallas "rollanammande", "försätta sig i någon annans situation", "föreställa sig vara i någon annans kläder", "inlevelse", "perspektivtagande" etc. Av dessa uttryck är det, som redan framgått, i första hand de två sistnämnda som kommer att användas i detta arbete. Oavsett vad manövern kallas finns det mycket att säga om den. Två saker utgör dock mer naturliga utgångspunkter än andra. Först och främst finns det anledning att, med utgångspunkt i Richard Wollheims synsätt, uppmärksamma två olika typer av föreställningsakter av vilka endast en utgör grund för EF. Därefter skall tre möjliga tolkningar av denna föreställningsakt behandlas. Tolkningarna syftar till att anknyta till den filosofiskt orienterade empatiforskningen, enligt vilken inlevelse är förenat med teoretiska problem.

3.3.1 Centrala och acentralla föreställningsakter

Att agenten måste använda sin föreställningsförmåga betyder inte att den föreställningsakt som ligger till grund för EF skall likställas med att föreställa sig någonting. EF förutsätter nämligen inte bara att agenten föreställer sig något, utan även att föreställandet på ett lämpligt sätt anknyter till subjektets perspektiv. Ett bra sätt att illustrera detta tar sin utgångspunkt i Wollheims distinktion mellan två typer av föreställningsakter. Om den första av dessa skriver Wollheim följande:

In visualising the Sultan's entry into Constantinople, I could visualise it from no point of view – from no point of view, that is, within the

⁸ Detta tycks omöjligt, åtminstone om man med "förstå U" syftar på själva förståelseprocessen och inte på agentens potential att förstå U.

historical scene. In that case I would visualise the Sultan and his train of viziers and bashans and guards as they passed through the gates of St. Romanus, paused at the hippodrome, and then rode on to Santa Sofia – and this pageant would be presented to me, or I would represent it to myself, as stretched out, friezelike, the far side of the invisible chasm of history.⁹

Som framgår anammar inte agenten här något specifikt perspektiv som hör till den föreställda situationen. Akten bör därför, menar Wollheim, skiljas från den i vilken agenten föreställer sig hur en av de personer som befinner sig i situationen (exempelvis sultanen) upplever situationen. Notera att Wollheim inte ifrågasätter det triviala att alla föreställningsakter (likt alla medvetna tillstånd) utgår ifrån, eller är del, av ett specifikt perspektiv.¹⁰ Poängen är endast att föreställningsobjektet inte nödvändigtvis knyts till ett upplevande subjekt. I själva verket kan vissa föreställningsobjektet t.o.m. beskrivas på ett sätt som exkluderar en anknytning till ett subjekt. Detta framgår av ett klassiskt exempel där vi uppmanas att föreställa oss (visualisera) ett träd ingen ser – en föreställningsakt få anser vara omöjlig trots att beskrivningen av föreställningsobjektet uttryckligen exkluderar ett observerande subjekt.¹¹ Som torde ha framgått är det inte denna form av föreställningsakt som ligger till grund för EF, då EF alltid har en persons upplevelser som förståelseobjekt. Istället vilar EF på den typ av föreställningsakt som Wollheim exemplifierar på följande sätt:

[...] I might visualise the event [dvs. sultanens intåg] from a point of view within the scene, and specifically from the point of view of one of the characters involved in the event.¹²

⁹ Wollheim (1984) s. 73.

¹⁰ Även Goldie (2002) noterar detta, s. 196 not 3.

¹¹ Vad man föreställer sig är ju inte att man själv ser ett träd som ingen ser. En mer ingående diskussion av detta och liknande problem finns i Williams (1973) s. 26–45 och Peacocke (1985).

¹² Wollheim (1984) s. 73.

Genom att på detta vis föreställa sig sultanens intåg från t.ex. sultanens perspektiv genomför man enligt Wollheims terminologi en *central* föreställningsakt ("central imagining"). Denna akt, som inte nödvändigtvis består i just visualisering, sammanfaller med vad som hittills benämnts "inlevelse" och "perspektivtagande". Här är det viktigt att understryka att en central föreställningsakt inte nödvändigtvis knyter förståelseobjektet till agenten själv. Detta noteras bl.a. av Wollheim och är av yttersta vikt för den senare diskussionen (kapitel 4).¹³ Motsatsen till den centrala föreställningsakten benämner Wollheim följdriktigt "acentral". Eftersom den acentrala akten inte är av relevans för studiet av EF, skall den fortsättningsvis lämnas därhän.

Av de två föreställningsakter Wollheim diskuterar är det alltså endast den centrala som kännetecknar EF. Goldie som delar denna uppfattning menar att empati (som enligt hans användning faller mycket nära EF) är en process eller procedur som baseras på en central föreställningsakt i vilken agenten föreställer sig en persons (subjektets) tankar, känslor och emotioner.¹⁴ Till synes finns inga skäl att ifrågasätta en motsvarande beskrivning av förståelseakten. Men trots att EF vilar på en central föreställningsakt skall detta inte tas till intäkt för att alla centrala föreställningsakter är förståelseakter. Att det föreligger perspektivtagande implicerar nämligen inte att det föreligger ett empatiskt förståelseobjekt. Exempelvis kan man (t.ex. i dagdrömmar) utan mål och mening leva sig in i låtsasscenarier på sätt som inte *kan* resultera i framgång eller misslyckande. Vidare finns det anledning att tillåta möjligheten att man kan förneka att det går att empatiskt *förstå* fiktiva personer, utan att man fördenskull förnekar att man kan leva sig in i fiktiva personers situationer. Efter detta klagörande är det dags att se hur Wollheim själv valt att karakterisera den centrala föreställningsakten.

Enligt Wollheim har en central föreställningsakt tre essentiella karaktärsdrag vilka han benämner "point of view", "plenitude" och "cogency" och beskriver som följer:

Point of view is this: In centrally imagining an event, I imagine it from the point of view, or in the perspective, of some character within that

¹³ Wollheim (1984) s. 74f. Se även Bartky (1997) s. 191 och Shoemaker (1997) s. 511.

¹⁴ Goldie (2002) s. 178f.

event. This character is the protagonist, and it need not be me. Plenitude is this: As I centrally imagine the protagonist's doing or saying this or that, so I shall tend to imagine his thinking, his experiencing, his feeling this or that [...] Cogency is this: As I centrally imagine the protagonist's thinking, experiencing, feeling this or that, so I shall tend to find myself in the condition – cognitive, conative, affective – in which the mental states that I imagine, were I actually to have them, would leave me.¹⁵

De två första aspekterna tycks onekligen fånga något typiskt för perspektivtagande. Samma sak kan emellertid inte sägas om den tredje aspekten (fortsättningsvis: ”slagkraft”). Det är nämligen långt ifrån uppenbart att perspektivtagande nödvändigtvis påverkar agenten på ett sätt som motsvarar hur denne hade påverkats om den föreställda situationen hade varit verklig. Detta berör ett problemkomplex som det finns anledning att återkomma till längre fram (kapitel 5 och 7). Redan nu bör dock noteras att Wollheim inte menar att agentens reaktion på det tillstånd som den centrala föreställningsakten genererar skulle vara en del av akten.¹⁶ Slagkraften rör enligt Wollheim endast det tillstånd mot vilket föreställningsakten riktas. Om agenten exempelvis upplever äckel inför den sexuella fantasi som utgjort förståelseobjektet, så är detta äckel inte en del av föreställningsakten. I kapitel 2 framgick att reaktiva upplevelser som denna kan utgöra ett studieobjekt för empatiforskare. Därför är det särskilt viktigt att notera att de fortsättningsvis *inte* kommer att behandlas som en del av den empatiska förståelseakten.

Wollheim menar att två krav måste vara uppfyllda för att agenten centralt skall kunna föreställa sig en person.¹⁷ Dels måste agenten, menar Wollheim, kunna referera till subjektet (som Wollheim benämner ”protagonist”, dvs. huvudperson), dels måste agenten ha kapacitet att göra en substantiell karakteristik av subjektet.¹⁸ Exakt hur dessa krav skall förstås är oklart och detta öppnar för kritik. En som tagit fasta på detta är Goldie som har

¹⁵ Wollheim (1984) s. 79f.

¹⁶ Wollheim (1984) s. 82.

¹⁷ Wollheim (1984) s. 74.

¹⁸ Wollheim är öppen för att det ena kriteriet (substantiell karakteristik) följer ur det andra (referens) – Wollheim (1984) s. 74.

motsatt sig det första kravet, i den mån som ”referens” tolkas i normal mening. Han grundar detta på att man (och detta är hans eget exempel) centralt kan föreställa sig vara en icke-specifik romersk soldat som en varm dag kämpar sig över Pyrenéerna.¹⁹ Goldies poäng är att detta visar att man kan leva sig in i en *typ* av person och att inlevelse därmed inte förutsätter referens till en *specifik* person. Att på detta sätt tillåta inlevelse utan referens har, menar Goldie, fördelen att det på ett koherent sätt tillåter en detektiv att via sin inlevelseförmåga successivt bygga upp en karakteristik av en mördare. Tanken är att detektiven kan åstadkomma detta utan kunskap om mördaren (utöver det faktum att mördaren har begått ett mord). Goldie förefaller visserligen ha rätt i att detektiven i detta fall kan använda sig av inlevelse, men fel i att detta stöder hans avvisande av referenskriteriet. För nog är det rimligt att säga att detektiven redan i ursprungsskedet kan referera till mördaren? Detta är ju inte mer problematiskt än att säga att jag kan referera till den person som imorse låste upp dörren till Filosofiska institutionen, utan att jag förden skull vet *vem* denna person var. Goldie tycks anmärkningsvärt nog förbise att detektivexemplet och soldatexemplet specificerar förståelseobjektet på olika typer av sätt. Skillnaden tycks i själva verket bestå i att man, i motsats till vad Goldie anser, faktiskt kan referera till mördaren men inte till soldaten (åtminstone om ”referens” används i den ”normala” mening Goldie själv förutsätter). Trots bristerna i Goldies argumentation, visar han på ett övertygande sätt att Wollheims kriterier är problematiska. Medan soldatexemplet illustrerar att inlevelse är möjligt utan referens till en specifik person, visar detektivexemplet att inlevelse är möjligt utan att man har kapacitet att göra en substantiell karakteristik av subjektet. Men även om inlevelse inte förutsätter något av kriterierna så kanske EF gör det, men mer om detta längre fram.

3.3.2 Inlevelse, projektion och identifikation

Som framgått kan den föreställningsakt som ligger till grund för EF beskrivas på många sätt. De många möjligheterna att beskriva akten öppnar för

¹⁹ Goldie (2002) s. 204. Goldies exempel används för att ge styrka åt intuitionen att man kan empatisera med fiktiva karaktärer.

tolkningar. I syfte att undvika missförstånd är det därför viktigt att uppmärksamma tre skilda tolkningar.²⁰ De anger att förståelseakten involverar att agenten centralt föreställer sig något av följande:

- (i) att vara subjektet i dess exakta situation;
- (ii) *sig själv* i subjektets externa situation;
- (iii) *sig vara identisk* med subjektet i subjektets situation.²¹

Det tre tolkningarna bör omedelbart exemplifieras. Betrakta därför EF av Julius Caesars förvåning i samband med att han blev anfallen och mördad. Mot bakgrund av detta exempel kan (i), (ii) och (iii) i tur och ordning illustreras på följande sätt. För det första kan man centralt föreställa sig vara Caesar i hans situation. Detta kräver inte bara att man föreställer sig bli anfallen i samband med ett senatssammanträde 44 f.Kr, utan även att man föreställer sig ha samma fysik, klädsel, världsuppfattning, självsyn, fobier, trosföreställningar etc. som Caesar. I detta sammanhang är det viktigt att notera att ”exakt situation” endast inbegriper de aspekter som är relevanta för att förstå förståelseobjektet. Det är alltså inte fråga om att föreställa sig ha Caesars alla

²⁰ Denna indelning är inspirerad av dem som förekommer i Brinck (1997) s. 166 och Reynolds (1989) s. 622.

²¹ De tre tolkningarna uttömmar inte alla möjligheter, vilket naturligtvis inte heller är syftet. Att tolkningarna inte är uttömmande framgår tydligast av att (ii) kan modifieras på ett sätt som inte drar gränsen vid den externa situationen. Agenten kan även ta hänsyn till *delar* av subjektets psykologi. Blandat perspektivtagande, dvs. perspektivtagande där agenten delvis behåller sin egen psykologi, kan förstås på många sätt - se Goldie (2002) s. 194ff. och Hoffman (2000) s. 58f. Notera att blandat perspektivtagande inte nödvändigtvis betecknar en misslyckad förståelseakt. I själva verket är blandat perspektivtagande påkallat i många rådgivande situationer - se Gordon (1995b) s. 740. Som Brinck (1997) noterar är det i sådana situationer ingen poäng med att ”bli” subjektet, s. 168. Om en sådan föreställningsakt hade varit framgångsrik, skulle agenten nämligen inte ha kunnat tillföra subjektet något. I en rådgivarsituation bör agenten istället ofta (men inte alltid) göra det som Mackie (1977) har beskrivit som det andra steget i universalisering, nämligen att föreställa sig själv i den andres situation, fast med sina egna preferenser etc., s. 92. Reynolds (1989) noterar att det finns utrymme att diskutera ytterligare två möjligheter, nämligen (1) att agenten inte föreställer sig någon person alls (vilket *inte* får förväxlas med Vendlers tes att föreställningsobjektet *inte* är en möjlig värld i vilken man är en annan person) och (2) att agenten föreställer sig någon annan persons perspektiv än agentens eget eller subjektets, s. 622. Eftersom det inte finns någon uppenbar anledning att ta dessa möjligheter på allvar, skall de fortsättningsvis lämnas därhän.

egenskaper. För det andra kan man centralt föreställa sig själv bli attackerad utan att därmed behöva föreställa sig besitta Caesar psykologi. I detta fall skall jag föreställa mig själv, Mats Johansson (hädanefter: M.J.), bli anfallen av Brutus m.fl. Avslutningsvis kan man föreställa sig vara identisk med Caesar i hans situation, dvs. vara samma person som Caesar. Hur detta bör förstås är, vilket kommer att framgå, mycket oklart.

Distinktionen mellan (i) och (ii) ter sig naturlig, då den tydligt skiljer mellan fall där agenten är knuten till föreställningsobjektet från fall där så inte är fallet.²² Som framgått skall nämligen (i) förstås så att agenten inte endast föreställer sig vara i de yttre (hädanefter: externa) omständigheter som omger subjektet, utan dessutom föreställer sig ha subjektets psykologi (hädanefter: interna omständigheter). I detta fall är agenten själv inte en del av föreställningsobjektet. (ii) refererar å andra sidan till en akt i vilken agenten föreställer sig hur det skulle vara för *honom själv* att befinna sig i en viss situation. (ii) är således ett exempel på intrapersonellt perspektivtagande. Poängen är att subjektet i (ii) inte är en del av föreställningsobjektet. Att man kan nå olika resultat beroende på vilken av föreställningsakterna (i) och (ii) man genomför är uppenbart. Ett exempel är dock på sin plats. Betrakta därför följande:

Under en Hawaiiivistelse tar Adam tillfället i akt att med syrgastuber på ryggen ta en närmare titt på undervattensmiljöerna runt öarna. Under ett längre dykpass ser Adam en haj närma sig.

Om jag föreställer mig själv (M.J.) vara i Adams situation, inser jag att jag (M.J.) skulle ha upplevt skräck. Kanske stämmer detta överens med vad Adam faktiskt upplever. Poängen är dock att det kan förhålla sig på det rakt motsatta sättet. Allt beror på Adams psykologi. Kanske är Adam en van dykare med mångårig erfarenhet av undervattensmiljöer. Kanske är han marinbiolog med en stark önskan att få uppleva den situation som han nu råkat hamna i. Möjligen känner han till att det inte finns några bevis för att den art han konfronterar har anfallit människor. Tydligt är att Adam mycket väl kan

²² Skillnaden har bl.a. uppmärksammats av Goldie (2002) s. 194ff, Gordon (1995c) s. 55 och Mercer (1972) s. 9.

uppleva spänd förväntan snarare än skräck. Det är alltså tydligt att man för att förstå Adams upplevelser bör ta hänsyn till hans psykologi. Måhända saknar man information om denna. I så fall är det möjligt att anta att Adams psykologi liknar ens egen och att förståelsen av Adams upplevelse sammanfaller med förståelse av hur man själv skulle uppleva Adams externa situation. Visserligen kan analogier som denna ligga till grund för EF, men de kan också leda till missvisande projektion. Att den empatiska förståelseakten bör grundas på (i) och inte på (ii) är tydligt. Trots detta kan det vara frestande att tro att (ii), eller motsvarande, är den praktiskt sett enda framkomliga vägen, men mer om detta i kapitel 4.

Att EF grundas på (i) är en poäng som har framförts av bl.a. Philip Mercer som ifrågasätter det sätt på vilket filosofer (som t.ex. Adam Smith) redogjort för den empatiska förståelseprocessen.²³ Det fel som dessa filosofer har gjort sig skyldiga till är, menar Mercer, att de förutsatt att man förstår andra genom att föreställa sig själv vara i deras situation. Trots att Mercer har en rimlig syn på hur förståelseakten bör beskrivas, skall man inte göra en stor sak av att somliga väljer att beskriva den som ”att man försätter *sig* i en annan persons situation”. Allt beror nämligen på vad som avses med en ”annan persons situation”. Om det avser situationens interna och externa omständigheter tycks beskrivningen oproblematiske (bortsett från att den uppmuntrar missförstånd), i och med den på detta sätt sammanfaller med (i).

Tanken att förståelseakten grundas på (i) ger upphov till komplikationer. Det har bl.a. påpekats att beskrivningar av typen ”jag föreställer mig vara Napoleon” rymmer en motsägelse.²⁴ För att belysa detta finns det skäl att först undersöka (iii) samt den motsägelse som denna tolkning ger upphov till. Steven Reynolds sammanfattar problemet på följande sätt:

It isn't possible for me, this distinct individual person, to be another person, such as Napoleon. For distinct individuals are necessarily distinct, and hence not possibly the same. Furthermore, it is assumed,

²³ Mercer (1972) s. 9. Noteras bör att varken Mercer eller Smith använder termen ”empatisk förståelse”. Även Gordon (1995b) uppmärksammar att Smith verkar ha förbisett skillnaden mellan föreställningsakter jämförbara med (i) och (ii), s. 741.

²⁴ Det var mig veterligen Taylor (1965) som först framförde ett liknande argument, s. 289.

the impossible cannot be imagined. It follows that I cannot imagine that I am someone else [...]²⁵

Nog tycks Reynolds ha rätt. I själva verket förefaller uppfattningen att EF grundas på (iii) vila på en missuppfattning av vad det innebär att föreställa sig vara en annan person. För att illustrera detta finns det anledning att titta närmare på ett argument som härrör från Wollheim men som har vidareutvecklats av Reynolds. Reynolds noterar att ”jag föreställer mig själv vara Napoleon” inte är synonymt med ”jag föreställer mig att Napoleon är jag”. Uttrycken används nämligen till att beteckna två olika föreställningsprojekt. Om detta skriver Reynolds följande:

It is evidently false that when imagining that I am Napoleon I also imagine that Napoleon is me. To speak metaphorically, it gets the direction of fit wrong – it is fitting Napoleon into me, rather than fitting me into Napoleon.²⁶

När det gäller identitetspåståenden förhåller det sig annorlunda. Det följer exempelvis ur ”jag föreställer mig att jag är identisk med Napoleon” att ”jag föreställer mig att Napoleon är identisk med mig”. Av vad som sagts framgår att uttryck som vanligen anses beskriva den föreställningsakt som ligger till grund för EF inte inbegriper ett föreställningsobjekt avseende en identitetsrelation mellan personer. Därmed föreligger inte heller några goda skäl att tolka förståelseakten som grundad på (iii). Nu är inte detta särskilt anmärkningsvärt. För varför överhuvudtaget tro att EF vilar på (iii)? Trots att frågan är berättigad är det viktigt att notera att (iii) inte är helt tagen ur luften. För trots att (i) är den enda rimliga tolkningen av den föreställningsakt som bör ligga till grund för EF, återstår ett problem som motsvarar det som just diskuterats. En motsägelse kan nämligen uppstå om ”mig” och ”Napoleon” uppfattas peka ut oförenliga egenskaper. Om ”mig” pekar ut alla de egenskaper som är förknippade med mig (M.J.) tycks det onekligen vara omöjligt att jag

²⁵ Reynolds (1989) s. 617. Besläktade problem har uppmärksammats av Carrier (1973) s. 828f, Hare (1981) s. 119f, Vendler (1988) s. 180f., Taylor (1965) s. 288 och Wollheim (1984) s. 75.

²⁶ Reynolds (1989) s. 617. Jämför med Wollheim (1984) s. 75

framgångsrikt föreställer mig vara Napoleon. Napoleon och M.J. besitter nämligen en rad oförenliga egenskaper, t.ex. att den förre men inte den senare kan tala franska. Problemet är mycket likt det som diskuterades ovan. I detta fall finns emellertid större (om än otillräckligt) utrymme att undkomma problemet. Ett försök att göra det kunde vara att göra den tolkningen att "mig" i sammanhanget endast pekar ut mina essentiella egenskaper. Tanken är att man på detta sätt kan förklara hur det går att föreställa sig att man besitter andra egenskaper än de man *de facto* besitter. När allt kommer omkring tycks det vara oproblematiskt att föreställa sig vara längre eller starkare än vad man egentligen är. Är problemet därmed ur vägen? Nej! Som Zeno Vendler har noterat tycks det inte finnas några hinder för att föreställa sig vara en person vars egenskaper i alla relevanta avseenden skiljer sig från dem som är utmärkande för en själv. Vendlers eget lösningsförslag omfattar två olika moment, av vilka ett är särskilt intressant. Enligt hans mer kontroversiella, men här mindre intressanta idé har föreställningsbeskrivningens "jag" (eller "mig") inte någon essens eller något innehåll. Istället skall termen, för att använda Vendlers ord, uppfattas beteckna en ram som rymmer vilken bild som helst.²⁷ Poängen är att det givet denna tolkning inte föreligger någon konflikt mellan "mig" och "Napoleon", beroende på att "mig" inte betecknar några egenskaper som kan komma i konflikt med Napoleons. Nu finns det inga skäl att här acceptera Vendlers analys av vad "jag" (eller "mig") betecknar. Det vore nämligen att ta sig an språkfilosofiska problem med föga anknytning till detta arbete.²⁸ Lösningen på vårt problem ligger nämligen inte i språkfilosofin utan i en av Vendlers andra tankegångar.

Den andra delen av Vendlers lösningsförslag är insiktsfullt och utgör den egentliga lösningen på ovanstående problem. Den hänger framförallt ihop med vad föreställningsakten *inte* består i, nämligen föreställandet av en möjlig värld i vilken jag är Napoleon. Det handlar istället, menar Vendler, om att betrakta världen ur Napoleons perspektiv. Givet denna högst rimliga idé, finns det inte utrymme för den motsägelse som inledningsvis tycktes vara problematisk. Problemet grundades ju på tanken att föreställningsakten inbegriper

²⁷ Vendler (1976) s. 117.

²⁸ En del energi har lagts på att redogöra för hur man i detta sammanhang skall förstå jagbegreppet - se Mackie (1980), Strawson (1994), Walton (1990) s. 31f., Vendler (1976) och Williams (1973).

föreställande av en möjlig värld i vilken man har oförenliga egenskaper (som att både kunna tala franska och inte kunna tala franska). Med detta är det inte sagt att alla problem är undanröjda. Vendlers manöver leder uppmärksamheten från semantik och metafysik till psykologi. För trots att den kringgår ett allvarligt problem säger den ingenting om vad som egentligen sker under föreställningsakten. Men vad innebär det då att anlägga ett annat perspektiv på världen? Att här besvara denna fråga vore att förekomma senare kapitel. När allt kommer omkring är inlevelsens natur ett av studieobjekten för denna avhandling. Den kortfattade version av det svar som kommer att presenteras i kapitel 6 är att perspektivtagande grundas på en form av mental simulering. Vad som nu är av vikt är dock endast att den empatiska förståelseakten motsägelsefritt kan beskrivas som grundad på att agenten föreställer sig vara i subjektets exakta situation.

3.4 Förståelseobjektet

Förståelseobjektet spelar en central roll och det är därför viktigt att säga något om dess allmänna karakteristik. I grund och botten handlar detta om att specificera vad som lämpligen räknas som potentiella förståelseobjekt.

Som redan nämnts och i motsats till vad man skulle kunna tro (i likhet med Lipps ursprungliga "Einfühlung" betyder också "empati" rent bokstavligen "inlevelse" eller "inkännande") saknas goda skäl att karakterisera förståelseobjektet enkom i termer av känslor. Att göra det senare vore inte bara godtyckligt utan skulle dessutom ge upphov till ett tämligen ointressant förståelsebegrepp. Man skulle på detta vis utelämna alldeles för mycket av vad människor vanligen uppfattar som möjliga förståelseobjekt. Det kan nämligen omfatta vad subjektet upplever i *vid mening*, vilket kan involvera synintryck, tankar, begär och känslor. Den som exempelvis vill förstå en väns mardrömslika tandläkarbesök bör rimligen inte bara föreställa sig smärtan då borsten for in i tandköttet utan även föreställa sig vara i den speciella miljö där olyckan skedde. Exemplet belyser att förståelseobjektet, förutom att röra allehanda aspekter av subjektets fenomenologi, därtill också kan vara antingen enkelt eller komplext. Det kan utgöras av de enklaste sensationer (dvs. kroppsliga förnimmelser), t.ex. ett nålstick i armen, liksom de mest komplicerade emotioner (dvs. intentionala känslor), t.ex. ringaktning.

Mängden möjligheter illustreras av att olika aspekter kan kombineras i det oändliga. T.o.m. kan något så enkelt som ett nålstick i armen i kombination med olika omständigheter generera en hel uppsjö sammansatta förståelseobjekt. Komplexiteten framgår tydligt när en stark känsla kombineras med en specifik och rikhaltigt beskriven situation som t.ex. upplevelsen av att köra av motorvägen i en snöstorm på vägen hem sedan man bevistat en föreläsning där föreläsaren aldrig dök upp. Agenten kan tvingas föreställa sig intryck och känslor av alla de slag och allt på en och samma gång. Förståelseobjektet kan bestå i slitningen mellan två emotioner som hopp och förtvivlan, eller mellan en sensation och en emotion. Nu tillhör det inte ovanligheterna, vilket man kanske skulle kunna tro, att människor riktar sin uppmärksamhet mot komplexa förståelseobjekt. Under något som ter sig enkelt kan det dölja sig en enorm komplexitet. Tänk bara på att ilska vanligtvis inte är något man känner, punkt slut. Ilska är något man vanligtvis känner *över* någonting och detta något kan vara mycket intrikat. Antag att agenten vill förstå subjektets ilska över sin grannes dåliga uppförande. I så fall kan det vara viktigt för honom att förstå faktorer som (1) vem grannen är och (2) vad det dåliga uppförandet består i. Tillkomma kan en faktor som (3) hur ilskan uppstått (om det var en specifik situation som fick "bägaren att rinna över") samt andra omständigheter som kan präglade relationen mellan subjektet och grannen.

EF kan alltså riktas mot många olika typer av upplevelser. Ja, variationsrikedomen är sannerligen enorm. Och trots att det finns en psykologisk gräns för hur sammansatt känsloliv människor kan ha, kan känslolivet uppnå tillräcklig komplexitet för att göra det utomordentligt svårt, för att inte säga omöjligt, att räkna upp samtliga möjliga typer av förståelseobjekt. Listan bör därför lämnas öppen, med den enda restriktionen att sådana objekt måste kunna sägas ingå i ett upplevande subjekts perspektiv.²⁹

²⁹ Nu går det naturligtvis att beskriva förståelseobjekt som människor av olika anledningar inte *kan* förstå. Förutom förståelseobjekt som fladdermusens ekolodsupplevelser kan det vara intressant att notera en annan typ av föreställningsobjekt som människor inte kan förstå. Här syftas på den akt genom vilken en person A försöker förstå en annan person B:s förståelse av en tredje person C. Denna akt kan nämligen resultera i att A försöker förstå C. Förståelseobjektet tycks nämligen "kanalisera" agentens uppmärksamhet vidare mot det som subjektet uppmärksammar. En möjlig förklaring till detta fenomen har presenterats av Currie (1995a) s. 161, i samband med att han diskuterar ett annat problem, nämligen det Lewis (1983) s. 279f. kallat för "the puzzle of the flash stockman". Om Curries tankegång

Detta går i linje med mycket av forskningen kring perspektivtagande. Trenden fångas i Goldies beskrivning av ”empati” (som alltså skall jämföras med EF) som ”a process or a procedure by which a person *centrally imagines the narrative* (the thoughts, feelings, and emotions) of another person.”³⁰ Till denna karakteristik kommer alla de undersökningar i vilka kognitionsforskare, utvecklingspsykologer och socialpsykologer studerat perspektivtagande av vitt skilda saker som smärta, oro, seende, ensamhet och trosföreställningar.³¹

3.5 Relationen mellan agent och subjekt

Det är nu dags att säga något om förståelseaktens ”huvudrollsinnehavare”, dvs. agenten och subjektet. Eftersom det inte finns särskilt mycket av filosofiskt intresse att säga om agenten, faller fokus nästan omgående på subjektet samt på relationen mellan agent och subjekt.

3.5.1 Agent

Trots att agenten står i händelsernas centrum är han paradoxalt nog tämligen ointressant utifrån ett filosofiskt perspektiv. I själva verket finns det inte mycket annat att säga än att agentskapet kan uppbäras av vilken upplevande varelse som helst som empatiskt försöker förstå någon med avseende på dennes upplevelser. Visserligen kräver perspektivtagande en viss kognitiv kapacitet. Men eftersom denna inte kan bestämmas i frånvaron av en uppfattning om vad som utgör framgångsrik förståelse, måste en studie av kapaciteten följa efter en

tillämpas på kanaliseringsfenomenet ligger förklaringen till fenomenet i en mänsklig kognitiv begränsning och närmare bestämt i människans oförmåga att simulera simuleringen av en upplevelse.

³⁰ Goldie (2002) s. 195.

³¹ Stotland (1969), Batson et al. (1997b), Piaget och Inhelder (1956), Fulz et al. (1986) samt Wimmer och Perner (1983). När det gäller perspektivtagande av trosföreställningar, vilka inte har någon fenomenell dimension, är det viktigt att notera att detta skall tolkas i termer av subjektets *upplevelse* givet dessa trosföreställningar. Det är alltså inte trosföreställningen i sig som utgör objektet för perspektivtagandet. Med detta är det inte sagt att man inte kan definiera perspektivtagande på ett sätt som tillåter perspektivtagande av trosföreställningar. Poängen är endast att perspektivtagande (och EF) enligt definitionen här endast indirekt kan röra icke-fenomenella aspekter av någons perspektiv.

studie av framgångsrik förståelse. Båda dessa problemområden kommer därför närmare att beröras i kapitel 6.

3.5.2 Subjekt

Vad kan då sägas om den individ vars upplevelse utgör förståelseobjektet? När det gäller empati i allmänhet brukar man säga att den riktas mot (eller har sitt upphov i) *andra personers känslor*. Oavsett om den är vanlig eller ej, så stöter denna beskrivning på problem. Att man kan ifrågasätta att det endast är känslor som kan utgöra förståelseobjekt har redan framgått. Problemen upphör emellertid inte med detta. För trots att Goldie fångar något väsentligt när han påstår att empati förutsätter att agenten uppmärksammar den andre som ett centrum för medvetande skilt från honom själv, finns det anledning att ifrågasätta att detta medvetande nödvändigtvis tillhör *någon annan* än agenten.³² Innan mer sägs om detta bör man notera att det inte är särskilt anmärkningsvärt att empatiforskare vanligtvis inte uppmärksammar möjligheten att agent och subjekt kan vara en och samma person. För det första har empatiforskningen främst bedrivits av utvecklings- och socialpsykologer som bara har haft ett svagt incitament att revidera de gängse definitionerna med avseende på denna aspekt. För det andra har empatiforskningen lagt stor vikt vid mindre kognitivt avancerade former av empati vilka uteslutande tar sig uttryck i mötet med en annan person.

Kan man då verkligen empatiskt förstå sig själv? Svaret är ja, men det är i stort behov av vidareutveckling. Det vore t.ex. märkligt att tala om intrapersonell empatisk förståelse om detta innebär att agenten vid tidpunkt t har sig själv vid t som subjekt. Detta skulle ju kunna innebära att agenten försöker förstå någon som försöker förstå någon som... En oändlig och elakartad regress hotar där det elakartade består i att regressen utgör ett hinder för att ge förståelseobjektet substans. Nu är inte poängen att intratemporal intrapersonell EF skulle vara logiskt omöjlig. Det finns inget motsägelsefullt i att nu föreställa sig den smärta man nu känner. Möjligen är en sådan mental manöver psykologiskt omöjlig.³³ Även om det skulle gå att finna fall av

³² Goldie (2002) s. 195.

³³ Om så är fallet kan detta ha sin förklaring i den simuleringstolkning av EF som kommer att försvaras längre fram (kapitel 6). Enligt denna tolkning sker nämligen den simulerade

intratemporal intrapersonell EF skulle de utgöra perifera fall, vilket inte minst framgår av svårigheten att komma på ett enda verklighetsförankrat fall. Visserligen har Nancy Sherman uppmärksammat en möjlighet, men den kan ifrågasättas. Den akt Sherman refererar till förekommer i terapeutiska sammanhang där psykoterapeuten Heinz Kohut har påtalat möjligheten till en sorts självempati genom vilken patienten kan se sina inre dolda konflikter utifrån perspektivet hos ett observerande jag.³⁴ Problemet är att detta inte tycks vara ett relevant exempel på självförståelse (eller ens på empati). För trots att det sannolikt går att förstå vad som händer och sker i det undermedvetna, kan sådan förståelse knappast räknas som empatisk. Empatisk förståelse riktas ju mot någons fenomenella upplevelser, inte mot dolda aspekter av en persons psykologi. Eftersom det av Shermans förklaring framgår att Kohuts idé om självförståelse rör aspekter som *inte* figurerar i agentens upplevelsevärld är det tydligt att den förståelse Sherman talar om inte är empatisk.

Som framgått är det svårt att redogöra för fall av intratemporal intrapersonell EF. Betydligt enklare är det att redogöra för fall av intrapersonell förståelse där agenten riktar sin uppmärksamhet mot ett tidigare eller framtida jag. Sådana fall av intrapersonellt perspektivtagande kan knappast avfärdas som en verklighetsfrånvärd teoretisk konstruktion. De är nämligen inte bara vanligt förekommande utan spelar dessutom ofta en viktig roll. Som John H. Flavell noterat mot bakgrund av sin 35-åriga erfarenhet av att studera perspektivtagande, kan skillnaden mellan framgångsrikt eller misslyckat intrapersonellt perspektivtagande få enorma konsekvenser för människors liv. Det är exempelvis, menar Flavell, av stor betydelse att framgångsrikt kunna förutsäga hur man kommer att uppleva saker som giftermål, skilsmässa och jobbyte.³⁵

Alfred Margulies belyser den intrapersonella möjligheten till empati genom följande redogörelse för vad som kan hända under ett terapisamtal:

processen (dvs. den neurofysiologiska process som ligger till grund för förståelseobjektet) och simuleringen i samma system. Förklaringen skulle därmed kunna bestå i att ett och samma system inte samtidigt kan både genomföra en process och representera denna process.

³⁴ Sherman (1998) s. 93.

³⁵ Flavell (1992) s. 109.

She then becomes even sadder, this time for the little girl she had just been talking about, the girl in the distantly recalled memory, the girl she once was. It still is not *herself-now* she is weeping for, but almost a generic girl, *how any girl would have felt* in those circumstances, an empathy for troubled children.³⁶

Exemplet är slående i all sin enkelhet. Visserligen är det inget typexempel på EF, men illustrerar ändå att det inte ligger något problem i att rikta sin empatiska uppmärksamhet mot ett tidigare jag. Eftersom Margulies väljer att beskriva subjektet som något av en generisk person är det viktigt att notera att subjektet i fall av intrapersonell EF inte måste beskrivas på ett dylikt sätt. För att inse detta kan det vara till hjälp att betrakta följande exempel:

Som liten kom jag en gång bort ifrån min familj på en (som jag då upplevde det) mycket stor campingplats. Än idag kommer jag ihåg min reaktion. För trots att jag på intet sätt var ensam (det formligen vimlade av människor runt mig) kände jag mig obehagligt ensam. Obehaget grundade sig emellertid inte på en rädsla för att inte återse mina föräldrar utan på att jag var tvungen att konfrontera situationen ensam. Lösningen på problemet stod nämligen klar för mig: jag var tvungen att gå till receptionen och säga att jag kommit bort. Känslan av befrielse var stor när min långsamma och motvilliga vandring mot campingens reception avbröts av att mina äldre syskon fann mig.

Först av allt är det viktigt att notera att när jag idag drar mig denna episod till minnes, så påminner detta i så hög grad om EF att det är svårt att se något skäl till att den inte skulle kunna betecknas som ett exempel på det. Rimligtvis kan inte blotta det faktum att subjekt och agent är samma person utgöra något fullgott skäl att sluta sig till att det inte kan röra sig om EF.

Mycket har förändrats sedan min vandring den gången, men det står klart att den (i detta fall jag själv) som vill förstå mina upplevelser måste förstå *mig* och ingen annan. Det finns här ingen anledning att tala om förståelse av ett generiskt barn. Det finns åtminstone tre sätt belysa detta. För det första var min

³⁶ Margulies (1989) s. 109.

reaktion sannolikt inte speciellt representativ för barn i den åldern. Jag upplevde nämligen inte situationen som förvirrande eller skrämmande i någon annan mening än att jag insåg att jag var tvingad att ta itu med problemet ensam – ett problem vars lösning stod klar för mig. I denna mening var reaktionen typisk för mitt dåvarande jag och inte för barn i allmänhet. Men även om detta vore att missförstå vad som är representativt för åldern finns det andra skäl mot att betrakta mitt dåvarande jag som ett generiskt barn. Detta hänger ihop med att jag inte upplever relationen till barnet som en relation till vilket barn som helst i motsvarande situation. Jag upplever snarast barnet på campingplatsen som en del av min psykologiska utveckling. Vidare är scenariet präglad av miljöer och personer som är starkt kopplade till mitt nuvarande jag, något som gör det ypperligt ansträngt att tala om barnet som ett generiskt barn. Sist men inte minst beror eventuell framgång eller ett misslyckande på hur *jag nu* förmår att förstå mitt *dåtida jag*. Det har naturligtvis sin grund i att min empatiska uppmärksamhet är riktad mot ett specifikt subjekt, nämligen mitt dåvarande jag.

En positiv aspekt av att betrakta agenten som ett möjligt subjekt är att det möjliggör en tankeväckande form av resonemang. Mer exakt handlar det om att ta ställning till huruvida man kan förstå det som man inte har någon erfarenhet av genom att (1) föreställa sig erfara något som man aldrig erfarit (t.ex. att hoppa fallskärm), (2) skaffa sig erfarenheten ifråga (utföra ett hopp) och (3) avslutningsvis ta ställning till huruvida den ursprungliga föreställningen var adekvat eller inte (dvs. om det i (1) var fråga om EF). Nu skall man inte överdriva beviskraften i denna typ av experiment. Däremot finns det anledning att bejaka en av argumentets fördelar, nämligen att det möjliggör en analys av EF:s natur som inte riskerar att störas av den osäkerhetskänsla som lätt uppkommer i samband med att man tvingas uttala sig om interpersonell förståelse. Tanken är, med andra ord, att intrapersonella fall av EF gör det lättare att belysa de krav man verkligen ställer på EF.

En sak beträffande subjektets natur som ännu inte har berörts är frågan om subjektet och förståelseobjektet måste existera för att EF skall vara möjlig. Denna frågeställning kommer att diskuteras i samband med att den för EF högst centrala adekvansaspekten berörs.

3.5.3 Agent/subjekt-asymmetrin och distinktionen aktiv/passiv

Det förhållandet att agentens uppmärksamhet riktas mot subjektets upplevelser ger upphov till en asymmetri mellan agent och subjekt. Medan agenten med nödvändighet riktar sin uppmärksamhet mot subjektets tillstånd (eller någon aspekt därav) behöver subjektet inte ens vara medvetet om agentens existens och än mindre reflektera över hans upplevelser. Det finns naturligtvis inget som hindrar att subjektet riktar sin empatiska uppmärksamhet mot agenten. Men i så fall utgör detta ytterligare en förståelseakt i vilken rollerna är ombytta.³⁷

Mot bakgrund av agent/subjekt-asymmetrin kan det te sig frestande att beskriva relationen mellan agent och subjekt som en relation mellan en aktiv och en passiv part. Att göra så vore dock missvisande. Det skulle nämligen överförenkla förståelseakten. Faran består i att förståelseakten, på grund av att subjektet objektifieras, betraktas som något av en perceptionsakt. Perceptionsmetaforen appliceras visserligen med fördel på kognitivt enkla former av empati (som signalbaserad empati) men lämpar sig illa som en beskrivning av EF. Detta beror på att EF påminner mer om en mental konstruktion än observation (se kapitel 6).

Nu är det visserligen så att agenten är aktiv i den meningen att det är han (och inte subjektet) som försöker att förstå. Men bortsett från detta är det svårt att begripliggöra varför agent och subjekt bör beskrivas som en aktiv respektive passiv part. Problemet är tudelat. För det första tycks agenten inte nödvändigtvis spela en aktiv roll (annat än i den minimala mening som just nämnts). Trots att EF ofta anses kräva en relativt hög grad av engagemang, i den betydelsen att agenten medvetet undertrycker sitt eget perspektiv och lever sig in i aspekter som normalt är honom främmande, måste så emellertid inte alltid vara fallet. I själva verket *kan* EF genom social interaktion, litteratur eller film komma smygande. Någon betydande ansträngning att förstå krävs inte. Detta är viktigt att komma ihåg, i synnerhet för att flera av exemplen i detta arbete behandlar fall där agenten tydligt engagerar sig i förståelseakten.

³⁷ Wlodek Rabinowicz har gjort mig uppmärksam på att det här (i analogi med fallet intratemporal intrapersonell förståelse) finns utrymme för en elakartad regress. Om förståelsen kan beskrivas som ”jag förstår din förståelse av min förståelse av din ...” då saknar förståelseobjektet substans.

När det gäller subjektets roll är det tydligt att den inte bör beskrivas som essentiellt passiv. För trots att subjektet ofta är passivt (subjektet kan ju t.o.m. ha dött) finns det många exempel där subjektet är djupt engagerat i agentens förståelseförsök. Tydligast är detta kanske i terapeutiska sammanhang där patienten (läs: subjektet) måste hjälpa terapeuten att uppnå förståelse. Mer vardagliga exempel på subjektets aktivitet finner man i vänskapsrelationer där personer delger varandra glädjeämnen och bekymmer och på detta vis bättre förstår varandra. De bästa förutsättningarna för förståelse tycks man få genom att kommunicera med subjektet, och det beror på att man därigenom snabbt kan få en respons på om man verkligen förstått den andre eller ej. Ibland kan man ”slå huvudet på spiken” och ibland kan man göra det motsatta.³⁸

Slutsatsen är att agent/subjekt-relationens asymmetri enbart bör förstås i termer av parternas uppmärksamhet och inte utifrån den energi respektive part investerar i förståelseakten.

3.6 Adekvansaspekten

Om det skall vara meningsfullt att tala om empatisk *förståelse* måste förståelseförsöket kunna resultera i framgång eller misslyckande.³⁹ Mer exakt måste förståelseakten lämna utrymme för förståelse, oförståelse och missförstånd. I annat fall vore uttrycket ”empatisk förståelse” synnerligen illa valt. Så är dock inte fallet. Att den empatiska förståelseakten antingen resulterar i förståelse eller missförstånd är en central tanke såväl inom som utanför den akademiska diskussionen.

I fall där det hädanefter talas om korrekt, framgångsrik, misslyckad och inkorrekt förståelse refererar ”förståelse” till själva förståelseförsöket. ”Korrekt förståelse” eller ”framgångsrik förståelse” refererar följaktligen till ett framgångsrikt förståelseförsök, medan ”inkorrekt förståelse” refererar till ett

³⁸ Att subjektets ansträngningar underlättar agentens förståelse framgår av att människor som tillbringat mycket tid tillsammans vanligtvis förstår varandra bra – se Holm (2001) s. 85. Som kuriosum kan det vara värt att nämna att det finns indikationer på att personer i nära relationer (omedvetet) kan missförstå i syfte att *undvika* konflikt. Poängen är att förståelse inte alltid är av godo, att förståelse kan eskalera en konflikt – se Ickes och Simpson (1997) s. 227.

³⁹ Något som ibland även sägs gälla empati – jfr Kohut (1988) och hans uppfattning att empati kan leda till ”riktiga eller oriktiga resultat”, s. 196.

misslyckat förståelseförsök. Däremot lämnar uttryck som ”agenten förstår subjektet” inget utrymme för oförståelse eller missförstånd. I detta sammanhang är ytterligare en kommentar på sin plats. Trots att vardagsanvändningen av ”förståelse” tyder på att EF kan vara mer eller mindre god beroende på olika faktorer, kommer denna möjlighet i fortsättningen på det hela taget att lämnas därhän. Att ta avstånd ifrån möjligheten är det emellertid inte fråga om. I själva verket kommer den att spela en roll i kapitel 5 där en tolkning, enligt vilken ”bättre” korrelerar med graden av likhet mellan F-tillståndet och förståelseobjektet, undersöks och avvisas.

Vad krävs då för att det skall finnas skäl att tala om korrekt förståelse? Eftersom denna fråga närmare kommer att behandlas längre fram (kapitel 5 och 6), skall här endast en sak diskuteras – en sak som följer sig naturligt givet vad som tidigare har sagts i detta kapitel. Det handlar om att närma sig adekvansaspekten genom det referenskriterium som omnämnts av såväl Wollheim som Goldie. Tidigare redovisades hur Goldie har kritiserat Wollheim för dennes uppfattning att agenten (i fall av central föreställning) måste kunna referera till subjektet. I samband med detta framgick det hur oklart referenskriteriet är. Detta är emellertid inte acceptabelt om kriteriet skall spela en roll i blottläggandet av adekvansaspektens natur. Mot bakgrund av vad som skrivits i ämnet är det i huvudsak två saker som bör klargöras, nämligen huruvida ett acceptabelt referenskriterium kräver:

- (a) att agenten känner till subjektets identitet;
- (b) att förståelseobjektet existerar.

Om (a) måste vara uppfyllt för att agenten skall kunna förstå subjektet förefaller det som om man måste acceptera att detektiven, i Goldies exempel, är oförmögen att empatiskt förstå mördaren innan han känner mördarens identitet. Men detta är en otillfredsställande konsekvens. Dels är det kontraintuitivt att detektivens inlevelse faller inom ramarna för EF *i samma ögonblick* som detektiven uppmärksammar mördarens identitet. Mest anmärkningsvärt är dock att man enligt (a) inte skulle kunna förstå en person som Anne Frank om man inte visste vem hon var. Men att man inte känner identiteten hos den person vars dagbok eller biografi man läser tycks emellertid vara av ringa (eller intet) intresse för frågan om informationen kan utgöra ett

underlag för EF. Vad som tycks relevant är snarast att den information man tar del av pekar ut ett specifikt förståelseobjekt, men mer om detta senare. Tydligt är att ett acceptabelt referenskriterium inte gärna kan kräva att agenten känner till subjektets identitet.

Det är oklart om (b) bör avse "nu existera", "har existerat" eller "kommer att existera". Att den första betydelsen utgör det mest typiska fallet av existens är tämligen okontroversiellt. Det är därför en utgångspunkt att "existerar" i (b) måste omfatta denna första betydelse. Detta innebär emellertid inte att typexempel på förståelseobjekt vanligtvis existerar i denna mening. I själva verket tycks det finnas starka skäl att även låta (b) omfatta de andra två tolkningarna av "existera". Att den bör inkludera "har existerat" är tydligast. I annat fall skulle agenten ha kunnat förstå den smärta subjektet nu känner, men aldrig kunnat förstå den smärta subjektet nyss kände. Detta är emellertid en oacceptabel ståndpunkt då den inte har minsta tillstymmelse till stöd i hur människor vanligtvis talar och tänker om EF. Ingenting tyder på att EF är en färskvara vars bästföredatum sammanfaller med tidpunkten då förståelseobjektet går ur tiden. I själva verket förefaller det som om EF kan röra upplevelser oavsett om dessa *har* förelegat eller *kommer* att föreligga. Att det senare är fallet visas genom de fall där agenten exempelvis försöker förutsäga subjektets emotionella reaktion på en viss gåva. I detta fall riktar agenten sin uppmärksamhet mot ett framtida förståelseobjekt. Huruvida förståelsen är framgångsrik kan framtiden utvisa.

Är det mot bakgrund av vad som sagts rimligt att acceptera ett referenskriterium som kräver att förståelseobjektet existerar i den breda mening som diskuterats ovan? Svaret tycks vara nej. Betrakta t.ex. följande exempel. Adam vill spela Bertil ett spratt genom att bl.a. låta några kamrater kidnappa honom. Adam funderar på hur Bertil med sina svaga nerver kommer att uppleva kidnappningen. Efter att genom inlevelse ha kommit fram till att Bertil sannolikt skulle få en smärre chock, beslutar sig Adam för att ställa in kidnappningsmomentet. Bertil kommer därför aldrig att få den chock som Adam förutsåg att han skulle få *om* planerna hade genomförts. Med andra ord kommer förståelseobjektet aldrig att existera. Intuitivt verkar det som om Adam kan ha goda grunder för sitt beslut – grunder som tycks kunna härröra ur empatisk förståelse. Att begränsa EF till att endast gälla (om än i vid mening) existerande förståelseobjekt vore att bortse från ett av perspektivtagandets

viktigaste användningsområden, nämligen som ett instrument för att förse agenten med moraliskt och egoistiskt beslutsunderlag. Såväl egennyttiga som moraliska övervägningar kan vila på att agenten tar ställning till hur människor kommer att uppleva en situation *givet* att situationen inträffar. Att adekvansaspekten även tycks omfatta sådana fall framgår av att det är viktigt att perspektivtagandet är framgångsrikt. Att framgång är viktigt för den som guidas av egenintresse, framgick av Flavells iakttagelse att det är viktigt att korrekt leva sig in i konsekvenserna av att byta arbete – en inlevelseakt som mycket väl kan ligga till grund för att man behåller sitt nuvarande jobb. Framgång är också viktigt för den moraliske agenten. Den agent som t.ex. undviker att utföra en handling i tron att denna skulle såra subjektet, tänker sig att det på perspektivtagande grundade beslutsunderlaget är tillförlitligt, att det representerar hur saker och ting skulle förhålla sig om handlingen hade utförts. Mot bakgrund av vad som har sagts finns det skäl att även avvisa (b) som krav på ett acceptabelt referenskriterium.

EF förutsätter alltså varken att agenten kan identifiera subjektet eller att förståelseobjektet måste existera. Det finns t.o.m. skäl att avstå från att tala om referens. För om det som är av vikt kan uttryckas utan den filosofiskt laddade termen ”referens”, bör också detta ske. I själva verket är det också möjligt. Det som är av vikt för att det skall finnas utrymme att tala om adekvans förutsätter nämligen inte det som Goldie, Wollheim och andra filosofer avser med ”referens”. Vad som är av vikt och således bör betraktas som ett kriterium på EF är att agenten medvetet eller omedvetet har *specificerat* ett förståelseobjekt. Det kan ske på olika sätt. Det kan räcka med att agenten har grova riktlinjer för vad det är han har för avsikt att försöka förstå (t.ex. den romerska soldaten). Ett genomgående tema är dock att förståelseobjektet måste fixeras på ett sätt som gör det möjligt att bedöma huruvida förståelse föreligger. Det måste så att säga falla inom ramarna för en etablerad förståelsepraxis. Detta öppnar för möjligheten att fiktiva och representativa perspektiv kan utgöra förståelseobjekt. För om det finns bedömningskriterier för egna och andras förståelseförsök av Hamlets hat eller det kurdiska folkets umbäranden, finns det även utrymme för att tala om empatisk förståelse av dessa förståelseobjekt. Således förefaller det som om föreställningsobjekt som inte *kan* existera (annat än i en speciell mening) kan falla innanför ramarna för vad som bör betraktas som möjliga förståelseobjekt. För enkelhetens skull kommer detta arbete

huvudsakligen att i fortsättningen begränsa sig till icke-fiktiva och icke-representativa förståelseobjekt.

3.7 Sammanfattning

I detta kapitel har den empatiska förståelseakten beskrivits som en akt (dvs. en handling, process eller episod) genom (eller under) vilken en person föreställer sig uppleva något utifrån ett annat perspektiv än sitt nuvarande. Vad agenten försöker förstå har benämnts ”förståelseobjekt” och detta har sagts kunna variera i det oändliga, givet restriktionen att objektet har en fenomenell dimension. Också agentens empatiska uppmärksamhet har påståtts involvera en fenomenell dimension (F-tillståndet). Hur denna bör förstås har emellertid lämnats öppet i väntan på den mera ingående diskussionen i kapitel 5 och 6.

Agent och subjekt har sagts kunna vara samma person. Därmed kan agenten exempelvis empatiskt förstå upplevelserna hos ett tidigare jag. I ljuset av detta är det extra viktigt att notera att relationen mellan agent och subjekt är asymmetrisk, något som uteslutande skall tolkas så att den för EF nödvändiga uppmärksamheten endast går i en riktning (dvs. från agent till subjekt). Som framgått bör asymmetrin inte tolkas i termer av den grad av ansträngning respektive part investerar i förståelseakten.

Kännetecknande för förståelseakten är att den kan lyckas eller misslyckas. Denna s.k. adekvansaspekt har lyfts fram som en nyckelkomponent i studiet av den empatiska förståelsen. Av central betydelse för att det överhuvudtaget skall vara möjligt att tala om korrekt eller inkorrekt förståelse är att agenten riktar sin uppmärksamhet mot ett specifikt förståelseobjekt. Exakt vad som krävs har inte framgått och skälet är att det kan finnas lika många sätt att uttrycka detta som det finns förståelseobjekt. Vad som har framgått är dock att agenten inte måste känna till subjektets identitet eller för den delen (i vanlig bemärkelse) kunna referera till subjektet/förståelseobjektet.

4. Empatisk förståelse, analogi och projektion

As we have no immediate experience of what other men feel, we can form no idea of the manner in which they are affected, but by conceiving what we ourselves should feel in the like situation.

Adam Smith

4.1 Inledning

Det nu dags diskutera en av de saker som gör skepticismen attraktiv. Närmare bestämt är det fråga om att belysa den till synes problematiska övergången mellan agentens självförståelse och hans förståelse av andra personer. Kapitlet syftar till att visa att förståelseakten inte alls med nödvändighet involverar någon sådan övergång.

Detta kapitel behandlar två problemområden. För det första diskuteras möjligheten att EF är projicerande till sin natur och att förståelseakten därför alltid resulterar i att agenten tillskriver subjektet sina egna känslor, tankar, värderingar, personliga problem etc. Bakom denna *projektionsteori* finns tanken att människor aldrig helt och hållet kan befria sig från sina egna perspektiv och att detta präglar hur de uppfattar andra. Att projektion i praktiken utgör ett hinder för EF råder det inget tvivel om. Syftet är inte heller att motsäga detta. Poängen är endast att visa att EF inte gärna kan beskrivas som projicerande *till sin natur*. Kanske kommer detta att framstå som en onödig manöver, eftersom projektionsteorin i ljuset av den tolkning som här kommer att accepteras redan från början förefaller vara orimlig. Projektionsteorin kommer nämligen att per definition karakterisera förståelseakten som ett misslyckande (en icke-skeptisk projektionstolkning kommer att behandlas som en form av analogi). Men det finns skäl att ta på sig uppgiften. Det beror inte bara på att teorin har sympatisörer utan också på att skepticism bäst motarbetas med små men stabila

steg. I kampen mot skepticismen kan det rentav vara svårt att skilja mellan små framsteg och total framgång. Vidare tjänar diskussionen till att avdramatisera möjligheten till perspektivöverskridande (hädanefter ”transcendens”) och bidrar därmed till att avdramatisera EF.

Kapitlets andra del utgår från den vanligt förekommande uppfattningen att EF grundas i analogitänkande och närmare bestämt att agenten, i syfte att förstå subjektet, använder sig själv som mall.¹ Även denna uppfattning utgör en grogrund för skepticism. Kanske kan detta tyckas motsägelsefullt då analogier vanligtvis anses vara ett sätt att rättfärdiga en slutsats. Men hur konstigt det än kan te sig kan denna *analogiteori* ligga till grund för skepticism. Detta hänger bl.a. ihop med den svaga induktion som ger stöd åt analogiresonemanget. Analogin vilar nämligen endast på ett enda fall. Till detta kommer en rad andra komplikationer förknippade med att använda analogiresonemang.² De kommer inte att behandlas, eftersom det primära syftet här är att ifrågasätta att EF överhuvudtaget grundas på ett analogiresonemang. I detta sammanhang är det viktigt att notera att såväl projektionsteorin som analogiteorin rör hur människor (medvetet eller omedvetet) *de facto* går till väga när de försöker förstå andras upplevelser. De får alltså inte förväxlas med teorier om hur människor *borde* gå till väga.³ Vad skeptikern skjuter in sig på är att den akt som faktiskt föregår vad som här benämns EF inte kan ge upphov genuin EF.

Kanske kan gränsen mellan analogiteorin och projektionsteorin tyckas oklar. Det är därför viktigt att uppmärksamma att teorierna verkligen är distinkta. Att agenten inte kan hindra att hans perspektiv snedvrider förståelseakten är helt enkelt oberoende av att han använder sitt eget perspektiv i ett analogiresonemang.

¹ Uppfattningen skall jämföras med vad Gordon (1995e) benämnt *modellmodellen* (”the ’model’ model”) av simuleringsteorin – en modell som Gordon avfärdar, s. 117ff. Ett av Gordons argument mot modellmodellen kommer till användning längre fram i denna text.

² Beardsley (1975), s. 111ff. och Walton (1989), s. 256ff. sammanfattar komplikationerna tämligen väl. Se även Dancy (1985) för en diskussion om problemen med analogiargument som lösning på det annanspsykiska problemet, s. 68ff.

³ Denna poäng kan tyckas trivial. Att den ändå är värd att göra framgår av att Goldman och Gallese (2000) tvingas hänvisa till den som svar på en invändning från Schulkin (2000), som menar att den kognitionsvetenskapliga simuleringsteorin måste konfrontera de epistemologiska problem som det klassiska analogiargumentet stöter på.

4.2 Empatisk förståelse som projektion

Det är dags att titta närmare på tankegången att förståelseakten nödvändigtvis resulterar i projektion. Syftet är att hänföra projektionen till dess rätta plats, nämligen som ett betydande men överkomligt hinder för EF. Sättet på vilket projektionsteorin kommer att avvisas är det enklast tänkbara, nämligen genom att identifiera typfall av (vad som framstår som) EF där projektion inte gärna kan sägas föreligga. Inledningsvis är det på sin plats med ett förtydligande av den speciella innebörd som ”projektion” här har tilldelats.

4.2.1 Projektionsteorin som skepticism

Redan Theodor Lipps uppfattade empati som en form av projektion⁴ och än idag förekommer definitioner som sätter empatins projicerande natur i centrum.⁵ Mycket har förändrats sedan empatibegreppet först introducerades. Idag är empati ett centralt begrepp inte bara i estetiken, där man t.ex. talar om projektion för att ”fylla” döda objekt med liv, utan också inom psykologin, där motsvarande manöver är överflödig. Men hur bör då ”projektion” förstås? Att besvara frågan är inte en okomplicerad sak. ”Projektion” är nämligen inte bara en term vars innebörd skiftar beroende på sammanhanget; den är dessutom en term som kommit att tilldelas motsatta betydelser. Termens mångtydighet framgår tydligt när man studerar den filosofiska och den psykologiska litteraturen. Betrakta exempelvis först vad Stephanie Preston och Frans de Waal har att säga om saken:

With a perception-action model of empathy [en modell som dessa författare ansluter sig till], there is no empathy that is *not* projection, since you always use your own representations to understand the state of another.⁶

⁴ Allt enligt Agosta (1984), s. 44.

⁵ I *Webster's Third International Dictionary* står bl.a. följande att läsa under ”empathy”: “[T]he imaginative projection of a subjective state whether affective, conative, or cognitive into an object so that the object appears to be infused with it”.

⁶ Preston och de Waal (2002) s. 17. Trots denna beskrivning erkänner de intressant nog spänningen mellan empati och projektion. De fortsätter: ”The degree to which it is empathy rather than projection depends purely on the extent to which the subject's

Jämför nu deras tankegång med den som Nancy Eisenberg och Janet Strayer ger uttryck för:

Thus, projection differs from our definition of empathy in two ways: (1) it is a cognitive process that does not necessarily involve affect, and (2) the direction of the process is from self to other, rather than vice versa.⁷

Kontrasten kunde knappast vara tydligare. I det första citatet anses empati och projektion vara nödvändigt sammanlänkade, medan de i det senare citatet uppfattas stå i motsatsställning till varandra. Hädanefter kommer användningen av ”projektion” att vara en version av den senare tolkningen. Termen skall användas för att beteckna en handling eller process genom vilken agenten *ogrundat* (dvs. på felaktiga grunder eller inga grunder alls) tillskriver subjektet aspekter av sitt eget perspektiv.⁸ Det projektionsbegrepp som här används betecknar ett psykologiskt fenomen som utgör en konsekvens av det som psykologerna kommit att benämna ”egocentrism” och som Nancy Eisenberg, Bridget Murphy och Stephanie Shepard sammanfattat på följande sätt:

Egocentrism is the inability to prevent the ”self” from intruding or dominating one’s judgement, that is, the inability to ”control the self” and prevent one’s own personal characteristics and viewpoint from intruding upon and interfering with one’s inferences about another.⁹

I ljuset av detta är det viktigt att notera att projektionsteorin *inte* skall förstås i ljuset av psykologins projektionsbegrepp, som refererar till en psykologisk försvarsmekanism genom vilken en oacceptabel impuls först

representations are similar to those of the object, or include information about the object, which in turn determine accuracy” s. 17.

⁷ Eisenberg och Strayer (1987) s. 8.

⁸ Även det som inom terapin kommit att kallas *motöverföring* kan falla inom ramarna för projektion, åtminstone i de fall där motöverföring tolkas som att terapeuten hindras av inre konflikter och psykologiska ”blinda fläckar”, Holm (2001) s. 26 och 107ff.

⁹ Eisenberg et al. (1997) s. 75.

undertrycks och sedan tillskrivs någon annan.¹⁰ När det gäller det projektionsbegrepp som här är aktuellt kan projektion föreligga helt oberoende av en sådan impuls. Det psykologerna avser med ”projektion” utgör således endast en delmängd av vad som fortsättningsvis kommer att åsyftas med ”projektion”. Nu kan naturligtvis projektionsbegreppet definieras på ett sätt som är förenligt med EF. Detta utgör inget problem. Syftet med att stipulera att projektion är någonting ogrundat är enbart att underlätta debatten och har ingenting med att försöka undvika teoretiska svårigheter att göra. En icke-skeptisk tolkning av EF som projektion faller inom ramarna för det som längre fram går under beteckningen analogi.

4.2.2 Projektionshotet

Uppfattningen att förståelseakten involverar projektion är inte bara av teoretiskt intresse. Projektionsteorin ger nämligen upphov till en rad praktiska komplikationer. Att projektionshotet berör många av EF:s användningsområden torde vara uppenbart.¹¹ Detta gäller inte minst moraliska användningsområden. En projicerande förståelseakt kan resultera i motsatsen till det som vanligen betraktas som önskvärt. Beslut som kräver känslighet för andras upplevelser kan perverteras. Säkert är att om agentens personliga problem, upplevelser och värderingar ogrundat tillskrivs subjektet, kan beslut som baseras på EF få dåliga konsekvenser. En illustration av vad detta kan innebära kommer att presenteras längre fram. Mot bakgrund av vad som sagts är det av största vikt att tydliggöra att det projektionshot som här diskuteras endast rör möjligheten till EF. Hotets moraliska och politiska aspekter kommer inte att behandlas.

Finns det då anledning att frukta att förståelseakter systematiskt resulterar i projektion? Ett jakande svar på denna fråga kan utgå från två olika strategier. För det första kan man peka på empirisk evidens för att risken för projektion är reell, samt för att den inte är marginell. Nu är det naturligtvis vanskligt att som

¹⁰ Varierande definitioner av detta projektionsbegrepp förekommer i Holm (2001) s. 96f., Smith (1993) s. 444 och Tunbrå (2003) s. 112.

¹¹ Dock inte nödvändigtvis alla användningsområden. Man kan tänka sig att projektion inte är mycket till hot när det kommer till förståelse av fiktiva karaktärer.

skeptiker hänvisa till empiri då det inte är särskilt svårt att identifiera fall där man på motsvarande sätt inte kan identifiera projektion. En annan strategi består i att försöka visa att förståelseakten essentiellt involverar projektion och att vad man tar som exempel på EF egentligen endast är svårupptäckt projektion. Även detta sätt att etablera skepticism stöter emellertid på patrull eftersom skeptikern i ljuset av typiska och förekommande exempel på (vad som tycks vara) transcendens tvingas utveckla ett besynnerligt och/eller ointressant projektionsbegrepp. Det finns en hel del att säga om denna sak. Först av allt finns dock skäl att ge exempel på fall där projektion tydligt föreligger.

I sin bok *Intersecting Voices* ger Iris Marion Young tre exempel på hur perspektivtagande kan gå fel. Av dessa är två särskilt belysande. Det första har sitt ursprung i Anita Silvers forskning och behandlar människors förmåga (eller oförmåga) att leva sig in i hur det är att vara handikappad. Exemplet kan sammanfattas på följande sätt:

I ett försök att få en objektiv grund för beslut om prioriteringar inom vård och omsorg utförde delstaten Oregon en telefonundersökning, i vilken personer ombads att föreställa sig en situation där de var döva, rullstolsbundna eller blinda. En majoritet visade sig anse att deras liv inte skulle vara värda att leva om de blev rullstolsbundna eller blinda.¹²

Det främsta skälet att betvivla att majoritetens bedömning av de handikappades situation var korrekt hänger ihop med att personer som *de facto* är rullstolsbundna eller blinda varken säger sig uppleva sina liv som sämre än döden eller försöker begå självmord. Misslyckandet tycks kunna förklaras med hänvisning till att personerna i undersökningen projicerade sin nuvarande uppfattning om hur värdefullt livet skulle te sig i den hypotetiska situationen, på sig själva i en situation där de verkligen vore handikappade. Att förståelseobjektet i detta fall utgörs av agenterna själva (de tillfrågade) i en hypotetisk situation saknar betydelse så länge som det finns goda skäl att tala om projektion. Icke desto mindre är det värt att nämna ytterligare ett exempel

¹² Beskrivningen vilar på Young (1997), s. 41f.

som i motsats till det förra rör interpersonellt perspektivtagande. Här passar Youngs andra exempel in, vilket rör turbulensen kring tillsättningen av den amerikanske domaren Clarence Thomas. Detta berömda och omdiskuterade fall kan sammanfattas på följande sätt:

I samband med att han var aktuell för inval i Förenta staternas högsta domstol blev Clarence Thomas anklagad för att sexuellt ha trakasserat en kvinnlig kollega under den tid han var hennes chef. Då det framgick att kollegan (Anita Hill) under lång tid undvikit att avslöja trakasserierna, ställde sig många män tvekan. De trodde att de själva, om de hade befunnit sig i Hills situation, inte skulle ha förblivit tysta och medgörliga. Med detta som utgångspunkt ifrågasatte männen Hills trovärdighet. Denna bedömning ifrågasattes sedan (allt enligt Young) av många kvinnor som menade att männen inte förstod Hill, vilket sades bero på att männens sexuella privilegier hindrade dem att förstå skäl och motiv hos en ambitiös yrkeskvinna som blev sexuellt trakasserad av sin chef.¹³

Männens misstag kan enligt Young förklaras med hänvisning till att de på Hill projicerade sina egna uppfattningar om vad *de själva* skulle ha gjort i Hills situation.¹⁴ Eftersom dessa uppfattningar präglades av sexuella privilegier som Hill saknade, visade de sig vara oförenliga med Hills agerande. Detta resulterade inte bara i missförstånd utan också i att hennes trovärdighet ifrågasattes på felaktiga grunder.

Vad visar då Youngs exempel? De visar onekligen hur förståelseakter kan gå fel. Den som tror att skeptiker därmed vunnit slaget, eftersom man aldrig kan veta någonting med säkerhet, missförstår diskussionen. Ambitionen är nämligen inte att avvisa skepticism i allmänhet utan endast att avvisa den form enligt vilken EF är särskilt sårbar för skeptiska invändningar. Om lokal skepticism beträffande möjligheten till EF kollapsar i global skepticism är detta

¹³ Hämtat ur Young (1997) s. 43.

¹⁴ En terminologisk anmärkning. Goldman (1995b [1993]) beskriver männens misstag som följer: "It was widely alleged in the Hill case that men in particular could not *adequately project* themselves into Anita Hill's shoes", s. 190 [min kursivering]. Goldman följer således den tradition enligt vilken också framgångsrik EF beskrivs i termer av projektion. Någon anhängare till projektionsteorin är han emellertid fördensskull inte.

snarast en fördel för antiskepticismen eftersom det kan betraktas som ett erkännande av att EF tillhör den allmänna kunskapsfären. Det är endast om projektionshotet är ovanligt betydande som skeptikern har ett argument utöver de argument som präglar alla områden där korrekt kan skiljas från inkorrekt, kunskap från okunskap och förståelse från oförståelse. Det mesta tyder dock på att perspektivtagande utgör en relativt tillförlitlig kunskapskälla.¹⁵ Det avgörande problemet med att grunda projektionsteorin i empiri består inte i svårigheten att identifiera fall av projektion (någon sådan svårighet finns ju som framgått inte) utan i lättheten att finna fall där projektion inte tycks föreligga. Det är det senare som nu skall behandlas.

4.2.3 Transcendens

Vad är det då man enligt projektionsteorin inte kan transcendera? Svaret kan röra vadhelst som hör till ett perspektiv. Man kan ifrågasätta möjligheten att transcendera känslor, erfarenheter, trosföreställningar, önskningar, värderingar, tankar etc. och bl.a. förklara detta med hänvisning till en oförmåga att bortse från personlig gruppstillhörighet som kön, etnicitet, religion, kultur och social klass. Många faktorer kan bidra till att förståelse omöjliggörs. Mångfalden gör det svårt att visa att transcendens är möjlig med avseende på samtliga aspekter av ett perspektiv. Mångfalden gör det dock lättare att identifiera fall där transcendens tycks förekomma. I syfte att visa detta finns det anledning att vända blicken mot två mycket omdiskuterade utvecklingspsykologiska studier.

I fyraårsåldern händer något intressant i människors utveckling. Normala barn lär sig nämligen under denna tid att hantera att andra personer kan omfatta andra trosföreställningar än deras egna. Ingående studier har visat att barn upp till tre års ålder tenderar att tillskriva andra personer sina egna trosföreställningar. En av de mer berömda studierna (en s.k. "false-belief task") genomfördes av Heinz Wimmer och Joseph Perner och sammanfattas som följer av Robert Gordon:

¹⁵ Något som mer än väl framgår av exempelvis Ickes (1997b).

[...] the puppet-child Maxi puts his chocolate in the box and goes out to play. While he is out, his mother transfers the chocolate to the cupboard. Where will Maxi look for the chocolate when he comes back? In the box, says the five-year-old, pointing to the miniature box on the puppet stage: a good prediction of a sort we ordinarily take for granted. (That is, after all, where the chocolate had been before it was, without Maxi's knowledge, transferred to the cupboard.) But the child of three to four years has a different response: verbally or pointing the child indicates the cupboard. (That is, after all, where the chocolate is to be found, isn't it?)¹⁶

Det förefaller rimligt att säga att barnen mellan tre och fyra projicerar sina egna trosföreställningar på Maxi. Vidare förefaller det rimligt att beskriva skillnaden mellan treåringen och femåringen som att den senare, men inte den förra förmår transcendera sitt perspektiv. Att femåringen inte projicerar belyses genom att han eller hon inte bara tillskriver dockan en trosföreställning barnet självt inte delar utan dessutom gör detta på goda grunder.¹⁷ Denna iakttagelse är allt annat än unik och går helt i linje med den bland utvecklingspsykologer så ofta förekommande uppfattningen att barnet i denna ålder (i en viktig mening) lösgör sig från sin egocentrism. Nu syftar studien visserligen inte till att visa att barn i en viss ålder lär sig att *empatiskt förstå* andra personer. Detta utgör emellertid en hanterbar komplikation, men mer om detta senare.

Ett annat exempel på transcendens rör barns förmåga att dra slutsatser om vad andra människor *visuellt* uppfattar ur sina respektive synvinklar. Forskning kring detta har sina rötter i Jean Piagets utvecklingspsykologiska forskning. Ett tidigt test ("three mountains task") av barns förmåga att sluta sig till vad andra personer ser utvecklades av Jean Piaget och Bärbel Inhelder.¹⁸ Förutom försökspersonen involverar testet tre olika höga "berg" och en docka. Dockan placeras i olika vinklar mot bergen och barnet tillfrågas vad dockan ser ur respektive vinkel. När det gäller denna typ av test har det visat sig att normalseende barn under fyra års ålder har problem att korrekt beskriva vad

¹⁶ Gordon (1995a) s. 69. Studien återfinns i sin helhet i Wimmer och Perner (1983).

¹⁷ Och nu bortses självfallet från att dockan överhuvudtaget inte har några trosföreställningar.

¹⁸ Piaget och Inhelder (1956).

någon annan ser utifrån sitt perspektiv.¹⁹ Detta bottnar i något som Piaget och Inhelder benämner ”egocentriskt tänkande”. Faktum är att mycket tyder på att barn så gamla som sju till åtta år är oförmögna att ta tillbörlig hänsyn till andra personers perspektiv i kommunikationen med dessa personer, trots att barnen ifråga förstår att personerna uppfattar världen annorlunda än vad de själva gör.²⁰ Äldre barn än så har inte motsvarande problem. Återigen förefaller det rimligt att beskriva barnets utveckling som en utveckling bort från egocentrism.

Vad som gör nämnda utvecklingspsykologiska studier användbara är att de tydligt tycks markera skillnaden mellan projektion och transcendens. Om femåringens förmåga att tillskriva andra personer trosföreställningar, som femåringen själv inte delar, inte ligger till grund för transcendens är det svårt att se vad som saknas. Kanske kan man tycka att barnet i detta fall endast greppar vad *det självt* hade trott/sett om det hade varit i dockans situation. Om så är fallet skulle genuin transcendens kunna tolkas som en form av transcendens som går utanför barnets egen hypotetiska situation. Två saker bör omedelbart sägas om denna möjlighet. För det första är det svårt att se varför agenten överhuvudtaget skall anses utgöra subjektet i den hypoetiska situationen. Denna frågeställning är viktig och kommer därför att behandlas mer ingående i samband med att analogiteorin behandlas. För det andra faller beskrivningen hursomhelst inte inom ramarna för projektionsteorin eftersom barnets uppfattning om vad dockan tror eller ser knappast är ogrundad. De äldre barnen tar hänsyn till relevant information och gör utifrån denna en till synes korrekt bedömning.²¹

Om det nu verkligen är så enkelt att avvisa projektionsteorin kan man undra varför projektionsteorin ändå tas på allvar.²² Sannolikt är det skenet av att vara en truism som gör att tesen att människor omöjligen kan transcendera sina perspektiv attraktiv. Attraktionen har dock sin grund i att ”perspektiv” i detta fall tolkas i en synnerligen vid mening, nämligen som omfattande inte bara de trosföreställningar, upplevelser, önskningar etc. som personen faktiskt har utan också dem som personen kan föreställa sig ha. Om ”perspektiv” tolkas på detta

¹⁹ Normalbegåvade men medfött blinda utvecklas i annan takt – Miletic (1995).

²⁰ Flavell (1992) s. 110.

²¹ Dvs. ”korrekt” förutsatt att dockan hade haft ett perspektiv.

²² Som av exempelvis Young (1997).

sätt är tesen visserligen omöjlig att vederlägga, men också tämligen intetsägande. Hursomhelst finns det, vilket kommer att framgå, skäl att ifrågasätta att det överhuvudtaget går att knyta vissa föreställningar (t.ex. att man har en annan psykologi) till sin egen person på ett sätt som underminerar ens möjlighet att transcendera *sitt* perspektiv.

Nu kan det tyckas som om den specifikt *empatiska* komponenten (F-tillståndet) kommit bort i diskussionen. Det stämmer i en mening, men inte i en annan. Visserligen behöver ovanstående studier inte uppfattas som studier av barns förmåga att empatiskt förstå andra. Trots detta finns det utrymme för att göra så. Detta gäller i synnerhet i det senare exemplet, där det förefaller vara rimligt att tro att barnet visualiserar vad dockan ”ser”. Hursomhelst är det ingalunda omöjligt att grunda motsvarande slutsatser på perspektivtagande. När transcendens väl har avdramatiserats är det tämligen lätt att finna exempel på icke-projicerande perspektivtagande. Det räcker med att föreställa sig att man upplever något som rimligen inte kan sägas tillhöra (eller grundas i) ens eget perspektiv. Notera att det i detta sammanhang är av mindre betydelse att man framgångsrikt lyckas föreställa sig detta något. Vad som är av vikt är endast att föreställningsförmågan tillåter oss att mentalt ta steget till det främmande.

Nu finns det ytterligare ett sätt att försvara projektionsteorin. Man kan nämligen argumentera för att EF kräver att agenten tillskriver subjektet upplevelser som liknar dem han själv har eller tidigare haft. Tanken är att förståelseakten alltid inbegriper en *ogrundad* inferens, eftersom agenten inte har några skäl att tro att andras upplevelser liknar hans egna. Det sistnämnda utgör en klassisk och mycket svår problematik. Problematiken kan dock undvikas, något som kommer att behandlas närmare i kapitel 5 (se även 4.3.4.1). Bortsett från denna komplikation saknas skäl att tro att agenten inte kan grunda förståelsen på någonting (jfr med exemplet Maxie). För hur skulle man annars kunna förklara den stora träffsäkerhet med vilken man via perspektivtagande förutsäger andras beteende, önskningar trosföreställningar etc.?

Om det är en sak man bör föra med sig från denna avdelning så är det att transcendens (i samband med perspektivtagande) inte nödvändigtvis är någonting mystiskt eller anmärkningsvärt. Mot bakgrund av detta är det nu dags att behandla ett annat sätt på vilket man kan argumentera för att perspektivtagande har sin grund i agentens perspektiv, nämligen genom att

hävda att agentens perspektiv utgör källan i ett analogiresonemang. Detta skall förstås så att agentens perspektiv i substantiell mening utgör den plattform utifrån vilken agenten bildar sig en uppfattning om förståelseobjektet. Detta är inte att förväxla med den triviala tesen att EF vilar på agentens förutsättningar att förstå. Analogteorin säger mer än så. Eller rättare sagt: teorin måste säga mer än så om den skall förklara förståelseprocessens natur. Mer om hur analogiteorin kan utformas längre fram.

4.3 Analogi som grund för empatisk förståelse

Tesen att EF har sin grund i ett analogiresonemang står i överensstämmelse med en av de mest inflytelserika tankeströmningarna inom medvetandefilosofin – en tankeströmning som likt en röd tråd följt filosofihistorien och tydligt präglats av J. S. Mills berömda lösningsförslag till det annanpsykiska problemet.²³ Trots att det resonemang som nu är av intresse (och som enligt vissa utgör grunden för EF) skiljer sig från analogiargumentet för *existensen* av andra medvetanden, så är de varandra tillräckligt lika för att drabbas av likartade problem. Man bör dock uppmärksamma en grundläggande skillnad mellan de två argumenten. I motsats till det Millinspirerade analogiargumentet syftar analogiteorin i första hand till att beskriva hur människor (medvetet eller omedvetet) resonerar. Teorin försöker alltså inte i likhet med Mills resonemang att rättfärdiga något människor redan tror. Men vad kan då sägas om analogiteorin?

4.3.1 Analogiteorin

Analogiteorin är inte så mycket *en* teori som en familj av teorier vilkas gemensamma nämnare är att samtliga utgår från att agenten medvetet eller omedvetet förstår subjektet i analogi med sig själv (dvs. i analogi med sina egna upplevelser, önskningar, erfarenheter etc.) Mot bakgrund av hur ofta filosofer åberopar denna typ av teori är det häpnadsväckande i vilken begränsad utsträckning man har försökt att utveckla dem. Hade detta skett i större

²³ Mill (1867) s. 237f.

utsträckning skulle analogiteorins långa historia sannolikt ha förkortas. Mycket tyder nämligen på att den inte tål närmare granskning.

Enligt den här accepterade terminologin skiljer sig analogi från projektion i så måtto att den senare i motsats till den förra *per definition* är ogrundad. Detta är centralt för förståelsen av analogiteorin. Den analogi som enligt analogiteorin ligger till grund för EF kan, men måste inte betraktas som välgrundad. Därför kan analogiteorin attrahera såväl skeptiker som icke-skeptiker. Men det finns ändå anledning att tro att analogiteorin spelar skeptikern i händerna, vilket hänger ihop med att analogiteorin härrör från den filosofiska tradition som gör gällande att människor endast har tillförlitlig kunskap om sina egna upplevelser. I ljuset av detta och de problem som analogiresonemang vanligtvis anses dras med (i synnerhet de som figurerar inom medvetandefilosofin) ligger skepticismen nära till hands.

Analogiargumentets attraktion vilar på intuitionen att kunskap om andras subjektiva upplevelser ytterst måste ha sin grund i agentens eget perspektiv (hans upplevelser, erfarenheter etc.), eftersom det endast är detta han har tillgång till och förståelse av. Exakt vad detta innebär är öppet för tolkning. Tanken är dock att analogin krävs för att överbrygga den interpersonella klyfta som ofta anses finnas mellan agentens och subjektets medvetanden – en tanke som går tillbaks till Adam Smith som i *The Theory of Moral Sentiments* skrev följande:

As we have no immediate experience of what other men feel, we can form no idea of the manner in which they are affected, but by conceiving what we ourselves should feel in the like situation.²⁴

Smith tänker sig, i likhet med många andra, att *vägen* till förståelse av subjektets upplevelser går genom agenten själv – något som förefaller vara en naturlig utgångspunkt, vilken även förekommer hos senare tänkare av vitt skilda slag. Som exempel kan Robert Nozick nämnas. Han skriver:

²⁴ Smith (1984 [1759]) s. 9.

Inference about another on the basis of *verstehen* depends upon putting yourself imaginatively in his place and seeing him as like you. It is a form of reasoning by analogy [...]. *Verstehen* is a special form of inference by analogy, in that I am the thing to which he is analogous.²⁵

Hur tänkvärda Nozicks (eller Smiths) ord än ter sig finner man vid närmare eftertanke beskrivningen otillfredsställande. Som kommer att framgå finns det med utgångspunkt i bl.a. Robert Gordons teorier anledning att avvisa analogiteorin.²⁶ Mer exakt handlar det om att visa att analogiteorin i bästa fall beskriver förståelseakten för omständligt. Innan mer sägs om denna sak är det nödvändigt att säga något om typiska analogiresonemang. Dels klargör detta vad en analogi kan bestå i, dels tydliggör det att det inte finns några skäl att förneka att EF *kan* grundas i ett analogiresonemang.

4.3.2 Fall av analogitänkande

Att EF inte nödvändigtvis grundas på en analogi skall inte tas till intäkt för att EF inte kan grundas på ett analogiresonemang. Detta är viktigt att notera eftersom det finns skäl att tro att EF mycket väl kan grundas på en analogi. Ett analogiresonemang förefaller ibland t.o.m. vara det enda agenten har att tillgå, något som kan bero på att agenten saknar information om subjektets situation. Betrakta t.ex. följande exempel:

En vän skall gifta sig och jag är ansvarig för att arrangera hans svensxa. Visserligen känner jag min vän ganska väl, men jag är ändå osäker på om han kommer att uppskatta att bli kidnappad och utsatt för bekantskapskretsens planer. Jag drar mig därför till minnes hur jag själv upplevde motsvarande sak. Eftersom minnet entydigt säger att jag inte var road, slår jag kidnappningsplanerna ur hågen.

²⁵ Nozick (1981) s. 637. Nozick jämför uttryckligen *verstehen* med empatisk förståelse, s. 636.

²⁶ Mer om detta längre fram. Redan nu bör dock nämnas att det förhållandet att Gordon (1995c och 1995d) diskuterar mental simulering, och inte EF, inte gör hans poäng mindre relevant. Perspektivtagande (och alltså EF) faller nämligen under det Gordon som avser med mental simulering.

Genom att som agent på detta sätt anta att subjektet i relevanta avseenden är lik en själv är det tänkbart att man kan åtgärda kunskapsbristen. Förhoppningen är att inget av relevans skiljer mig från min vän, och om det förhåller sig så sammanfaller självförståelsen i en mening med förståelse av min vän.²⁷ Det är alltså kunskapsbrist som framtvingar analogin. Att fråga ”offret” för svenssexan är det ju inte tal om, då detta skulle förstöra det i samband med svenssexor ”obligatoriska” kidnappningsmomentet. Många gånger är inte heller något samtal möjligt eftersom många individer saknar möjlighet att kommunicera, kanske på grund av att de är handikappade, icke-mänskliga djur, fiktiva, döda, eller helt enkelt frånvarande.

Användningen av analogiargumentet som kompensation för kunskapsbrist medför betydande risker. Analogin kan leda till att agenten går miste om viktig information, t.ex. att subjektet lider av en fobi som sannolikt gör sig påmind i subjektets situation. Om så är fallet, leder analogin sannolikt fel. Därför kan man tycka att den som inte har tillräcklig tillgång till information om subjektets speciella omständigheter bör avhålla sig från att försöka förstå subjektet. Problemet med detta är att man kan hamna i en situation där en handling (av moraliska eller egoistiska skäl) är påkallad. Om agenten måste utföra en handling kan analogiresonemanget vara det bästa han har att tillgå.²⁸

4.3.3 Analogiargumentet

Som har framgått *kan* EF grundas i ett analogiresonemang där agenten använder sig själv som mall. Men det är ett misstag att tro att EF alltid grundas på detta sätt. För att visa detta krävs att något först sägs om analogiargumentets struktur.

²⁷ Detta är en förenkling. Det spelar nämligen inte någon avgörande roll att självförståelsen är lyckad. Vad som är av vikt är att *försöket* till självförståelse i förlängningen resulterar i en korrekt uppfattning om subjektets upplevelser.

²⁸ Även om induktionsgrunden för varje enskilt fall är minimal kan analogiresonemangen över tid visa sig vara en tillförlitlig metod (åtminstone för att göra lyckade förutsägelser av andras beteenden etc.) – se Goldman (1995a) och hans reliabilism, s. 92f.

Om analogiteorin skall accepteras måste förståelseakten *i sig* tolkas på ett sätt som involverar ett analogiresonemang. Inledningsvis handlar det om att lokalisera analogins *källa* och *mål*, där ”källa” betecknar det agenten har förståelse, kunskap eller kännedom om, och ”mål” det som agenten önskar förstå. Enligt analogiteorin utgörs analogins källa av agentens perspektiv (som består i eller präglas av hans trosföreställningar, önskningar, upplevelser, erfarenheter etc.) medan analogins mål utgörs av förståelseobjektet. Men hur skall man då förstå det analogiresonemang som många menar ligger till grund för EF? I ett av de få filosofiska försök som har gjorts att besvara denna fråga beskriver Allison Barnes och Paul Thagard analogin som följer:

The person P is in situation S, which is like your situation S'. P has goals G which are like your goals G'. When you faced situation S' which affected your goals G', you felt emotion E'. (S' and G' caused E'.) So P is probably feeling emotion E, which is like your E', caused by S and G. [...] Putting it this schematically is misleading. What is important for empathy is not that you know explicitly that your situation S' and goal G' caused my emotion E' [...], but only that you remember that when faced with S' and G', you felt E'. That is usually enough for you to know what P is feeling.²⁹

I syfte att diskutera analogiteorin duger inte detta något röriga exempel. Därför skall det istället tjäna som utgångspunkt i ett försök att renodla den analogi som enligt analogiteorin ligger till grund för EF.³⁰ Eftersom subjektets målsättning endast utgör en av flera möjliga aspekter av hans situation (subjektets situation kan ju som bekant inbegripa allehanda externa och interna omständigheter), finns det ingen anledning att specificera subjektets målsättning i den renodlade versionen av resonemanget. Inte heller finns skäl

²⁹ Barnes och Thagard (1997).

³⁰ Hädanefter bortser jag ifrån Goldmans (1995a) uppfattning att simuleringen är en tvåstegsprocess där agenten först tänker *sig* in i subjektets situation och därefter gör lämpliga modifikationer. Som allmän beskrivning av perspektivtagande tycks den komma alltför långt från perspektivtagandets fenomenologi. Dessutom tycks den inte, som Goldie (2002) noterat, s. 201f., kunna redogöra för fall där agenten försöker förstå ett subjekt vars omständigheter är agenten alltför främmande.

att låta den renodlade versionen inkludera information som rör *hur* agenten har bildat sig en uppfattning om emotion E'. Detta då analogiresonemanget inte nödvändigtvis utgår från situationer i det förgångna, men mer om det längre fram. Avslutningsvis är det viktigt att notera att det renodlade analogiresonemanget inte måste uttala sig om orsaksrelationer. Centralt för en analogi är nämligen endast att två fall är lika. Mot bakgrund av dessa anmärkningar kan den renodlade versionen av resonemanget formuleras på följande sätt:

(A) Person P befinner sig i situation S.³¹

(B) När jag befinner mig i situation S', som liknar S, upplever jag U'.

(C) P har en upplevelse U som liknar U'.

Att detta uppfyller minimikraven på ett analogiresonemang är naturligtvis inget annat än en förutsättning för dess potential att redogöra för förståelseakten. Som argument för att EF är möjlig duger det inte, något som tydligast framgår av att slutsatsen inte följer ur premisserna. Om syftet här hade varit att visa att argumentet kan förklara hur EF är möjlig hade det behövt kompletteras. Det är emellertid inte syftet. Tydligt är att analogin kan problematiseras på många sätt. Nu är det framförallt två saker som skall behandlas och detta i syfte att argumentera för det felaktiga i att karakterisera förståelseakten som till sin natur vilande på ett analogiresonemang. Närmare bestämt handlar det om att ta ställning till hur (B) etableras samt om (C) eller motsvarande kan redogöra för det specifikt empatiska elementet.³²

³¹ Liksom tidigare inbegriper S såväl interna som externa omständigheter.

³² Nu finns det naturligtvis även en hel del att säga om (A). Man kan bl.a. ifrågasätta möjligheten att identifiera den situation i vilken en person befinner sig. När allt kommer omkring är det ju inte enbart direkt observerbara faktorer som är av relevans (men även om så hade varit fallet, skulle det vara svårt att slå fast vilken situation subjektet befinner sig i). Vidare är det så att den som nyttjar ett analogiargument måste kunna identifiera relevanta likheter. Utan en sådan förmåga skulle man i praktiska sammanhang gå vilse bland alla likheter och olikheter som föreligger mellan människors situationer.

Hur skall man då tolka det att agenten känner till kopplingen mellan S' och U'?³³ Om svaret är det som framgår av citatet från Barnes och Thagard, dvs. att kopplingen mellan S' och U' finns i agentens förflutna uppstår två problem.³⁴ För det första är kravet på en sådan koppling alltför stark. Bristande erfarenhet skulle, givet ett sådant krav, utgöra ett alarmerande hot mot möjligheten att förstå andra. Människor skulle inte förstå en bråkdel av vad de tror sig förstå, helt enkelt eftersom de vanligtvis saknar erfarenhet av en situation som motsvarar S. Att så är fallet förtydligas av alla de faktorer som kan ingå i subjektets situation, t.ex. personlighetsdrag och sociala omständigheter. Perspektivtagande skulle alltså inte kunna överbrygga erfarenhetsmässiga, sociala och kulturella klyftor. Otaliga förståelseförsök – interpersonella såväl som intrapersonella – skulle därför vara utsiktslösa. En teori som ger detta resultat är värd att ifrågasätta, i synnerhet då teorin ifråga inte har stöd i agentskapets fenomenologi. Det sistnämnda utgör det andra problemet med uppfattningen att kopplingen mellan S' och U' grundas i agentens personliga erfarenhet. Uppfattningen kommer nämligen i konflikt med hur man som agent vanligtvis *upplever* förståelseprocessen. Om agenten försöker förstå ett subjekt, som under en bergsbestigning höll på att störta ner i en avgrund, så föreställer sig agenten sannolikt hur det skulle vara att befinna sig i motsvarande situation.³⁵ Få skulle erinra sig en egen upplevelse av en liknande situation. Möjligheten att förståelsen förutsätter en mängd olika analogier, vilkas källor ligger utspridda i agentens erfarenhet, kommer att behandlas i nästa kapitel. En sak bör dock nämnas redan nu. Det är nämligen svårt att se hur man via flera analogier kan komma fram till *en* uppfattning om vad

³³ Det är värt att notera att det ingalunda är klart hur agenten kan veta att S' verkligen är (tillräckligt) lik S. Problemet tydliggörs av att agenten inte kan "resonera baklänges", dvs. utgå från de resulterande upplevelserna för att utifrån denna information bedöma om situationerna är tillräckligt lika.

³⁴ Nu bör man i ärlighetens namn nämna att Barnes och Thagard (vilket framgår av andra avsnitt än det citerade) inte tänker sig att agenten måste ha haft *en* erfarenhet som i *hög grad* liknar förståelseobjektet. Problemet är snarast det omvända. De bejakar nämligen alltför ansträngda analogier, som den mellan att få sparken från ett jobb och att någon i ens närhet blir mördad.

³⁵ Se Ravenscroft (1998) och Walton (1997) för färgstarka exempel på inlevelse. Medan Ravenscroft tar läsaren med på dramatisk bergsklättring, för Walton ner läsaren i grottforskningens klaustrofobiska domäner. Waltons exempel återges i sin helhet i kapitel 6.

subjektet upplever. När allt kommer omkring är det ju subjektets upplevelse i den komplexa situationen S som utgör förståelseobjektet. Avslutningsvis bör ytterligare en komplikation nämnas. Om agentens tidigare erfarenheter utgör en språngbräda in i EF, kan man undra hur intrapersonell förståelsen av tidigare erfarenheter etableras. Tydligt är att ovanstående analogiresonemang inte kan förklara detta. Det är en svaghet.

Nu utgör inte problemen med att förankra S' och U' i agentens personliga erfarenhet något problem för den överväldigande majoritet av de filosofer som uppfattar förståelseakten som grundad på ett analogiresonemang. Detta eftersom man vanligtvis inte tolkar S' som en situation i agentens historia utan som en hypotetisk situation som agenten föreställer sig vara i. För att behandla denna möjlighet finns anledning att modifiera (B):

(B★) Om jag hade befunnit mig i S, skulle jag ha upplevt U'.³⁶

Detta sätt att tolka (B) är bättre förankrat i Smiths ursprungsidé. Tolkningen gör dessutom analogin till en betydligt mer tillämpbar metod. Istället för att begränsas av sina erfarenheter begränsas agenten av sin föreställningsförmåga. Detta ger honom större frihet och potential att förstå. En av tolkningens stora fördelar är att den är förenlig med hur förståelseakten upplevs. Jämför bara med bergsklättrarexemplet. När man lever sig in i bergsklättrarens situation föreställer man sig hänga på en klippvägg. Man föreställer sig inte hänga i en klätterställning (dvs. den erfarenhet av att hänga från hög höjd som man kanske besitter). Med detta är det inte sagt att den personliga erfarenheten, givet (B★), inte är viktig. Ur (B★) följer nämligen inget sådant. Syftet med (B★) är endast att tolka analogiresonemanget på ett sätt som inte förutsätter att agenten har erfarit situationer som motsvarar S. (B★) är med andra ord förenlig med att agenten, genom att kombinera erfarenheter med fantasi, kan föreställa sig/förstå en hypotetisk situation i vilken han aldrig befunnit sig.

Det modifierade analogiresonemanget lyder som följer:

³⁶ Ett annat sätt att formulera (B★) är: Om jag hade befunnit mig i S', som liknar S, skulle jag ha upplevt U'. Har man väl övergivit den erfarenhetsbaserade analogiteorin, finns det emellertid inga uppenbara skäl att inkludera S' i premissen.

(A) Person P befinner sig i situation S.

(B★) Om jag hade befunnit mig i S, skulle jag ha upplevt U'.

(C) P har en upplevelse U som liknar U'.

Detta är kärnan i det resonemang som ofta anses utgöra grunden för perspektivtagande. Trots att resonemanget har många fördelar framför det som utgår från att agenten har erfarit något som motsvarar S, drabbas det av allvarliga problem som i förlängningen gör det motiverat att överge analogiteorin. Helt kortfattat handlar det om att den modifierade analogiteorin hotar att underminera en av analogiteorins förutsättningar, nämligen att agentens perspektiv i någon substantiell mening utgör källan i analogiresonemanget. Innan mer sägs om denna sak, finns det dock anledning att säga något om ett annat problem.

Som tidigare framgått kan agenten själv utgöra subjektet (3.5.2). Detta belyser en svaghet med det modifierade analogiargumentet. Argumentet antyder nämligen att agentens självförståelse är given. För hur skulle agenten annars komma till insikt om vad han skulle ha upplevt om han hade befunnit sig i S? Tydligt är att det modifierade analogiresonemanget inte ger något svar på denna fråga. Det är helt enkelt inte konstruerat för att hantera *intrapersonella* fall av EF.³⁷ Detta är en svaghet. Inte bara därför att teorin därmed endast inringar en delmängd av EF utan även därför att den på så sätt kommer i konflikt med den till synes rimliga uppfattningen att det inte finns några vattentäta skott mellan inter- och intrapersonell förståelse. Mycket skulle kunna sägas om denna sak. Så skall emellertid inte ske, då det finns bättre och starkare skäl att ifrågasätta det modifierade analogiresonemanget – skäl som underminerar tanken att empatisk förståelse i någon substantiell mening inbegriper en övergång mellan två perspektiv.

³⁷ Wlodek Rabinowicz har gjort mig uppmärksam på detta.

4.3.4 Analogiresonemangets källa

Om analogiteorin skall accepteras måste man i förståelseaktens grundvalar kunna identifiera analogins (den modifierade versionen) källa och mål. Att subjektets upplevelser utgör målet tillhör den oproblematiska delen av analogiteorin. Betydligt mer problematiskt är det att visa i vilken mening agentens perspektiv utgör källan i denna analogi. Det är den svårigheten som nu skall behandlas.

4.3.4.1 Att jämföra F-tillståndet med förståelseobjektet

Ett första sätt att förstå hur agentens perspektiv kan uppfattas som källan i ett analogiresonemang är påståendet att agenten tillskriver subjektet en upplevelse som är jämförbar med F-tillståndet. Tanken är alltså att agenten (i) mentalt försätter sig i en situation som liknar subjektets, (ii) får en upplevelse och (iii) på basis av analogin tillskriver subjektet denna upplevelse. Att denna tanke utgör en återvändsgränd är tydligt. Få skulle förneka det orimliga i att tillskriva subjektet en upplevelse som är jämförbar med F-tillståndet.³⁸ Betrakta bara ett fall där en agent försöker förstå subjektets djupa sorg över en nära anhörigs död. Det är rimligt att anta att vissa agenter via inlevelse och personliga erfarenheter kan förstå vad subjektet går igenom. Det är emellertid inte rimligt att någon av dem är benägna att dra slutsatsen att subjektets upplevelser kan *jämföras* med F-tillståndet. Hade så varit fallet, skulle EF (av lidande) ha varit något som man hade skytt som pesten. Säkert är att den agent som drar en sådan slutsats antingen skulle ha fel eller skulle ha hallucinerat. Att EF involverar introspektion är visserligen en rimlig och vanlig tanke.³⁹ Men att

³⁸ Som alltid finns det undantag. Adrian Piper (1991) tycks vara ett sådant och menar rentav att graden av förståelse kan ha med likhetsrelationen mellan F-tillståndet och förståelseobjektet att göra: "These responses of mine fail to count as empathic because they are too different from your actual inner state to enable me validly to attribute them to you. The more radically I get it wrong when imagining the analogue of your inner state in myself, the less I succeed in understanding yours", s. 738.

³⁹ Agosta (1984) skriver: "In defining 'empathy' as 'vicarious introspection,' misplacement of the stress may mistakenly suggest that empathizing consists in directly introspecting another's inner life. But surely this goes too far, and leads to absurd consequences. Rather, empathy consists in introspecting one's own vicarious experiences of another's experience, and thus establishing a connection between self and other through this vicarious dimension

objektet för sådan introspektion (dvs. F-tillståndet) skulle utgöra ett exempel på förståelseobjektet (eller, rättare sagt, vad man själv skulle ha upplevt i S) förefaller alltför långsökt. I själva verket är detta en så udda möjlighet att man kan avfärda den utan vidare diskussion. Ett näraliggande och till synes rimligt alternativ är att agenten endast tillskriver subjektet något som i en *svag mening* liknar F-tillståndet. Denna möjlighet kommer att behandlas i nästa kapitel. Här skall en annan (besläktad) möjlighet diskuteras.

4.3.4.2 F-tillståndet som representation av förståelseobjektet

En annan tolkning av agentens roll som källan i ett analogiresonemang utgår från tanken att F-tillståndet är en *indirekt* representation av förståelseobjektet – en representation som kan, men inte nödvändigtvis måste stå i en kvalitativ likhetsrelation till förståelseobjektet. Frågan är i vilken mening denna representation kan sägas vara kopplad till agentens eget perspektiv? Det naturliga svaret är att agentens upplevelser representerar vad agenten själv skulle ha upplevt om han hade befunnit sig i subjektets situation. Tanken är alltså att agenten föreställer *sig själv* vara i en hypotetisk situation S och gör sig en representation R av vad han själv skulle ha upplevt, U', i denna situation. Eftersom agentens situation och subjektets situation är analoga antas R direkt representera U' och indirekt representera subjektets upplevelse U.

Problemet med ovanstående förklaringsmodell är att den intrapersonella representationen tycks överflödigt. För vilken roll spelar agentens interna representation i förklaringsmodellen? Varför inte helt enkelt säga att agenten utifrån information om S gör sig en representation av subjektets upplevelser? Synpunkten är inte ny utan har bl.a. framförts av Gordon.⁴⁰ Gordon tänker sig att perspektivtagande kan liknas vid en transformation. Han skriver:

[...] once a personal *transformation* has been accomplished, there is no remaining task of mentally *transferring* a state from one person to another, no question of *comparing* Mr Tees [dvs. subjektet] to myself. For insofar

of experience”, s. 51. Detta sätt att närma sig empati som ”vicarious introspection” (ställföreträdande introspektion) går tillbaks till Heinz Kohut – se exempelvis Kohut (1988).

⁴⁰ Dess ursprung står att finna i Scheler (1954 [1913]), s. 39ff.

as I have recentered my egocentric map on Mr Tees, I am not considering what *RMG* [dvs. Gordon själv] would do, think, want, and feel in the situation. Within the context of the simulation, *RMG* is out of the picture altogether. In short, when I simulate Mr Tees missing his flight, I am already representing *him* as having been in a certain state of mind.⁴¹

Gordons poäng är alltså att perspektivtagande (i Gordons fall: simuleringen) inbegriper en mental omvandling som gör inferens överflödig. Gordons belyser något mycket viktigt, nämligen att förståelseakten inte måste inbegripa någon analogi. Men för att Gordons poäng skall utgöra ett steg i avvisandet av analogiteorin, får det inte förhålla sig på det sättet att agentens perspektiv präglar förståelseakten (eller simuleringen) så att det blir lämpligt att säga att agentens perspektiv nödvändigtvis utgör källan i ett analogiresonemang. Steget kan emellertid tas. Frågan är nämligen varför man, förutsatt att agenten föreställer sig en situation *S* som omfattar (a) externa omständigheter han saknar erfarenhet av och (b) interna omständigheter som inte återfinns i eller t.o.m. är oförenliga med hans psykologi, skall beskriva agentens perspektiv som källan i ett analogiresonemang.⁴² Såväl John Mackie som Stephen Reynolds har ifrågasatt att sådana föreställningsakter involverar att agenten föreställer *sig själv* i subjektets situation.⁴³ Och nog tycks det vara fel att säga att agentens perspektiv i detta fall spelar någon roll i ett analogiresonemang.

Ett försök att rädda analogiteorin utgår från att alla situationer är underbeskrivna och därmed måste kompletteras. I Wimmer och Perner's test kan den relevanta informationen (dvs. den som gjorde att barnets perspektiv

⁴¹ Gordon (1995c) s. 56. Se Sherman (1998) för reflektioner rörande Gordons tanke, s. 100ff.

⁴² Detta dras till sin spets i Harsanyis (1982) formulering av den fråga man bör ställa sig givet att man försöker bedöma en persons preferenser. Harsanyi skriver: "If I were now really in *his* position, and had *his* taste, *his* education, *his* social background, *his* cultural values, and *his* psychological make-up, then what would now be *my* preferences between various alternatives, and how much satisfaction or dissatisfaction would *I* derive from any given alternative?", s. 50.

⁴³ Orden är mina, men poängerna återfinns i Mackie (1977) s. 92f. och Reynolds (1989) s. 615 och 623. Se även 3.3.2.

skilde sig från Maxies) sammanfattas mycket enkelt: i motsats till barnet såg inte dockan att chokladbiten flyttades. Men för att säga något om dockans trosföreställning måste barnet förstå hur trosföreställningar omvärderas och ändras samt ha en uppfattning om hur trosföreställningar leder till handling. Därmed kan analogiförespråkaren hävda att barnet fyller i information om hur det självt fungerar. Detta sätt att föra in analogiresonemanget i bilden är dock problematiskt. Man kan nämligen fråga sig i vilken mening agenten (i detta fall: barnet) fyller i med information om sig själv. Är det inte i själva verket så att det som fylls i hör till alla normala personer? Svaret tycks vara ja. För om ifyllandet *hade* utgått från aspekter som tydligt tillhör barnet självt, hade man kunnat förvänta sig att förståelseakten skulle misslyckas. För att belysa saken från andra hållet: om förståelseakten är framgångsrik tycks det saknas skäl att tro att barnet fyller i med information om sig själv.

Efter att ha avvisat ett antal försök att redogöra för hur agentens perspektiv kan sägas utgöra källan i ett analogiresonemang har en slutpunkt nåtts. Analogiteorin överges som beskrivning av den empatiska förståelseprocessen. Detta betyder emellertid inte att EF inte kan grundas på en analogi. Snarast finns det anledning att bejaka en hybridteori enligt vilken agenten ibland men inte alltid förstår andra i analogi med sig själv.

4.4 Sammanfattning

Kapitlet har behandlat uppfattningen att agentens eget perspektiv (upplevelser, trosföreställningar, önskningar etc.) spelar en betydande roll i den empatiska förståelseakten – en uppfattning som attraherar personer såväl inom som utanför akademisk filosofi. Uppfattningen ligger till grund för de två teorier som har diskuterats och avvisats. Enligt den ena teorin (projektionsteorin) leder förståelseakten obönhörligen till elakartad projektion. Tanken är att förståelseakten alltid resulterar i att agenten ogrundat tillskriver subjektet aspekter av sitt eget perspektiv. Projektionsteorin avfärdades genom motexempel, dvs. exempel på förekommande typfall av (vad som ter sig som) EF där agenten inte kan sägas projicera. Manövern underlättades av det sätt på vilket projektion definierades, nämligen som essentiellt ogrundad. Syftet med denna något säregna definition var att isolera, diskutera samt avvisa en

problematik som annars hade kunnat komma att infiltrera den teori som det verkligen finns skäl att ta på allvar, dvs. analogiteorin. Enligt analogiteorin utgör agentens perspektiv i någon mening källan i ett analogiresonemang. Detta ifrågasattes. Efter att visat att det inte gärna kan vara agentens tidigare erfarenheter som utgör källan, visade det sig också problematiskt att förstå agentens perspektiv som källan i termer av hans uppfattning om vad *han skulle ha* upplevt i en hypotetisk situation. Denna ”modifierade” version av analogiteorin visade sig stöta på två problem. För det första framgick att en sådan version har svårt att redogöra för fall av intrapersonell förståelse. En av premisserna utgår nämligen ifrån att agenten har en uppfattning om sina upplevelser i den hypotetiska situationen han föreställer sig. För det andra tycktes det inte rimligt att alltid tolka agentens perspektiv som källan i ett sådant analogiresonemang. Poängen var följande: föreställningsakten kan mycket väl inbegripa att agenten tar hänsyn till flera omständigheter som inte kan sägas tillhöra honom. Slutsatsen var att man bör avfärda att EF måste innefatta det extra steg som analogiteorin inbegriper och istället anta att agenten direkt kan bilda sig en uppfattning om förståelseobjektet.

5. Likhetskriterierna

Att jag har en upplevelse som liknar någon annans har inget som helst att göra med att förstå honom.

Max Scheler

5.1 Inledning

Det är dags att diskutera vad som möjligen kan sägas utgöra skepticisms kärna, nämligen uppfattningen att empatisk förståelse förutsätter kvalitativ likhet mellan agentens upplevelser och förståelseobjektet. Uppfattningen ligger till grund för de *likhetskriterier* på EF som nu skall diskuteras för att sedan avvisas. Men hur är då dessa kriterier kopplade till skepticismen? Svaret är att kriterierna ger skeptikern möjlighet att utnyttja den arsenal av argument som kan riktas mot varje försök att sluta sig till att ens egna upplevelser kvalitativt liknar en annan persons upplevelser.¹ Detta, i kombination med att likhetskriterierna attraherar så många, gör dem till självklara studieobjekt.

Hur skall man kunna ta ställning till om likhetskriterierna bör accepteras som kriterier på EF? Svaret torde vid det här laget vara uppenbart. Ett acceptabelt kriterium måste finna stöd i förståelsens praxis, dvs. hur människor talar om förståelse samt hur de upplever förståelsens fenomenologi. Detta får inte förväxlas med att ett acceptabelt kriterium bör avspegla vad människor anser om denna praxis. Visserligen finns det skäl att tro att människor vanligtvis inte anser så mycket om denna sak. Poängen är dock att även om de hade gjort

¹ Med detta är det inte sagt att dessa argument inte skulle kunna utsättas för moteld. Poängen är endast att en teori om EF inte måste beröra dem och att detta rimligen bör betraktas som en fördel.

det, skulle denna uppfattning inte vara särskilt intressant. Att kunna följa en regel förutsätter som bekant inte att man kan redogöra för den.

5.2 Likhetskriterier - variationer

Uppfattningen att agentens upplevelser måste stå i en kvalitativ likhetsrelation till förståelseobjektet kan ligga till grund för flera olika likhetskriterier. Detta har med två faktorer att göra. Först och främst kan kriterierna antingen anses röra relationen mellan förståelseobjektet och F-tillståndet, eller också avse relationen mellan förståelseobjektet och agentens tidigare upplevelser. Här framträder två olika typer av likhetskriterier, vilka båda skall behandlas. För det andra är likhet en fråga om grader och detta ger upphov till likhetskriterier av olika styrka. De två faktorerna ger tillsammans upphov till otaliga möjligheter, av vilka endast fyra kommer att behandlas. Detta betyder inte att samtliga fyra är att betrakta som allvarligt menade möjligheter. Urvalet har nämligen präglats av ambitionen att skapa ett välfungerande diskussionsunderlag, något som har medfört att åtminstone ett av kriterierna är uppenbart oacceptabelt.

Innan likhetskriterierna behandlas mer ingående är det viktigt att notera de inte har tänkts vara tillräckliga för EF. Allt annat vore orimligt. Ingen skulle exempelvis säga att hundar förstår varandra enbart i kraft av likheten mellan deras upplevelser (jämför med 2.6). En hund förstår nämligen inte ens sig själv. Så även om likhetskriteriet vore korrekt skulle EF alltså kräva mer än att agenten upplever eller har upplevt något som liknar förståelseobjektet. Exakt vad detta rör sig om är svårt att säga, men det handlar bl.a. om att kunna skilja mellan sitt nuvarande perspektiv och andra perspektiv. Här räcker det dock att notera att de som försvarar likhetskriterierna menar att dessa kriterier med nödvändighet måste vara uppfyllda för att något skall räknas som EF.

5.2.1 Två typer av kriterier

Två tankegångar präglar tydligt empatiforskningen. När det gäller EF tar sig tankegångarna uttryck i uppfattningarna (i) att EF kräver att agenten själv måste ha erfårit något som till sin kvalitativa natur liknar förståelseobjektet och

(ii) att EF kräver att agenten under förståelseakten måste försätta sig i ett mentalt tillstånd som till sin kvalitativa natur liknar förståelseobjektet. Det första kravet är sannolikt det i vardagssammanhang mest uppmärksammade. Det likhetskriterium som uttrycker detta krav kommer fortsättningsvis att benämnas *erfarenhetskriteriet*. Även om det andra kravet inte uppmärksammas lika ofta, förekommer det dock regelbundet i empatiforskningen. Detta krav ligger till grund för vad som fortsättningsvis kommer att benämnas *matchningskriteriet*.

Erfarenhets- och matchningskriteriet härrör inte bara ur olika intuitioner utan förefaller även kunna röra olika saker. I själva verket kan man tänka sig att de båda kriterierna kompletterar varandra. Exempelvis kan det vara så att endast den som har haft en viss upplevelse besitter de psykologiskt eller neurofysiologiskt nödvändiga förutsättningarna för att frammana något som liknar denna upplevelse. I detta sammanhang är det viktigt att notera att olika versioner av samma typ av kriterium (t.ex. olika versioner av matchningskriteriet) inte heller nödvändigtvis utesluter varandra. Exempelvis kan ett matchningskriterium anses gälla för *god* EF medan ett annat (starkare) kan anses gälla *perfekt* EF. Det sistnämnda utgör i själva verket inte enbart en teoretisk möjlighet utan avspeglar även en vanligt förekommande tankegång.² Det finns därför anledning att återkomma till denna sak längre fram.

5.2.2 Grader av likhet

Likhet anses vanligtvis vara en fråga om grader. Graderingsaspekten möjliggör flera likhetskriterier av vilka några är rimligare än andra. I syfte att förenkla diskussionen kommer endast två tolkningsmöjligheter att uppmärksammas, nämligen ett ”starkt” respektive ett ”svagt” krav på likhet. Medan det starka kravet anger att agentens upplevelse måste vara kvalitativt identisk med förståelseobjektet, anger det svaga kravet att agentens upplevelse kvalitativt måste likna förståelseobjektets centrala aspekter. Mer om vad detta innebär om en stund.

² Detta påstående grundar jag framförallt på de många samtal jag haft med såväl akademiska filosofer som ”vanligt folk”.

Vid det första påseendet kan den grova indelningen mellan ett starkt och ett svagt krav te sig godtycklig. Något godtycke är det emellertid inte fråga om. Kvalitativ identitet representerar maximal likhet och är således en intressant ytterlighet värd att ta i beaktande. Ett kriterium som vilar på sådan likhet är i första hand intressant för diskussionen om vad som krävs för perfekt förståelse - en frågeställning som går väl i linje med intuitionen att förståelse är en fråga om grader. Vad beträffar det svaga kravet är detta uppenbart vagare än det starka. Det är i sig inget problem då vagheten tjänar ett syfte, nämligen att låta kravet att fungera som en variabel som medger möjligheten att utforma ett så starkt och samtidigt acceptabelt likhetskriterium som möjligt. Nu finns det utrymme att formulera ännu svagare likhetskriterier, vilka inte kräver likhet med avseende på förståelseobjektets centrala aspekter. Sådana *ultrasvaga* likhetskriterier är emellertid inte särskilt intressanta, eftersom de inte avspeglar de intuitioner som ligger till grund för likhetskriterierna. För att inse detta är det en god idé att betrakta hur matchningskriteriet (förutsatt att det överhuvudtaget skall accepteras) bör tillämpas på följande situation:

Under min vapenfria tjänstgöring på Televerket upplevde jag en minst sagt oangenäm situation. Det hela utspelade sig i december månad i ett öde vinterlandskap. Temperaturen låg under tio minusgrader och jag befann mig åtta meter upp på en telefonstolpe. Med stolpskor på fötterna och säkerhetslina runt magen tog jag båda händerna till hjälp för att slå in en spik i den frusna stolpen. Mina händer var iskalla när jag måttade hammaren och klippte till. Vrålet av smärta måste ha hörts på långt håll när hammaren träffade min vänstra tumme. Det kändes som om tummen hade krossats. Situationen förvärrades av att jag inte kunde göra annat än att sitta kvar uppe på stolpen och skrika.

Om den som önskar förstå min upplevelse endast upplever något som liknar kylan, tycks det inte vara meningsfullt att utifrån detta sluta sig till att ett likhetskriterium är uppfyllt. För trots att jag visserligen frös om händerna var denna aspekt av händelsen obetydlig i jämförelse med smärtan. Hade köldupplevelsen ansetts utgöra en tillfredsställande likhet, skulle man ha haft

med ett synnerligen fattigt och märkligt likhetskriterium att göra. Ytterligare ett problem är att ett sådant kriterium inte gör empatins fenomenologi rättvisa. Den som försöker förstå min upplevelse gör sig rimligtvis en föreställning av smärtan – en typ av föreställning som i själva verket delvis förklarar varför matchningskriteriet överhuvudtaget tycks attraktivt. Om den som försöker förstå min situation hade föreställt sig kylan men inte smärtan, vore det rimligt att tro att han missuppfattat beskrivningen. Att detta skulle utgöra en framkomlig väg till förståelse verkar inte begripligt.

Mot bakgrund av vad som sagts kan ett intressant likhetskriterium inte gärna anses vara svagare än att det rör centrala aspekter hos förståelseobjektet.³ Men vad är då en central aspekt? Tja, vad som avses är de aspekter som huvudsakligen definierar förståelseobjektet. Det kan röra sig om allt från smärtintensiteten i ovanstående exempel till skamkänslan över att man har gjort bort sig. Nu är det inte alltid så lätt att utifrån en beskrivning av någons situation identifiera de centrala aspekterna. Här kan denna komplikation dock undvikas, då förståelseobjektet i studiesyfte kan beskrivas på ett sätt som framhåller dess centrala aspekter. Således kan förståelseobjektet begränsas till min upplevelse av smärta i tummen. Att på detta sätt fokusera ett välavgränsat förståelseobjekt underlättar ett ställningstagande till om det finns anledning att acceptera något likhetskriterium.

När det gäller ett svagt likhetskriterium bestäms dess styrka framförallt av *det sätt* på vilket agentens upplevelser måste likna förståelseobjektets centrala aspekter. Det är nämligen inte så att agentens upplevelser nödvändigtvis måste vara kvalitativt identiska med en eller fler av förståelseobjektets centrala aspekter.⁴ Ett sådant krav hade nämligen varit oförenligt med förståelsens praxis (se 5.3.2.1). Tanken måste därför istället vara att två enkla upplevelser kan vara

³ Nu är det visserligen framförallt matchningskriteriet som har diskuterats. Därför är det viktigt att notera att motsvarande poänger också gäller erfarenhetskriteriet. Att exempelvis kräva att agenten måste ha upplevt kyla om öronen (men inte nödvändigtvis smärta) för förståelse av ovanstående situation tycks fullständigt oacceptabelt.

⁴ Graden av likhet beror även på *vilka* av förståelseobjektets centrala aspekter som agentens upplevelser framförallt liknar. Till detta kommer likhet med avseende på de aspekter som inte är centrala. Dessa faktorer kommer inte att behandlas mer ingående, då de inte har mycket att tillföra den här relevanta diskussionen.

kvalitativt lika varandra med avseende på någonting annat. Hur denna likhet bör förstås och beskrivas är inte uppenbart. Inom empatiforskningen har F-tillståndet ofta beskrivits som ”ställföreträdande” för subjektets upplevelse.⁵ I fortsättningen skall Humes term ”livlighet” användas för att beskriva relationen mellan agentens och subjektets upplevelser. Denna term tar nämligen väl till vara på intuitionen att likhet är en fråga om grader. I syfte att klargöra vad som avses med livlighet är det värt att titta närmare på vad Ingmar Persson (med utgångspunkt i Humes arbete) har att säga om saken:

Although its analysis is controversial, vivacity thus understood is a property which seems familiar from everyday experience: you would understand me were I to say, e.g., that the content of my current visual perception of my computer is more vivid – has more intense colours, sharper outlines of objects, etc. – than the content of my act of visualizing it with my eyes closed would be.⁶

Denna tolkning av livlighet tycks inte bara vara den vanliga utan t.o.m. den enda som står till buds förutsatt att man via livlighet syftar till att begripliggöra kvalitativ likhet mellan enkla upplevelser. Hursomhelst är det denna tolkning som här accepteras.

Om livlighet skall fungera som måttstock på likhet är det avgörande att någonting hålls konstant. Livlighet kan därför jämföras med hur *en och samma* ton kan upplevas som olika stark. I detta sammanhang är det viktigt att notera att det inte är tonen som motsvarar förståelseobjektet utan en *viss* upplevelse av tonen. Vanligtvis (men inte nödvändigtvis⁷) tänker man sig att ju högre grad av likhet mellan agentens upplevelse och förståelseobjektet desto livligare är agentens upplevelse.

⁵ Tanken är att F-tillståndet är ställföreträdande för förståelseobjektet. Termen kommer från engelskans ”vicarious” och förekommer bl. a. i Hoffman (1977) och Strayer (1987).

⁶ Persson (1997) s. 192.

⁷ Analogin med hur en och samma ton kan upplevas belyser möjligheten att agentens upplevelser är *livligare* än förståelseobjektet. Detta utgör i första hand en teoretisk möjlighet som inte skall diskuteras närmare.

5.3 Matchningskriteriet

Som framgått skall matchningskriteriet förstås som ett likhetskriterium som rör förhållandet mellan F-tillståndet och förståelseobjektet. Kriteriet återkommer ständigt inom empatiforskningen och dess intuitiva stöd är inte obetydligt. Många tycks t.o.m. mena att kriteriet utgör en självskriven del av en teori om empati. Det sistnämnda gör det till ett viktigt och intressant studieobjekt. Som kriterium på EF är matchningskriteriet dock särskilt problematiskt. Detta motiverar en mer ingående diskussion. Först är det dock på sin plats med en noggrannare presentation av matchningskriteriet.

5.3.1 Förståelse som likhet

Matchningskriteriet kan ta sig många uttryck. Temat är dock alltid ett och detsamma: den som exempelvis vill förstå hur en person upplever sorg över en nära anhörigs död måste frammana en upplevelse (F-tillstånd) som kvalitativt liknar personens sorgupplevelse. I sin allmänna form kan kriteriet formuleras som följer:

Matchningskriteriet: för att empatiskt förstå en upplevelse U måste agenten ha en upplevelse U' som till sin kvalitativa natur liknar U.

Matchningskriteriet förekommer sällan i klartext. Men trots att matchningskriteriet sällan sätts på pränt präglar det mycket av empatiforskningen.⁸ Ofta figurerar det implicit. Andra gånger är det oklart exakt vilka former av empati som det anses gälla. Inte sällan nämns kriteriet utan vidare kommentar. Åtskilliga gånger finns det inbäddat i en färgstark vokabulär. Ett exempel på det sistnämnda återfinns hos Robert L. Katz:

⁸ Tanken tar sig många olika uttryck - se Cavell (1985) s. 365, Darwall (1998) s. 263, Eisenberg et al. (1997) s. 73, Greenson (1960) s. 418, Hoffman (1984) s. 114f., Nilsson (2003) s. 135ff., Piper (1991) s. 737f., Rushton (1981) s. 260, Snow (2000) s. 68f. och Sober & Wilson (1998) s. 233f. Tanken uppmärksammas även av Tengland (2001) som går mot strömmen och ifrågasätter att empati förutsätter matchning.

When we experience empathy, we feel as if we were experiencing someone else's feelings as our own. We see, we feel, we respond, and we understand as if we were, in fact, the other person. We stand in his shoes. We get under his skin.⁹

Liksom hos många andra gör det metaforiska språkbruket det svårt att kritisera Katz för annat än att vara vag. (Att Katz' beskrivning är bokstavligt felaktig är en trivialitet.) Men det finns anledning att tro att Katz i det citerade avsnittet antyder att matchning ingår i vad han kallar "empati," men som kommer nära EF.¹⁰ I empatiforskningen återfinns man dock vanligtvis matchningskriteriet i andra sammanhang än som kriterium på EF. Framförallt återfinns det hos forskare som försöker finna acceptabla kriterier på affektiv empati (se 2.2). När exempelvis Martin Hoffman - en av de stora auktoriteterna inom empatiforskningen - karakteriserar affektiv empati gör han det på ett sätt som antyder att matchning föreligger. Hoffmans karakteristik, som har kommit att bli något av en modern klassiker, är lika enkel som problematisk:

The key requirement of an empathic response according to my definition is the involvement of psychological processes that make a person have feelings that are more congruent with another's situation than with his own situation.¹¹

Det är oklart hur detta skall förstås. Säkert är att en bokstavstrogen läsning av Hoffmans ord förbryllar. Detta gäller i synnerhet om man försöker applicera Hoffmans karakteristik på EF.¹² F-tillståndet tycks nämligen vara synnerligen olämpligt för subjektets situation. Vem skulle exempelvis säga att det man som agent känner när man förstår någon som slår sig är mer

⁹ Katz (1963) s. 3.

¹⁰ Att empati enligt Katz (1963) står i nära relation med EF framgår av att han menar att empati tillåter människor att förstå andra "från insidan", s. 7.

¹¹ Hoffman (2000) s. 30.

¹² Däremot är karakteristiken lämplig för vissa protoempatiska responser, som empatisk oro. Men det förefaller tvivelaktigt att den skulle lämpa sig för affektiv empati.

samstämmigt med subjektets situation? Att den empatiska responsen är en respons på subjektets situation (och alltså grundas i hur agenten uppfattar subjektets situation) skall ju skiljas från att den är samstämmig med subjektets situation.

En som tydligare än Hoffman förespråkat matchningskriteriet är Nancy Snow. Hennes karakteristik syftar visserligen, likt Hoffmans, i första hand till att fånga affektiv empati. Trots det finns det flera skäl att nämna Snows definition. Snows definition utgör ett av ytterst få exempel på hur matchningskriteriet har kommit att formaliserats. Detta gör den till en lämplig illustration av hur matchningskriteriet är förankrat i empatiforskningen. Vidare anses perspektivtagande (och i synnerhet perspektivtagande av affektiva tillstånd) och affektiv empati vanligtvis vara besläktade. Därför är det inte uppenbart att det föreligger någon artskillnad mellan de kriterier som gäller perspektivtagande och de som gäller affektiv empati. I Snows fall förhåller det sig så att hon accepterar att de processer som ligger till grund för det hon benämner ”empati” delvis stämmer överens med de processer som här försvaras som grund för perspektivtagande. Således kan hon ställas till svars för att hennes kriterium inte tycks förenliga med perspektivtagandets fenomenologi.

Innan Snow lanserar sin definition av empati presenterar hon vad hon betraktar som en grov skiss av fenomenet empati. Hon skriver:

Empathy involves a similarity or matching of numerically distinct emotions held individually by separate persons who are ontologically distinct from each other.¹³

Tydligt är att Snow redan här tar ställning för matchningskriteriet. Utifrån detta ställningstagande framställer hon sedan en definition av empati som lägger tonvikt vid såväl den kausala som den kvalitativa relationen mellan agentens och subjektets upplevelser. Definitionen lyder som följer:

¹³ Snow (2000) s. 67. Notera att Snow accepterar den i detta arbete ifrågasatta uppfattningen att empati essentiellt är interpersonell till sin natur. Skälet är att Snow vill undvika Schopenhauers tankegång att alla är delar av samma ontologiska helhet.

S empathizes with O's experience of emotion E if and only if: (a) O feels E; (b) S feels E because O feels E; and (c) S knows or understands that O feels E.¹⁴

Man bör omedelbart notera att Snows definition endast rör emotioner och därmed vad som i detta arbete endast utgör en delmängd av möjliga förståelseobjekt.¹⁵ I detta är inte Snows definition unik och därför är det viktigt att uppmärksamma att det finns skäl att ifrågasätta en teori om affektiv empati som inte tar hänsyn till fall där empati riktas mot sensationer, framförallt eftersom empiriska studier ofta syftar till att studera människors emotionella respons på iakttagen smärta.¹⁶

Att matchningskriteriet förekommer i empatiforskningen torde ha framgått. Frågan är varför. Svaret är inte okomplicerat. Man bör exempelvis inte underskatta att kriteriet vilar på en tankegång med historisk förankring. Redan hos Hume och Smith figurerar nämligen idéer som går i linje med matchningskriteriet.¹⁷ För Hume bestod skillnaden mellan intryck ("impressions") och begrepp ("ideas") just i graden av livlighet. Trots att denna

¹⁴ Snow (2000) s. 68. Definitionen är utvecklad i kontrast till den som presenterats av Sober och Wilson (1998) och som lyder som följer: "S empathizes with O's experience of emotion E if and only if O feels E, S believes that O feels E, and this causes S to feel E for O", s. 234. Nyligen har Nilsson (2003) vidareutvecklat Snows definition. Även Nilsson ställer sig bakom ett något modifierat matchningskriterium, s. 135.

¹⁵ Det är en poäng att uppmärksamma att Snow tycks ha fel oavsett vad hon menar med empati, åtminstone om hon försöker fånga något av de fenomen som vanligtvis anses falla under empatibegreppet. Det tycks nämligen inte förhålla sig så att agenten i fall av affektiv empati känner något som i kvalitativt avseende sammanfaller med subjektets emotion. Och även om det senare visserligen skulle kunna sägas gälla vissa primitiva former av empati (som exempelvis empatisk oro), så uppfyller inte primitiva former av empati Snows krav på att agenten nödvändigtvis förstår eller vet att subjektet har emotionen ifråga.

¹⁶ Här åsyftas den socialpsykologiska forskning som exempelvis finns sammanfattad i Batson (1991) och som kommer att behandlas mer ingående i kapitel 7.

¹⁷ Detta framgår kanske tydligast hos Hume (1978 [1739]) och hans teori om hur känslor i "sympatin" förs över från en person till en annan, s. 316. Hos Smith (1984 [1759]) står tanken bl.a. att finna i följande avsnitt om vad inlevelse leder agenten till att göra "[...] form some idea of his [subjektets] sensations, and even feel something which, though weaker in degree, is not altogether unlike them", s. 9.

tankegång inte utan vidare kan föras in i den här relevanta debatten torde kopplingen till den nuvarande diskussionen vara lätt att se. Vad agenten gör är ju att genom sin föreställningsförmåga bilda sig en uppfattning (att likställa med ”idea”) om förståelseobjektet (att likställa med ”impression”).¹⁸ Även om historisk förankring inte utgör något skäl att acceptera matchningskriteriet bör man inte underskatta dess betydelse för att i mångas ögon skänka kriteriet legitimitet. Men vad finns det då för konkreta skäl att acceptera matchningskriteriet?

Matchningskriteriet tycks ha visst stöd i det sätt på vilket F-tillstånd vanligtvis beskrivs. Många beskrivningar indikerar nämligen att agenten försätter sig i ett tillstånd som liknar det han tror att subjektet upplever. Uttryck som ”det är *som om* jag kände smaken” eller ”jag kan *riktigt känna* smaken” när talaren föreställer sig smaken av kaffe är två exempel på hur den fenomenella upplevelsen beskrivs på ett sätt som antyder att den liknar föreställningsobjektet. Listan på motsvarande beskrivningar kan göras lång och inkludera allt från ”jag kan riktigt se honom framför mig” till ”jag kan riktigt känna nedförsbacken i magen”. Till detta kommer att empati (oavsett om det gäller perspektivtagande eller affektiv empati) med dem som lider ofta beskrivs som någonting obehagligt. Det senare är något det finns anledning att återkomma till i kapitel 7.

Även bristen på uppenbara alternativ tycks tala för matchningskriteriet. Matchning verkar nämligen inte bara utgöra *ett* sätt att beskriva relationen mellan förståelseobjektet och F-tillståndet; det tycks utgöra det enda rimliga sättet. För hur skall F-tillståndet förstås om inte som kvalitativt likt förståelseobjektet? En relaterad fråga är hur adekvans skall förstås om inte genom korrespondens mellan upplevelserna ifråga. Svaren (för det finns sådana) kommer att presenteras i nästa kapitel där F-tillståndet beskrivs som en simuleringsbaserad representation av förståelseobjektet. Det sistnämnda leder in på ytterligare en sak som kan anföras till förmån för matchningskriteriet,

¹⁸ Wlodek Rabinowicz har gjort mig uppmärksam på följande skillnad: Hume säger att skillnader i livlighet föreligger mellan en idé om ett objekt och ett intryck av samma objekt, och alltså inte (i enlighet med den här relevanta tolkningen av det svaga matchningskriteriet) att livlighet föreligger i relationen mellan en idé om objektet och objektet självt.

nämmligen den uppsjö av studier som på senare år visat att människors hjärnor representerar mentala tillstånd genom att neurofysiologiskt simulera eller härma dessa tillstånd.¹⁹ Poängen är följande. Om man accepterar att agenten mentalt representerar subjektets upplevelser och att mental representation av mentala tillstånd förutsätter neurofysiologisk likhet, så är det inte orimligt att förvänta sig att agentens och subjektets upplevelser kvalitativt liknar varandra. Det finns anledning att återkomma till detta i kapitel 6. En sak bör dock klargöras redan nu: eftersom det inte är fråga om att agentens hjärna *kopierar* de neurofysiologiska processer som ligger till grund för förståelseobjektet är det, givet simuleringstolkningen, en öppen fråga om matchningskriteriet bör accepteras.

Som har framgått finns det fyra faktorer som, om inte ger stöd åt matchningskriteriet, så åtminstone förklarar varför det kommit att tas på allvar. Filosofisk tradition, empatins fenomenologi, bristen på alternativ samt neurofysiologisk forskning kan samtliga ha bidragit till att matchningskriteriet kommit att anses vara attraktivt. Fenomenologin spelar naturligtvis en alldeles speciell roll då matchningskriteriet just kretsar kring agentens kvalitativa upplevelse.

5.3.2 Matchningskriteriets många problem

Det är viktigt att vara på det klara över att matchningskriteriet uttalar sig om mer än att det finns fall där det föreligger kvalitativ likhet mellan F-tillståndet och förståelseobjektet. Kriteriet säger nämligen att matchning *alltid* föreligger vid fall av EF. Strategin med vilken man enklast avfärdar matchningskriteriet torde därför vara uppenbar. Den består helt enkelt i att finna typfall av EF där matchningskriteriet inte är uppfyllt. Tillvägagångssättet består i att utifrån typfall av EF via introspektion studera F-tillståndet samt bedöma rimligheten i att betrakta det som kvalitativt likt förståelseobjektet. Visserligen är introspektion ofta en problematisk kunskapskälla, men i detta sammanhang är den ofrånkomlig. EF:s fenomenologi kan knappast studeras utan introspektion

¹⁹ Se Currie och Ravenscroft (2002) för en filosofiskt orienterad sammanfattning.

eller hänvisning till människors beskrivningar av sina upplevelser.²⁰ Därför måste matchningskriteriet förankras i EF:s fenomenologi. Som redan har antytts sker inte detta utan problem. För att visa detta är det lämpligt att inledningsvis angripa den starka variant enligt vilken EF kräver att F-tillståndet och förståelseobjektet är kvalitativt identiska.

5.3.2.1 Perfekt matchning och fullständig förståelse

Redan vid första anblicken ter sig det starka matchningskriteriet oacceptabelt. Icke desto mindre finns anledning att på ett tidigt stadium tydligt visa att kriteriet saknar framtid som kriterium på såväl EF som *perfekt* EF. Att visa det första är inte särskilt svårt då ju kriteriet är helt oförenligt med att människor förstår vad de vanligtvis tror sig förstå. För oavsett om den empatiska förståelseakten riktas mot smärta, glädje, frustration, kärlek, önskan eller skräck uppstår hos agenten inget som kan sägas utgöra en kopia av förståelseobjektet. Hade t.ex. agentens förståelse av intensiv smärta varit intensivt smärtsam hade man kunnat förvänta sig att han föll till marken i plågor. Något sådant förväntar man sig inte och detta talar mot det starka matchningskriteriet. Samma sak gäller fall där förståelseobjektet är emotioner eller perceptuella tillstånd. Att förstå någons starka hat mot en person förutsätter inte att man själv känner hat mot denna person.²¹ Att förstå hur en viss trumma låter förutsätter inte att man upplever ljudet av denna trumma. Mot bakgrund av dessa iakttagelser måste man antingen grundligen se över och revidera den gängse uppfattningen om vad människor faktiskt förstår, eller också avvisa det starka matchningskriteriet.²² Endast det senare är ett acceptabelt alternativ. För

²⁰ Däremot kan fenomenologin finna stöd i neurofysiologin. Ett exempel på hur det kan ske står att finna i Karlsson (2001). Karlsson argumenterar, bl.a. utifrån neurofysiologiska studier, för att drömuplevelsen är jämförbar med upplevelsen i vaket tillstånd.

²¹ Nu kan man ifrågasätta att det starka matchningskriteriet förutsätter att agenten befinner sig i det emotionella tillstånd han försöker förstå. Skälet är att emotioner involverar element som saknar en kvalitativ dimension (t.ex. trosföreställningar). Detta öppnar för möjligheten att matchning endast måste föreligga med avseende på emotionernas känslöelement. Denna möjlighet kommer att diskuteras och avvisas längre fram.

²² Alternativet att stark matchning förbehålls vissa typer av förståelseobjekt tycks inte seriöst. För det första är det svårt att se en rimlig förklaring av varför stark matchning skulle krävas

varför skulle man acceptera ett kriterium som omkullkastar allt man tror sig förstå. Det är viktigt att komma ihåg att vad som överhuvudtaget gör matchningskriteriet till ett seriöst alternativ är att det initialt tycks ha stöd i agentskapets fenomenologi. Utan sådant stöd tycks kriteriet sakna framtid.

Även om stark matchning inte utgör något nödvändigt kriterium på EF är frestelsen stor att tolka det som ett kriterium på *perfekt* EF. I bakgrunden finns uppfattningen att grad av likhet samvarierar med den grad av förståelse som agenten uppnår.²³ Detta sätt att förstå det starka matchningskriteriet kommer inte i konflikt med vad som hittills sagts. Typfall av EF är nämligen inte exempel på perfekt EF. Tolkningen utgör emellertid ingen räddning för det starka matchningskriteriet, eftersom allt tyder på att det starka matchningskriteriet som kriterium också på perfekt EF hamnar i konflikt med praxis. Det händer nämligen (om än sällan) att människor gör anspråk på perfekt empatisk förståelse och i dessa fall föreligger inte vad som rimligen kan antas utgöra kvalitativ identitet mellan F-tillståndet och förståelseobjektet. Exempelvis kan djuplodande samtal ge intryck av att man fullkomligt förstår sin samtalspartners upplevelser. Man kan helt enkelt nå en punkt där inget finns att tillägga, inte därför att man i uppgivenhet ger upp sin strävan att förstå den andre utan därför att man tror sig ha nått ända fram. Poängen är att det finns en praxis också för det man kallar för perfekt eller fullständig förståelse – en praxis som inte ger något som helst stöd åt tesen att stark matchning figurerar i fall av perfekt EF. Den som ställer sig tvekande till att man någonsin perfekt kan förstå andra personers upplevelser bör beakta en annan typ av exempel. Det är nämligen bara att vända uppmärksamheten inåt och göra sin egen personliga erfarenhet till förståelseobjekt. På detta sätt kan man slående enkelt visa att stark matchning inte är förenligt med fall av perfekt EF. Jag skulle exempelvis kunna säga att jag exakt förstår hur jag upplevde gårdagens picknick i vårsolen utan att fördenskull nu frammana denna upplevelse. Med

bara ibland men inte alltid. För det andra finns ingen anledning att acceptera en sådan möjlighet innan någon övertygande argumenterar för att det ligger någonting i den.

²³ Se exempelvis Piper (1991), s. 738. Det finns även skäl att tro att Goldie (2002) lockas av denna tanke. Han skriver: "The extent of the correspondence between centrally imagined and actual emotional experiences will depend on a number of factors, including: how good I am at centrally imagining [...]", s. 197.

detta är det inte sagt att självförståelsen är ofelbar och därför kan räknas som rättesnöre för vad som skall tas som kriterium på perfekt EF. Poängen är endast att på detta sätt belysa vad som rimligen kan räknas som kriterium på perfekt EF, utan att behöva störas av respekt inför den klyfta som så ofta anses skilja människors inre liv.

Mot bakgrund av vad som har sagts torde det stå klart att stark matchning är oacceptabelt som kriterium på EF. Därför finns det anledning att vända uppmärksamheten mot den svagare och rimligare formen av matchningskriterium, dvs. det som endast kräver att det föreligger kvalitativ likhet mellan F-tillstånd och förståelseobjekts centrala aspekter.

5.3.2.2 Det svaga matchningskriteriet och motexempel

En kritisk studie av det svaga matchningskriteriet inleds lämpligen med ett exempel som involverar ett lätthanterligt förståelseobjekt. Det finns därför anledning att rikta blicken mot den stundom smärtsamma fotbollsvärlden. Den som ser mycket på fotboll kommer förr eller senare att iaktta hur en spelare får en boll på näsan. Spelaren som får en boll på näsan upplever en speciell typ av smärta, vilken inte bara är intensiv och lokaliserad till näsan utan dessutom är av en speciell typ (något som sannolikt förklaras av att näsan är elastisk på ett sätt som exempelvis skenbenet inte är). Alla vet *att* det gör ont att få en boll på näsan även om alla inte förstår det sätt på vilket det gör ont. För dem som tror sig förstå hamnar näsan i mentalt fokus och så långt finns en likhet mellan agenskapets upplevelser och förståelseobjektet. Men med detta är inte mycket sagt eftersom näsan också kan hamna i fokus när människor funderar på hur det känns att nysa, frysa eller bokstavligen lägga näsan i blöt. Ett intressant matchningskriterium måste uppmärksamma skillnaden mellan upplevelser vilkas enda gemensamma nämnare är att de är knutna till en viss region. Mot bakgrund av detta kan man undra vari den påstådda kvalitativa likheten mellan fotbollspelarens smärta och F-tillståndet skulle bestå. Att det inte rör sig om kvalitativ identitet torde ha framgått av föregående avdelning. Att nu leta efter någon annan central aspekt som är kvalitativt identisk med en av förståelseobjektets aspekter hade varit ett synnerligen oattraktivt sätt att försöka

undkomma problematiken. För vad skulle detta röra sig om? Hursomhelst kan manövern omöjliggöras genom att man i studiesyfte begränsar förståelseobjektet till att endast röra fotbollsspelarens smärtupplevelse.

Eftersom förståelse av intensiv smärta inte involverar en upplevelse av intensiv smärta, kan man undra om det överhuvudtaget finns utrymme att tala om likhet. Den möjliga utvägen är, som redan nämnts, att tolka likhetsrelationen i termer av livlighet. På detta sätt kan förståelseobjektet betraktas som likt men *livligare* än F-tillståndet. Exakt hur detta bör förstås är inte klart. Tidigare sades att livlighet bör förstås i termer av intensitet. Problemet med detta är att det ingalunda är uppenbart att en upplevelse på ett meningsfullt sätt kan sägas likna intensiv smärta om intensiteten är frånvarande i upplevelsen. För att undersöka problemet, finns det anledning att inledningsvis *anta* att det i någon mening är smärtsamt att empatiskt förstå intensiv smärta. Givet detta antagande föreligger likhet i den meningen att såväl F-tillståndet som förståelseobjektet lämpligen klassificeras som smärtsamma. Kan då detta ligga till grund för ett intressant matchningskriterium? Nej! Det förhållandet att samma begrepp kan appliceras på två ting gör inte dessa ting lika. Jämför exempelvis med Ludwig Wittgensteins teori om familjelikhet, som förklarar hur exempelvis schack och rollspel båda utgör exempel på spel trots sina stora skillnader.²⁴ Ett annat sätt att uttrycka samma poäng är att konstatera att likhet inte är någon transitiv relation. Att så inte är fallet är uppenbart. För om likhet hade betraktats som en transitiv relation, skulle likhet ha kunnat etableras mellan vilka tillstånd som helst, allt beroende på hur ”mellanliggande” tillstånd konstruerades.

Tydligt är att om F-tillståndet liknar förståelseobjektet, måste detta förhållande etableras direkt mellan tillstånden ifråga. Nu har visserligen alla smärtsamma tillstånd en gemensam nämnare. Samtliga är just smärtsamma. Men denna likhet tycks inte duga som grund för ett intressant matchningskriterium. Klart är att den inte kan användas till en av de saker som inledningsvis gör matchningskriteriet attraktivt, nämligen dess potential att redogöra för adekvansaspekten. Givet matchningskriteriet kan adekvans

²⁴ Wittgenstein (1992a [1953]) §§ 66-67.

nämligen förstås som korrespondens (mellan F-tillstånd och förståelseobjekt). Om kravet på likhet radikalt försvagas tycks det inte rimligt att säga att matchning spelar denna roll. Tag någons intensiva smärta som exempel. Nog känns det märkligt att *kräva* att agenten för att förstå denna smärta måste uppleva smärta (även om den skulle vara icke-intensiv). Problemet är inte bara att man kräver att agenten skall uppleva ett tillstånd som i en viktig mening skiljer sig från förståelseobjektet, utan att kravet kan vara detsamma oavsett om han försöker förstå upplevelsen att bränna fingret på strykjärnet eller upplevelsen av migrän. Man kan med rätta undra vad ett sådant svagt krav skulle tillföra en teori om vad som konstituerar korrekt förståelse. Svaret är allt annat än lättfunnet. Säkert är att om kravet skall begripliggöra adekvansaspekten, måste det vara starkare än det som här diskuterats. Nu kan man naturligtvis anse att det spelar mindre roll att matchningskriteriet inte lyckas redogöra för adekvansaspekten. Vad som verkligen spelar roll bör ju vara att det har sin grund i agentskapets fenomenologi. Det ligger naturligtvis någonting i detta. Problemet är bara att EF:s fenomenologi inte talar till förmån för det svaga matchningskriteriet. I själva verket förhåller det sig på det omvända sättet.

Som framgått finns det skäl att ifrågasätta att svag smärta kvalitativt kan sägas likna intensiv smärta. Men även om så inte vore fallet skulle det finnas skäl att avvisa det svaga matchningskriteriet. I syfte att belysa detta är ett tankeexperiment på sin plats. Försök att förstå hur det är för en person (exempelvis dig själv) att bränna höger pekfinger på en het spisplatta. Sannolikt betecknar du inte frånvaron av smärta som ett misslyckande. Framgång och misslyckande förefaller vara alldeles oberoende av om du upplever smärta. Säkert är att i smärta dra undan fingret inte är något du gör med mindre än att du börjat hallucinera.²⁵ Men en majoritet håller säkert med om att det inte gör

²⁵ Samma tema har diskuterats av Gilbert Ryle (2002 [1949]) som ifrågasätter att en livlig representation av en upplevelse är en svagare version av att ha denna upplevelse. Han skriver: "If a person who has recently been in a burning house reports that he can still 'smell' the smoke, he does not think that the house in which he reports it is itself on fire. However vividly he 'smells' the smoke, he knows that he smells none [...]. But if the theory were true that to 'smell' smoke were really to smell a likeness of smoke, he could have no way of distinguishing between 'smelling' and smelling, corresponding to the

vare sig mycket eller lite ont att föreställa sig intensiv smärta i handen; det gör helt enkelt inte ont överhuvudtaget. Notera att detta inte är ett förnekande av att det ofta (precis som kommer att framgå av kapitel 7) är *obehagligt* att rikta sin empatiska uppmärksamhet mot smärtsamma tillstånd.

Mot bakgrund av vad som har sagts finns det anledning att överge såväl det starka som det svaga matchningskriteriet. Att försöka undvika de nämnda problemen genom att hävda att matchningskriteriet inte gäller just för EF av smärta är inget bra alternativ. För det första vore det godtyckligt att utan vidare infoga en sådan tilläggsregel. Dessutom kan nya motexempel lätt konstrueras, t.ex. den komplexa sensation som framkallas då man hoppar ner i kallt vatten – en sensation som kan förstås utan att F-tillståndet involverar upplevelser av kyla och väta. En rimligare, om än inte tillfredsställande, strategi vore att inskränka matchningskriteriet till förståelse av emotioner dvs. till intentionala känslotillstånd som hat och rädsla. Visserligen involverar också denna manöver godtycke, men fördelen är att den har stöd i det förhållandet att många valt att definiera empati i termer av (eller åtminstone med avseende på) emotioner.²⁶ Men som tidigare nämnts är ett matchningskriterium som inte behandlar sensationer ett torftigare kriterium. Nu finns det emellertid ingen anledning att dryfta detta, eftersom det finns skäl att ifrågasätta matchningskriteriet också i fall där förståelseobjektet består i någons emotioner. I syfte att belysa detta är det givande att inleda med en närmare titt på ett synnerligen extremt krav på EF.

Betrakta en persons fruktan att en nära anhörig kommer att förolyckas. Följer det att agenten för att förstå denna persons fruktan själv måste frukta samma sak? Frågan är retorisk, för svaret är uppenbarligen nej. För oavsett om det gäller förståelse av någons förälskelse, hat eller avundsjuka krävs det inte av agenten att han måste dela subjektets emotion. Tesen att EF av emotioner förutsätter att agenten har dessa emotioner stöter på samma problem som det

familiar ways in which we distinguish between looking at faces and looking at likenesses of them, or between hearing voices and hearing recordings of voices”, s. 253.

²⁶ Som t.ex. Snow (2000) och Nilsson (2003).

som drabbade det starka matchningskriteriet.²⁷ Den saknar nämligen helt och hållet stöd i praxis. Tesen har nyligen (som beskrivning av affektiv empati) ifrågasatts av Peter Nilsson som menar att man kan skilja mellan att agenten *befinner sig i ett emotionellt tillstånd* och att agenten *endast känner denna emotion*.²⁸ Enligt Nilsson är endast det senare nödvändigt för affektiv empati. Nilsson har helt rätt i agenten inte nödvändigtvis befinner sig i subjektets emotionella tillstånd.²⁹ Detta är om möjligt ännu tydligare i fallet med EF. Om matchningskriteriet har en framtid med avseende på emotioner krävs alltså att matchning föreligger i en annan mening än den just nämnda. För att undersöka detta närmare, krävs att man tar hänsyn till de faktorer som vanligtvis anses ligga till grund för emotioner. Bortsett från emotionens riktning, bör även subjektets trosföreställningar, önskningar och känslor tas i beaktande. Ett exempel är på sin plats. Ett lämpligt och välbekant exempel finns i William Shakespeares *Hamlet* och rör Hamlets hat mot sin farbror. Centralt för förståelsen av Hamlets hat är Hamlets trosföreställning att farbrodern tog faderns plats med våld. Men Hamlets önskan att hämnas faderns död tycks också central. Visserligen kan denna aspekt snarast ses som en konsekvens av emotionen, men det är inte omöjligt att önskningar som denna betraktas som ett led i vad det innebär att hata en person.

Det är tydligt att förståelse av Hamlets hat inte kräver att agenten delar Hamlets trosföreställningar eller hans önskningar. För det första är det möjligt att förstå Hamlet även om man tror att hatet vilar på falska trosföreställningar. Vad som är av vikt är endast att agenten tar lämplig hänsyn till subjektets trosföreställningar. Att han delar dem är inte nödvändigt. Motsvarande gäller för önskningar. För att förstå Hamlet måste man inte dela hans önskan att hämnas sin far. Allt annat vore naturligtvis orimligt då denna önskan har en

²⁷ Notera att fallen inte är identiska. Det är exempelvis möjligt att både agent och subjekt hatar en person utan att deras hatkänslor är kvalitativt identiska.

²⁸ Nilsson (2003) s. 128ff. Som kuriosum kan det vara värt att nämna ett av Nilssons argument mot att affektiv empati kräver att agenten delar subjektets emotion – ett argument som även har relevans för denna studie. Nilsson menar att empati givet detta krav inte skulle *kunna* skiljas från sympati i det fall subjektet känner sympati med sig självt, s. 102. Detta är kontraintuitivt, menar Nilsson (och jag instämmer).

²⁹ Se även Tenglands (2001) argumentation, s. 76f.

speciell relation till Hamlets trosföreställningar, vilka agenten, som sagt, inte måste dela. Men varför då överhuvudtaget nämna trosföreställningar och önskningar? När allt kommer omkring rör ju matchningskriteriet endast kvalitativ likhet. Poängen med att ändå slå fast att likhet inte föreligger med avseende på trosföreställningar och önskningar är att avvisa tanken att likhet föreligger med avseende på två av de aspekter som vanligtvis förknippas med emotioner. Syftet är att på detta sätt göra problematiken mer hanterbar samt visa att emotionernas komplexa natur endast skenbart bereder oss större möjlighet att finna stöd för matchningskriteriet. Frågan som kvarstår är om matchning nödvändigtvis föreligger med avseende på emotionens fenomenella element, dvs. den känsla som ofta har tänkts vara karakteristisk för emotioner.³⁰ I ovanstående fall består detta element i de *hatkänslor* Hamlet exempelvis erfår då han ser sin farbror stå vid sin mors sida. Att emotioner ofta på detta vis omfattar eller åtminstone föranleder känslor är tämligen uppenbart.³¹ Rädsla kan ge kalla kårar, ångest kan skapa ett tryck över bröstet, kärlek kan ge upphov till en känsla av värme etc. Frågan är nu om en framgångsrik agent upplever något som liknar förståelseobjektets specifika känslöelement utan att fördenskull befinna sig i det emotionella tillstånd som utgör förståelseobjektet. Om man svarar ja här, tar man ställning för en teori som är analog med den som Nilsson försvarat (rörande affektiv empati). Huruvida Nilssons position är sund eller inte skall låtas vara osagt. Tydligt är dock att hans karakteristik inte rimligtvis kan appliceras på EF. Någon kanske tvekar på grund av att det vid första anblicken förefaller vara svårt att fixera emotioners känslöelement. Ett sätt att undvika denna komplikation är att liksom tidigare fokusera klara fall. Här skulle det röra sig om emotioner som involverar tydliga, enkla och starka känslor. Skräck torde vara det bästa exemplet. För även om man kan uppleva obehag i samband med att man lever sig in i någons skräckupplevelse, så vore det magstarkt att karakterisera det man känner som skräckkänsla. Samma poäng

³⁰ Här förutsätts, i kontrast till Goldies (2002) emotionsteori, att denna känsla inte essentiellt är intentional. Om känslöelementet hade varit intentionalt skulle detta nämligen möjligtvis ha inneburit att matchning involverar att agenten faktiskt hatar någon. Men att så skulle vara fallet har redan sagts vara orimligt.

³¹ Med detta är det inte sagt att emotioner essentiellt involverar ett sådant element.

är möjlig beträffande en rad andra emotioner, t.ex. avund, kärlek eller skam. Nu är det inte fråga om att förneka att agentens upplevelser kan vara starka. Det senare är nämligen oberoende av att matchningskriteriet bör accepteras. Detta är värt att ständigt hålla i tankarna. För trots att redan Scheler uppmärksammade skillnaden mellan att levandegöra någons känsla och att dela denna känsla, så är sammanblandning än idag vanligt förekommande.³²

Den som på basis av enstaka fall där matchning faktiskt tycks föreligga fortfarande inte är övertygad om att det svaga matchningskriteriet bör avvisas, kommer förhoppningsvis att ändra sig i samband med att simuleringstolkningen av EF presenteras i nästa kapitel.³³ Simuleringstolkning har nämligen fördelen att kunna förklara varför det kan, men inte måste vara så att F-tillståndet kvalitativt liknar förståelseobjektet.

5.3.2.3 Varaktighet och matchning

Innan det är dags att gå vidare finns det anledning att beröra ytterligare ett problem för matchningskriteriet. Problemet, som först lanserades av Dan Egonsson, är oberoende av om EF riktas mot emotioner eller sensationer.³⁴ Det vilar på uppfattningen att en central aspekt hos vissa förståelseobjekt är deras varaktighet och att EF därför kan kräva temporal matchning. Egonssons exempel är Nelson Mandelas 27-åriga fängelsevistelse på Robben Island.³⁵ Frågan Egonsson ställer sig är hur fängelsevistelsen skall värderas. Han tänker sig att det inte är möjligt att värdera Mandelas vistelse, eftersom värdering förutsätter EF som i sin tur förutsätter matchning (kvalitativ såväl som temporal).

³² Scheler (1954 [1913], s. 14.

³³ Men vad kan sägas till någon som ifrågasätter avvisandet av matchningskriteriet därför att god förståelse *bör* inbegripa matchning? Den som menar detta misstar sig. För det första är ett sådant begrepp knappast bättre än det gängse utan endast annorlunda – jämför med Wittgenstein (1992b) s. 92f. Det är inte heller meningsfullt att hävda att det gängse förståelsebegreppet skulle vara förfelat i den meningen att människor systematiskt missförstått/missbrukat termen ”förstå”, då ju detta vilar på en felriktad språkfilosofi där filosofen arbetar mot snarare än utifrån praxis.

³⁴ Egonsson (1999).

³⁵ Egonsson (2004).

Konsekvenserna av att acceptera Egonssons argumentation får inte underskattas. Det är nämligen inte endast möjligheten att förstå udda förståelseobjekt, t.ex. Mandelas vistelse på Robben Island, som står på spel. Om Egonsson har rätt förstår människor inte en bråkdel av vad de säger sig förstå, då det formligen vimlar av förståelseobjekt som tydligt involverar en betydande varaktighet (där "betydande" skall förstås som en markant diskrepans mellan den tid en förståelseakt vanligtvis tar i anspråk och den tid förståelseobjektet rör). Kanske rör det sig om en lång väntan på ett försenat tåg, en dags huvudvärk eller ett tiominutersbesök hos tandläkaren.

Problemet med Egonssons resonemang är, förutom att det vilar på matchningskriteriet, att det i förlängningen leder till radikal skepticism. I ljuset av att radikal skepticism inte kan betraktas som en acceptabel slutsats finns det två sätt att närma sig problemet. Det första är att, mot bakgrund av vad som tidigare sagts, förneka att matchningskriteriet bör accepteras. Om matchningskriteriet är felaktigt, så upplöses det skeptiska hot som har sin grund i det problem Egonsson uppmärksammat. Man behöver dock inte avvisa matchningskriteriet för att försöka avvärja hotet. Man kan nämligen hävda att tidsaspekten är irrelevant då tidsaspekten *i sig* inte har någon kvalitativ dimension. Problemet med detta sätt att lösa problemet är att förståelseobjektet kan involvera flera olika upplevelser – upplevelser som inordnas i en viss serie.³⁶ Exempelvis kan den som vill förstå hur en person upplevde sin gårdag tvingas föreställa sig en serie händelser som börjar med att personen ifråga kl. 05:00 vaknar av kattens jamande och slutar med att han slumrar in med en tråkig bok i handen. Poängen är att ett förståelseobjekt kan ta tid att föreställa sig just därför att agenten måste matcha hela serien av upplevelser. I detta fall spelar det ingen roll att den temporala aspekten *i sig* inte har någon särskild fenomenell karaktär. Nu finns det ingen anledning att här fördjupa sig i detta lösningsförslag eftersom matchningskriteriet ändå redan har avvisats. Poängen med att ändå ta upp problemet är att dels ytterligare problematisera matchningskriteriet, dels förbereda inför problemets återkomst i samband med

³⁶ Dan Egonsson har uppmärksammat mig på denna möjlighet.

att EF i nästa kapitel beskrivs som grundad på en framgångsrik mental simulering.

5.4 Erfarenhetskriteriet

Det är nu dags att vända uppmärksamheten mot erfarenhetskriteriet, dvs. uppfattningen att EF förutsätter att agenten personligen måste ha erfårit något som kvalitativt liknar förståelseobjektet. Erfarenhetskriteriet förefaller vid första anblicken vara rimligare än matchningskriteriet och t.o.m. utgöra något av en vardagsuppfattning.³⁷ Men det är mycket mer än så.³⁸ Tydligt är att dess attraktionskraft gör att det inte kan åsidosättas utan vidare kommentar.

Som kommer att framgå saknas det tillräckliga skäl att acceptera erfarenhetskriteriet. Att visa detta är dock svårare än att visa varför matchningskriteriet bör avvisas. Förklaringen är att en av de två upplevelser som enligt erfarenhetskriteriet måste stå i en kvalitativ likhetsrelation till varandra kan återfinnas när som helst under agentens tidigare liv. Eftersom vuxna människor vanligtvis besitter mängder av erfarenheter tycks det mycket svårt att fixera en punkt att angripa. Trots detta går det att underminera kriteriets attraktivaste former. En komplikation är att personlig erfarenhet faktiskt verkar underlätta förståelse. Det är därför viktigt att klargöra att det här inte är fråga om att förneka att personlig erfarenhet underlättar EF. Vad som förnekas är endast att det finns anledning att tro att agenten, för framgångsrik förståelse, måste ha erfårit något som till sin kvalitativa natur liknar förståelseobjektet.

³⁷ Detta påstående grundas på personliga samtal med såväl filosofer som icke-filosofer. Jag vet inte hur många gånger jag, sedan detta arbete tog sin början, i samtal med andra har hört orden ”du kan inte förstå det du inte själv har erfårit”, men säkert är att detta uttalande förekommit tillräckligt ofta för att det skall finnas skäl att tro att erfarenhetskriteriet har stöd i något som kan sägas utgöra en vardagsuppfattning om EF:s grundvalar.

³⁸ Det finns t.o.m. tecken på att Hoffman lockas av erfarenhetskriteriet. Davis (1994) noterar att Hoffman laborerar med möjligheten att orsaken till att perspektivtagandet producerar en parallell affektiv respons hos agenten p.g.a. att föreställningsakten aktiverar en association till agentens egna personliga erfarenheter av en liknande situation, s. 40.

5.4.1 Förståelse och erfarenhet

Erfarenhetskriteriet kan i sin allmänna form formuleras på följande sätt:

Erfarenhetskriteriet: För alla upplevelser U gäller att för att empatiskt förstå U måste agenten själv ha haft en upplevelse U' som kvalitativt liknar U .³⁹

Att erfarenhetskriteriet appellerar till filosofer tar sig många uttryck. Bl.a. illustreras det genom Frank Jacksons berömda tankeexperiment om Mary - vetenskapskvinnan som aldrig har lämnat sitt svartvita rum - och hennes oförmåga att veta allt om färger trots fullständig kunskap om den fysiska världen. Jacksons poäng är att det intuitivt tycks som om Mary lär sig något nytt då hon för första gången *ser* färger.⁴⁰ Nu figurerar visserligen detta tankeexperiment i ett annat sammanhang än det som nu är förhanden. Trots detta belyser det ändå tydligt lockelsen i att man endast kan nå kunskap om det mentala (t.ex. färgupplevelser) genom personlig erfarenhet. Nu är det inte så att Jacksons argument ger stöd åt uppfattningen att förståelse av en viss upplevelse kräver personlig erfarenhet av exakt samma upplevelse. Jacksons argument är helt enkelt inte specifikt nog och kommer därför inte i konflikt med vad som annars skulle kunna utgöra ett motexempel, nämligen Humes argument som stöder tesen att människor kan greppa upplevelser av nyanser av blått de ännu ej erfarit - ett argument det finns anledning att återkomma till längre fram.⁴¹ Snarare ger Jacksons argument stöd åt den svagare tes som Scott Sturgeon formulerat: "To know what it is like to have a given kind of

³⁹ Jämför med Barnes och Thagard (1997) - se även kapitel 4.

⁴⁰ Jackson (1982). Jackson riktade argumentet mot fysikalismen, dvs. teorin att medvetandet helt kan fångas i en komplett fysisk teori. Idag har Jackson (1998) ändrat ståndpunkt och försvarar fysikalism. Noteras bör också att Jackson i ett svar på en invändning som framförts av Paul M. Churchland klargör att han inte säger att Mary inte *kan föreställa sig* hur det är att se rött, utan endast uttalar sig om att Mary inte kan *veta* hur det är att se rött - Jackson (1997).

⁴¹ Hume (1978 [1739]) s. 6. Notera att Hume själv inte ansåg att detta var orsak nog att överge den allmänna tesen att ett begrepp ("idea") om ett intryck ("impression") förutsätter erfarenhet av intrycket ifråga.

subjective experience, one must have had that kind of experience”.⁴² Den som försvarar erfarenhetskriteriet bör rimligtvis kunna klargöra vilken upplevelse eller typ av upplevelse agenten måste ha erfarit för att förstå ett specifikt förståelseobjekt. Men det räcker inte att specificera detta. Därefter måste också ett samband etableras. Bristande förståelse måste i relevant mening samvariera med bristande erfarenhet. Men detta räcker inte heller för att etablera erfarenhetskriteriet. Försvaren måste dessutom visa att det just är bristande erfarenhet av ett (eller en typ av) *fenomenellt* tillstånd och inte någon annan faktor som lägger hinder för EF.

Nu behöver man inte appellera till udda tankeexperiment för att ge stöd åt erfarenhetskriteriet. Få skulle t.ex. betrakta det som möjligt att förstå personer i extraordinära situationer om man själv saknar erfarenhet av motsvarande situation. Den som t.ex. utan motsvarande erfarenhet skulle säga sig förstå hur det är att vara fånge i ett av nazisternas koncentrationsläger skulle sannolikt inte bara betraktas som oseriös eller en lögnare, utan dessutom som respektlös.⁴³ Vanligen anses också radikal skillnad i livsvillkor omöjliggöra EF. Trots att detta är en överdrift ligger det någonting i det. Den som är uppvuxen i en välmående svensk medelklassfamilj har säkerligen stora problem med att förstå den som i fattigdom tillbringat sin barndom på Rio de Janeiros gator. Förutsättningarna att sätta sig in i en sådan persons situation kan hämmas inte bara av bristande kunskap om Rio de Janeiros gatubild utan också av bristande erfarenhet av hunger, våld och kamp för överlevnad. Men det är en avgrundsskillnad mellan att brist på erfarenhet ibland omöjliggör EF och att brist på erfarenhet med nödvändighet omöjliggör EF.

5.4.2 Erfarenhetskriteriet - försvagning samt sammanbrott

I analogi med matchningskriteriet måste en acceptabel version av erfarenhetskriteriet vara förenlig med förekommande typfall av EF. Redan i kapitel 4 belystes det orimliga i att kräva att agenten måste ha upplevt *en*

⁴² Sturgeon (1994) s. 221.

⁴³ ”Respektlös” eftersom det förefaller rimligt att tro att denna person trivialiserar subjektets erfarenhet.

situation som i alla avseenden liknar den som subjektet befinner sig i. Poängen var att om EF hade krävt en erfarenhet som är kvalitativt identisk med förståelseobjektet, så hade människor inte förstått en bråkdel av det de tror sig förstå. För att exempelvis förstå någons upplevelse av att vänta på ett försenat tåg i Lund hade det, givet ett starkt erfarenhetskriterium, inte räckt om agenten haft erfarenheten av att vänta på ett försenat tåg i Malmö.⁴⁴ Det hade enligt detta kriterium inte hjälpt att agenten för övrigt var välbekant med Lunds centralstation. Detta är emellertid en oacceptabel slutsats och det finns därför skäl att söka en svagare och rimligare tolkning av erfarenhetskriteriet. En sådan tolkning bör tillåta att kriteriet är uppfyllt om agenten vid olika tillfällen erfarit förståelseobjektets centrala aspekter. Här följer ett förslag på en sådan tolkning:

Svagt erfarenhetskriterium: För alla upplevelser U gäller att för att empatiskt förstå U måste agenten själv ha haft upplevelser $U_1, U_2 \dots U_n$ vilka kvalitativt liknar de aspekter som är centrala för U .

Som framgår säger kriteriet att även om agenten inte måste ha haft en komplex upplevelse som motsvarar förståelseobjektet, måste han likväl ha upplevt förståelseobjektets centrala aspekter. Ett exempel är på sin plats. För att förstå hur det känns att under en fotbollsmatch bli slagen till marken av en fotboll i ansiktet kan det enligt det svaga erfarenhetskriteriet räcka med att agenten vid skilda tillfällen (1) har fått en fotboll i ansiktet, (2) har spelat fotboll och (3) har fallit till marken. Nu finns det naturligtvis mer än *ett* sätt att bryta ner förståelseobjektet ifråga. Detta är inget problem eftersom poängen endast är att illustrera hur den relevanta erfarenheten kan vara utspridd i agentens liv.

Men varför skall man acceptera det svaga erfarenhetskriteriet? När allt kommer omkring är det ju ingalunda uppenbart att man som agent (i fall av EF) kan identifiera personliga erfarenheter som uppfyller det svaga erfarenhetskriteriet. Jag tror mig exempelvis kunna förstå hur det känns att i ishockeymundering bli tacklad in i sargen trots att jag aldrig spelat ishockey.

⁴⁴ Ett antagande är här att faktorer, som synintryck, förorsakar kvalitativa skillnader mellan personers upplevelser.

En sak säker: jag kan inte på rak arm komma på i vilka erfarenheter denna påstådda förståelse har sin grund. Vidare härrör de erfarenheter jag först kommer på från TV-tittande (dvs. på ishockey). Men att titta på ishockey kan i detta fall inte jämföras med att spela ishockey. Nu är det naturligtvis inte så att ovanstående exempel visar att det svaga erfarenhetskriteriet är felaktigt. Men exempel som detta borde ändå ge upphov till viss tveksamhet inför kriteriet ifråga. För om det verkligen är så (vilket tycks vara fallet) att man empatiskt kan förstå någon, utan att fördenskull kunna identifiera de av ens erfarenheter som uppfyller det svaga erfarenhetskriteriet, kan man verkligen undra varför erfarenhetskriteriet skall accepteras. Varför inte istället inta inställningen att ett acceptabelt svagt matchningskriterium, genom kritisk reflektion, måste försvagas så till den grad att det inte längre kan falsifieras? Om så är fallet verkar kriteriet vara taget ur luften. Hursomhelst tycks ett sådant erfarenhetskriterium stå långt ifrån en av de intuitioner som ursprungligen tycktes tala för det – en intuition enligt vilken man i praktiken på förhand kan bedöma vem som kan förstå vad.

Så långt har skälen för det svaga erfarenhetskriteriet ifrågasatts. Nu är det dags att presentera motexempel mot kriteriet ifråga. Exempelen tar sin utgångspunkt i enkla förståelseobjekt. Syftet är att på detta sätt hindra förespråkaren för det svaga erfarenhetskriteriet att ”söka skydd” bakom förståelseobjektets komplexitet.

En första sak man bör fråga sig i samband med att man studerar det svaga erfarenhetskriteriet är i hur hög grad agentens erfarenheter ($U_1, U_2 \dots U_n$) måste likna förståelseobjektets centrala aspekter? Att det inte behöver röra sig om kvalitativ identitet framgår av ett argument som paradoxalt nog först lanserades av David Hume.⁴⁵ Hume skriver:

There is however one contradictory phaenomenon, which may prove, that 'tis not absolutely impossible for ideas to go before their correspondent impressions. I believe it will readily be allow'd, that the several distinct ideas of colours, which enter by the eyes, or those of

⁴⁵ ”Paradoxalt” då det strider mot Humes allmänna maxim att enkla begrepp härleds ur korresponderande intryck.

sounds, which are convey'd by the hearing, are really different from each other, tho' at the same time resembling. Now if this be true of different colours, it must be no less so of the different shades of the same colour, that each of them produces a distinct idea, independent of the rest.⁴⁶

Efter denna anmärkning presenterar Hume sitt tankeexperiment som syftar till att bringa klarhet beträffande något som kan liknas vid ett erfarenhetskriterium:

Suppose therefore a person to have enjoyed his sight for thirty years, and to have become perfectly well acquainted with colours of all kinds, excepting one particular shade of blue, for instance, which it never has been his fortune to meet with. Let all the different shades of that colour, except that single one, be plac'd before him, descending gradually from the deepest to the lightest; 'tis plain, that he will perceive a blank, where that shade is wanting, and will be sensible, that there is a greater distance in that place betwixt the contiguous colour, than in any order. Now I ask, whether 'tis possible for him, from his own imagination, to supply this deficiency, and raise up to himself the idea of that particular shade, tho' it had never been conveyed to him by his senses? I believe that there are few but will be of the opinion that he can; and this may serve as a proof, that the simple ideas are not always derived from correspondent impressions [...].

Som framgår belyser Hume möjligheten att korrekt bilda sig en uppfattning om något man inte har upplevt. Hume tycks ha en poäng, men den underminerar inte det svaga erfarenhetskriteriet. Vad argumentet ger stöd för är endast tesen att agentens erfarenheter inte måste vara identiska med förståelseobjektets centrala aspekter.⁴⁷ Att det inte utgör något hot mot det

⁴⁶ Hume (1978 [1739]) s. 5f.

⁴⁷ Tanken är här att upplevelsen av en nyans av blått är så enkel att den endast har en central aspekt.

svaga erfarenhetskriteriet framgår av att det just verkar vara erfarenhet av liknande upplevelser (färgupplevelser) som, i Humes exempel, möjliggör föreställandet av det man inte erfarit. För att övertygande driva igenom ett exempel där agenten kan förstå något han helt saknar erfarenhet av är det därför lämpligt att söka ett annat exempel.

Eftersom agent och subjekt kan vara en och samma person är det möjligt att, i syfte att undersöka erfarenhetskriteriet, genomföra en intrapersonell undersökning. På detta vis kan undersökningen manipuleras efter eget behag. Dessutom undviker man på detta sätt de svårigheter som uppstår när man tvingas ”överbrygga” den interpersonella klyftan. Undersökningen som är upplagd i tre steg går till på följande sätt:

- (1) Agenten föreställer sig uppleva en situation S som han hittills aldrig har erfarit.
- (2) Agenten försätter sig i situation S.
- (3) Agenten bedömer huruvida han i (1) framgångsrikt föreställde sig uppleva S.

En bekant beskrev en gång hur experiment av denna typ inte bara kan vara framgångsrika utan dessutom vara till nytta för agenten. Personen ifråga, som under lång tid har arbetat som kock, berättade att det första steget är av stor vikt när det gäller att ta fram nya maträtter. Enligt honom kan man (med rätt träning) sätta samman och provsmaka rätter i vad som kan liknas vid ett ”mentalt kök”. Allt som oftast händer det, menade han, att man inte bara genomför (1) utan att man dessutom genom (2) och (3) får bekräftelse på att man lyckats.⁴⁸ Av vikt här är att agenten (kocken) förutsagt hur en *ny* smak upplevs. Det är alltså inte endast frågan om att föreställa sig två smaker. Det är den holistiska effekten (smakkombinationen) som står i fokus. Ett annat sätt att uttrycka saken är att kocken framgångsrikt kan föreställa sig smaker som inte

⁴⁸ Träffsäkerheten är naturligtvis inte hundra procentig och ingen kock med självaktning skulle servera en ny rätt utan att själv ha provsmakat den. Detta spelar emellertid ingen roll för den nuvarande poängen, så länge som den mentala matlagningen är en tillräckligt tillförlitlig guide till vilka smakkombinationer som är värda att framställa.

kan reduceras till hans erfarenheter. I syfte att än tydligare belysa vad som avses finns det anledning flytta uppmärksamheten från mat till musik.

Mental matlagning är imponerande men inte ett unikt exempel på hur man via sin föreställningsförmåga kan transcendera sina erfarenheter. Mental matlagning kan jämföras med den senare (dvs. den döve) Ludwig van Beethovens förmåga att föreställa sig nya klanger.⁴⁹ Nu kunde den senare Beethoven inte utföra (3) men detta saknar betydelse för den nuvarande poängen. Att Beethoven var framgångsrik i sitt komponerande är högst sannolikt och då åsyftas inte att människor uppskattar hans verk. Det senare är nämligen oomtvistligt. Vad som åsyftas är istället att Beethoven var framgångsrik i den meningen att kompositionerna lät så som han hade föreställt sig att de skulle låta. Att han var framgångsrik i denna mening förefaller rimligt. Men illustrerar Beethovens kompositioner en intressant form av transcendens? Ja, den är intressant i åtminstone den mening att den utgör ett potentiellt problem för erfarenhetskriteriet. Betänk hur Beethoven utan tidigare erfarenhet av ett ackord kunde föreställa sig hur detta ackord lät. (Att han kunde detta tas här för givet.) Nu kan man naturligtvis tänka sig att erfarenhetskriteriet i ackordfallet var uppfyllt eftersom Beethoven hade erfårit de toner som ingår i det föreställda ackordet. Detta sätt att hantera exemplet är lika lockande som problematiskt. För det första följer det inte av det faktum att tonerna konstituerar ackordet att upplevelserna av att höra tonerna konstituerar upplevelsen av att höra ackordet. Beethoven hade ju ingen erfarenhet av hur ackordet *lät* och det är ju detta som är av intresse. För det andra tycks det rimligt att han hade en förmåga att föreställa sig toner han aldrig hade hört (jämför med Humes argument). I själva verket verkar det inte som om man behöver vara något geni för att besitta motsvarande förmåga. Frågan är därför vilka erfarenheter man måste besitta för att föreställa sig ackord man aldrig har hört. Om svaret är erfarenheter av att höra toner (eller, varför inte, ljud) så har erfarenhetskriteriet urholkats. Det har bl.a. försvagats på så vis att man inte,

⁴⁹ De flesta klassiska kompositörer gjorde naturligtvis på samma sätt eftersom de saknade möjlighet att kontinuerligt provlyssna sina arrangemang. Fördelen med att använda Beethoven är att det är allmänt accepterat att han (1) under sin sista period inte i vanlig mening *kunde* testa sina verk och (2) var framgångsrik i sitt komponerande.

annat än i mycket grova drag, kan förutsäga vem som kan förstå vad. Exempelvis blir kriteriet obrukbart som argument i praktisk politisk och moralisk argumentation. Men framförallt har det underminerats i så måtto att det inte längre svarar mot intuitionen att EF förutsätter att agenten har erfarit förståelseobjektets *kvalitativa* dimension.

Den som accepterar erfarenhetskriteriet måste kunna argumentera för sin sak. I frånvaro av sådana argument bör inte erfarenhetskriteriet accepteras. Argument av det slaget verkar inte stå till förfogande. I själva verket kan man, som framgått, leverera motargument mot erfarenhetskriteriet. Detta ger skäl att avvisa erfarenhetskriteriet. Givet detta är det rimligt att fråga sig hur agenten framgångsrikt kan föreställa sig upplevelser han saknar erfarenhet av. Detta är värt en kommentar. Som kommer att framgå i nästa kapitel finns det skäl att tro att perspektivtagande (och alltså EF) grundas på simuleringar av de neurofysiologiska processer som ligger till grund för föreställningsobjektet (och alltså förståelseobjektet). Erfarenhetsöverskridande kan mot bakgrund av detta förklaras av att agentens hjärna, utifrån bekanta upplevelser, via simulering kan nå fram till en god fenomenell representation av en obekant upplevelse. Eftersom denna förklaring kan tyckas ge stöd åt ett svagt erfarenhetskriterium är det viktigt att notera att förklaringen på intet sätt förutsätter att input bär den ringaste kvalitativa likhet med output. Istället förklarar den just hur det kan komma sig att erfarenhet kan vara viktig för EF utan att det föreligger något enkelt samband mellan det agenten kan förstå och det han tidigare har erfarit.

5.5 Sammanfattning

Kapitlet har ägnats åt uppgiften att identifiera, diskutera samt ifrågasätta två olika tankegångar, nämligen (i) att agenten under förståelseakten måste försätta sig i ett tillstånd som kvalitativt liknar förståelseobjektet och (ii) att agenten måste ha personlig erfarenhet av upplevelser som kvalitativt liknar förståelseobjektet. Dessa tankegångar sades ligga till grund för två olika likhetskriterier, nämligen matchningskriteriet och erfarenhetskriteriet, vilka båda avvisades. Såväl matchnings- som erfarenhetskriteriet sades kunna

utformas på flera sätt, allt beroende på hur man modifierar den grad av likhet som krävs för EF.

Att introspektiv granskning (av typfall av EF) inte stöder matchningskriteriet kunde tydligt konstateras. Tydligast framgick detta i det fall där förståelseobjektet utgörs av en intensiv smärtupplevelse. Samma sak framgick dock också i fall där förståelseobjektet utgörs av någon individs emotion. Att matchningskriteriet ändå förefaller attraktivt sades sannolikt bero på den skenbara bristen på alternativ. Som kommer att framgå finns emellertid alternativ. Det gäller bara att rikta blicken mot den snabba och intressanta utveckling som under de senaste decennierna skett inom kognitionsforskningen där simuleringsteorin kommit att utgöra en populär teori om hur människor förstår (och tillskriver personer) mentala tillstånd. Simuleringsmodellen är av stor hjälp i förklaringen av varför matchningskriteriet tycks attraktivt och, närmare bestämt, varför det ibland tycks vara så att F-tillståndet rimligtvis kan antas likna förståelseobjektet.

Erfarenhetskriteriet avvisades i två steg. Först belystes att det är orimligt att kräva att agenten måste ha haft *en* upplevelse som liknar förståelseobjektet. Ett sådant krav visade sig inte bara vara oförenligt med EF:s fenomenologi, utan dessutom vara oförenligt med att människor vanligtvis empatiskt förstår vad de tror sig förstå. Ett rimligt erfarenhetskriterium måste tillåta att förståelseobjekt bryts ner i beståndsdelar vilka agenten måste ha erfarit. Problemet med denna lösning visade sig vara att det är ytterst svårt att övertygande visa att kriteriet är uppfyllt i fall av EF. Tanken var att om man vanligtvis inte kan visa detta, bör man inte heller så snabbt acceptera erfarenhetskriteriet. Istället bör man nöja sig med den svagare och betydligt rimligare tesen att erfarenhet är viktigt för EF. Med utgångspunkt i ett argument hos Hume presenterades avslutningsvis en typ av argument som tycks visa att man kan föreställa sig (och därmed förstå) upplevelser som man saknar erfarenhet av. I ljuset av detta argument och i frånvaron av goda skäl för erfarenhetskriteriet lades erfarenhetskriteriet åt sidan.

6. Empatisk förståelse och mental simulering

Not only do I see gravity and modesty and pride and courtesy and stateliness, but I also feel or act them in the mind's muscle.

Edward Titchener

6.1 Inledning

Efter en huvudsakligen negativ argumentation är det nu dags att presentera ett förslag till hur empatisk förståelse bör förstås. Syftet med detta kapitel är att visa att EF bör beskrivas vara grundad på en framgångsrik processdriven simulering. Enligt denna tolkning (hädanefter *simuleringstolkningen*) grundar sig perspektivtagande/EF på en process genom vilken agentens hjärna simulerar (hädanefter *mental simulering*)¹ de neurofysiologiska processer som ligger till grund för föreställningsobjektet/förståelseobjektet. Redan nu är det viktigt att notera att det förhållandet att agentens perspektivtagande är avsiktligt inte betyder att agenten uppfattar den simulering som pågår i hjärnan.

Simuleringstolkningen har flera fördelar. På det stora hela bidrar den till att avmystifiera EF. En mer konkret fördel är att den med lätthet används till att karakterisera förståelseaktens grundläggande aspekter. Agent, subjekt, F-

¹ Man bör uppmärksamma att ”mental simulering” används i en något annorlunda mening än hur termen används inom simuleringsteorin. För det första uttalar sig simuleringsteoretiker vanligtvis inte endast om vad som sker på neurofysiologisk nivå. För det andra begränsas termen vanligtvis inte till att endast beteckna de processer som ligger till grund för perspektivtagande. Termen berör vanligtvis alla de processer som ligger till grund för människors faktiska förmåga att förstå och tillskriva andra mentala tillstånd. Skillnaderna bidrar till att simuleringstolkningen undviker det argument som exempelvis Hamrick (2000) riktat mot simuleringsteorin, nämligen att simuleringsteorin är fenomenologiskt falsk. Hamrick själv anser att simuleringsteorin lämpar sig för högre kognitiva tillstånd och processer, s. 123f.

tillstånd och förståelseobjekt kan samtliga tolkas som delar i eller effekter av en mental simulering.

Nu är det naturligtvis väl optimistiskt att tro att simuleringstolkningen fullständigt blottlägger EF:s natur. Simuleringstolkningen är dock anspråkslösare än så och syftar endast till att utgöra *en* nyckel till EF:s natur. Observera att simuleringstolkningen skall skiljas från *simuleringsteorin* – en teori (eller grupp teorier) som är mer omfattande än den som här försvaras. Simuleringsteorin gör anspråk på att förklara hur människor förstår (samt tillskriver personer) mentala tillstånd. Simuleringsteorin berör därmed även fall som faller utanför perspektivtagande.² Således kan simuleringstolkningen sägas utgöra en delmängd av simuleringsteorin. En icke obetydlig fördel är att det just är denna delmängd som lämpligast tolkas som simuleringgrundad.³

6.2 Simuleringstolkningen

Enligt simuleringstolkningen grundas perspektivtagande på att agentens hjärna simulerar de processer som ligger till grund för förståelseobjektet. EF förutsätter enligt denna tolkning att den mentala simuleringen är framgångsrik. Kanske ter sig detta som en uppseendeväckande teori. Icke desto mindre har denna typ av teoribildning utövat ett stort inflytande på senare tids kognitionsforskning. Orsaken till detta framgår ju mer man studerar teoribildningarna. För trots att perspektivtagande under årens lopp beskrivits på många sätt, har beskrivningarna aldrig i likhet med simuleringsterminologin kunnat användas till att ingående beskriva och diskutera perspektivtagandets och EF:s grundvalar. Simuleringsterminologin används med fördel på olika förklaringsnivåer. Som kommer att framgå lämpar den sig för att sammanföra

² Simuleringsteorin diskuteras ingående i Davies och Stone (1995a och 1995b) och Carruthers (1996).

³ En kommentar är på sin plats. En komplett teori om hur människor förstår (och tillskriver personer) mentala tillstånd måste kunna hantera implicit förståelse (dvs. förståelse som inte tar sig uttryck i agentens fenomenologi). Fenomenologin är dock, som kommer att framgå, en av de saker som talar till förmån för simuleringsteorin (eller någon del därav). Poängen är nu att stödet endast gäller förståelse som tar sig uttryck i agentens fenomenologi. Fenomenologin ger alltså direkt stöd enbart åt en delmängd av simuleringsteorin – en delmängd som rymmer EF.

fenomenologiska, neurofysiologiska och motivationella aspekter av perspektivtagande. Det finns dock anledning att börja med att skissera simuleringstolkningens mest grundläggande drag, något som lämpligen sker genom att mental simulering kontrasteras mot typfall av simuleringar. Först av allt är det dock lämpligt att säga något kort om simuleringsteorins framväxt.

6.2.1 En ansats på frammarsch

Simuleringsansatsen är inte alltigenom modern. I själva verket var filosofer som Baruch Spinoza, David Hume, Adam Smith och Arthur Schopenhauer liknande tankar på spåren. Samtliga kom nämligen att på olika sätt diskutera hur människor tenderar att imitera andras känslotillstånd.⁴ Men det är inte förrän på senare tid som tanken systematiskt och kritiskt kommit att diskuteras och då med hjälp av simuleringsterminologin.

Under 1980-talet kom forskare som Robert Gordon, Alvin Goldman och Jane Heal att lansera nyskapande och intresseväckande förklaringar till hur människor förstår sig själva och andra.⁵ Ur deras, anhängarnas samt motståndarnas ansträngningar uppstod *simuleringsteorin* – en teori som utövat ett stort inflytande och då inte bara på medvetandefilosofin. Den har bl.a. tillämpats inom etiken.⁶ Dessutom har den utgjort något av en vitamininjektion i forskningen kring en specifikt kulturvetenskaplig metod (*Verstehen*).⁷ Vidare har simuleringsteorin, genom bl.a. Kendall Walton och Gregory Currie, förts in i estetiken.⁸ På detta vis har empatin, via simuleringsteorin, kommit att återbördas till sitt ursprung.

⁴ Att Hume och Smith tillhör denna skara har uppmärksammats av många. Färre har noterat kopplingen till Schopenhauer. Än färre har fört in Spinoza i debatten. En som uppmärksammat samtliga är Nilsson (2003). I själva verket och som framgår av Nilssons studie tycks imitationstanken härröra från Spinozas filosofi. Spinoza skriver: ”Om vi föreställer oss att ett ting som liknar oss och som vi inte har omfattat med någon affekt, försätts i någon affekt, försätts vi just därigenom i en liknande affekt”, Spinoza (2001 [1677]) del 3 teorem 27.

⁵ Gordon (1995a [1986]), Goldman (1995a [1989]) och Heal (1995 [1986]).

⁶ Se exempelvis Darwall (2002), Goldman (1995b), Gordon (1995b) och Sherman (1998).

⁷ Ett utmärkt exempel på detta är Kögler och Steuber (2000).

⁸ Walton (1997) och Currie (1995a och 1995b).

Idag genomsyrar simuleringsansatsen i hög grad forskningen. Visserligen spelar inte simuleringsterminologin alltid en central roll. Trots detta är temat genomgående: mänskligt tänkande beskrivs allt oftare i termer av härmning och återskapande av intryck och information.⁹ Mer om detta längre fram.

6.2.2 Simuleringstolkningen och matchningskriteriet

Mot bakgrund av kapitel 5 kan det te sig paradoxalt att nu försvara simuleringstolkningen. Det beror på att simuleringstolkningen förefaller vara väl lämpad att redogöra för hur matchning uppstår. Det sistnämnda stämmer, och därför det är viktigt att uppmärksamma att det inte föreligger något nödvändigt samband mellan mental simulering och matchning.¹⁰ Skälet är att simuleringstolkningen i första hand rör förståelseaktens neurofysiologi. Nu kan naturligtvis inte neurofysiologin hållas avskild från fenomenologin. I själva verket skulle få ifrågasätta ett starkt samband mellan neurofysiologi och fenomenologi. Detta till trots finns det inte något motsägelsefullt i att acceptera simuleringstolkningen och samtidigt avvisa matchningskriteriet. Så hade inte varit fallet om simuleringen hade genomförts på fenomenologisk nivå. Detta hänger ihop med den processdrivna typ av simulering som enligt simuleringstolkningen ligger till grund för EF. Som kommer att framgå (se 6.2.4) förutsätter nämligen en processdriven simulering att simuleringprocessen liknar *simuleringsobjektet* (dvs. den process som simuleras). En framgångsrik simulering på fenomenologisk nivå hade därför per definition uppfyllt åtminstone ett svagt matchningskriterium.

Nu kan det tyckas som om argument för simuleringstolkningen i praktiken indirekt ger stöd åt matchningskriteriet. Sambandet mellan fenomenologi och neurofysiologi är ju rimligtvis starkt. Om simulering hade varit en form av kopiering hade det visserligen funnits all anledning att associera simuleringstolkningen med matchningskriteriet. Någon kopiering

⁹ Currie och Ravenscroft (2002) sammanfattar forskningsläget.

¹⁰ Currie och Ravenscroft (1997) noterar motsvarande i fall av mental simulering av motorrörelser, s. 175. Enligt dem behöver simuleringen överhuvudtaget inte ta sig uttryck i agentens fenomenologi.

måste det emellertid inte vara fråga om. För trots att simuleringar kan vila på man kopierar den miljö och de processer som simuleras (som vanligt är vid exempelvis krocktest) kan det förhålla sig annorlunda. Att datorer är för små för att rymma orkaner har exempelvis ingen som helst inverkan på om dessa kan användas till att simulera orkaner. Genom att göra en matematisk tolkning av en orkan kan den implementeras och simuleras i en dator. Exakt hur modellen representerar objektet är alltså inte det som är av vikt. I själva verket och som uppmärksammas av Rick Grush förutsätter simuleringar ett *urval* av faktorer som är relevanta för den process som simuleringen syftar till att belysa. Grush skriver:

First, concerning the flight simulator, notice that the only aspects of the external environment emulated are those that might make a difference to the simulation. Thus, the fact that mountainsides can be crashed against is emulated, but the fact that weather erodes them is not. The point is that the emulator represents objects under certain aspects, and ignores those aspects that are insignificant for purposes of the emulation. This follows from the fact that in specifying a real system as an input/output system, one necessarily focuses on certain features of that system to the exclusion of others, and this selectivity carries over to the emulation. Emulation-supported representations are context dependent, the context being provided by the domain of emulation.¹¹

Av vikt är alltså att simuleringsprocessen i relevanta avseenden representerar (och eventuellt liknar) simuleringsobjektet. Vad som i sin tur är relevant har att göra med simuleringens syfte. Detta gäller såväl datorsimuleringar som fysiska simuleringar (som flygplansvingen i vindtunneln). Som framgått är det tämligen uppenbart att simuleringar inte nödvändigtvis förutsätter kopiering. Att så är fallet är viktigt eftersom det ökar det rimliga i att acceptera simuleringstolkningen samtidigt som man avfärdar matchningskriteriet. Hade simulering implicerat kopiering skulle

¹¹ Grush (1995) s. 18.

simuleringstolkningen vara oattraktiv eftersom simuleringstolkningen då hade passat illa ihop med EF:s fenomenologi.¹² Om så varit fallet hade det dessutom varit något av ett mysterium att människor drar nytta av mentala simuleringar. För även om simuleringar kan tjäna på att efterlikna simuleringsobjektet finns fall där mycket hög grad av likhet antingen inte är möjlig eller inte är önskvärd. När det gäller mental simulering är det tydligt att önskvärdheten inte föreligger. Det torde exempelvis inte gagna människors överlevnad att kopiera den smärta de empatiskt förstår.

Om mental simulering förutsätter likhet men inte kopiering, öppnas möjligheter. Givet att simuleringprocessen ”endast” måste likna simuleringsobjektet, finns stora möjligheter att förklara varför det i vissa fall, men inte i alla fall tycks rimligt att karakterisera F-tillståndet som kvalitativt likt förståelseobjektet. En framgångsrik simulering på neurofysiologisk nivå kan nämligen, men måste inte ge upphov till ett F-tillstånd som liknar förståelseobjektet. Simuleringstolkningen kan med andra ord förklara varför matchningskriteriet *ter* sig attraktivt, och detta är en stor fördel.

Bortsett från att kunna redogöra för EF:s grundläggande mekanismer har simuleringstolkningen alltså potentialen att kunna redogöra för EF:s mångtydiga fenomenologi. Detta är en fördel som teoriorienterade terminologier saknar. Visserligen tycks det vara möjligt att förklara agentens förmåga att förstå andra genom att referera till hans användning av implicita teorier (precis som den så kallade *teoriteorin* gör gällande).¹³ Problemet med denna möjlighet är att agenten varken upplever sig använda teorier eller förmår tolka sina upplevelser som teorianvändning. Nu utgör inte detta något direkt hot mot teoriorienterade förklaringsmodeller eftersom de vanligtvis inte syftar till att redogöra för perspektivtagandets fenomenologi. Men även om fenomenologin, i motsats till vad somliga har hävdat¹⁴, inte utgör något bra motargument mot teoriteorin, bör det räknas till simuleringstolkningens

¹² Här antas att identiska fysiska tillstånd (eller processer) ger upphov till identiska upplevelser.

¹³ Teoriteorin diskuteras utförligt i Davies och Stone (1995a och 1995b) och Carruthers (1996).

¹⁴ Ravenscroft (1998).

fördelar att den är en *innehållsrikare* teori, dvs. att den redogör för fler aspekter hos perspektivtagande.¹⁵ Men med denna fördel kommer förpliktelser. Tolkningen måste nämligen visa sitt värde på de olika nivåerna. Detta är lyckligtvis ett överkomligt hinder då det finns fenomenologiska, motivationella, fysiologiska och neurofysiologiska indikationer på att simuleringstolkningen är korrekt. Återigen är det viktigt att notera att detta inte skall tas till intäkt för att simuleringen som sådan utspelas på samtliga dessa nivåer. Istället är det så att EF:s fenomenologiska, fysiologiska och motivationella aspekter stämmer överens med vad man bör förvänta sig (eller åtminstone vad man inte behöver bortförklara) givet att simuleringstolkningen är korrekt.

6.2.3 Simuleringens grundvalar

Trots att simuleringstolkningen i en mening är metaforisk är det viktigt att uppmärksamma att tolkningens styrka ligger i att de processer som ligger till grund för perspektivtagande faktiskt är jämförbara med en simulering. Det senare gör det lämpligt att perspektivtagande beskrivs och försvaras som grundat på en simulering (och inte något som blott kan liknas vid en simulering). Mer exakt bör de processer som ligger till grund för perspektivtagande i relevanta avseenden finna paralleller i typiska fall av simuleringar. Två undantag anmäler sig omedelbart. För det första förhåller det sig så att typfall av simuleringar, i motsats till mentala simuleringar, konstrueras och genomförs av personer i avsikt att uppnå ett visst syfte. När det gäller mental simulering sker denna omedvetet, även om den sätter sina spår i agentens fenomenologi. Med därmed inte sagt att den mentala simuleringen inte påverkas av agenten. Det är exempelvis fullt möjligt att tolka simuleringens syfte utifrån agentens mål. Poängen är endast att agenten inte behöver känna till att det i hans hjärna sker processer som är jämförbara med en simulering. För det andra sker mental simulering i motsats till typiska simuleringar *i* agenten. Detta betyder att det finns en risk (eller fördel med) att

¹⁵ Peter Gärdenfors har gjort mig uppmärksam på att detta *i sig* är en styrka hos simuleringstolkningen.

agenten inte kan behålla distans till simuleringsprocessen och att processen därför direkt påverkar agentens eget mentala liv och hans handlingar. Mer om detta i kapitel 7. Nu utgör skillnaden mellan mental simulering och typexempel på simuleringar inget hot mot simuleringstolkningen. Så länge som simuleringstolkningen kan begripliggöra perspektivtagandets natur har tolkningen ett värde. Men vad kan då sägas om typfall av simuleringar?

I modern tid har simuleringar, mycket tack vare datorutvecklingen, kommit att utgöra ovärderliga hjälpmedel för forskare av allehanda slag. Simuleringar används till att förstå, förklara och förutsäga så vitt skilda företeelser som klimatförändringar, krigsförlopp och trafikstockningar. De utförs många gånger i vetenskapliga syften och beskrivs då lämpligen som en typ av vetenskapliga experiment.¹⁶ Oavsett hur de klassificeras kan ingen förneka deras stora betydelse eller deras potential att ingå i en seriös studie av komplexa fenomen. Det senare är viktigt då de mentala processer som kan ligga till grund för förståelseobjektet (och alltså utgöra simuleringsobjektet) kan vara mycket komplexa.

All simulering förutsätter en (fysisk eller teoretisk) modell av simuleringsobjektet. Detta kan illustreras på följande sätt: en medeltidshistoriker vill lära sig mer om katapulter och låter därför bygga en fullt funktionsduglig miniatyrkatapult. Genom att studera hur denna modell beter sig när den avfyrar småsten drar historikern slutsatser om hur en fullskalig katapult skulle bete sig när den avfyrar stenblock. Att simuleringen är lyckad och modellen fullgjort sin plikt visar sig när historikern tillsammans med några snickare bygger och testar en fullskalig katapult. Framgången kan i detta fall

¹⁶ I ljuset av detta kan det te sig frestande att beskriva mental simulering som en form av tankeexperiment (simuleringen sker ju trots allt i tanken/medvetandet). Detta är en frestelse man inte bör falla offer för, utan närmare eftertanke. Det kanske vanligaste sättet att använda "tankeexperiment" är nämligen som ett ofullbordat experiment, dvs. ett experiment som aldrig utförs och vars utförande och utfall man endast föreställer sig. Denna beskrivning av tankeexperiment härrör från Sorensen som karakteriserar tankeexperiment som experiment som är avsedda att ställa eller besvara frågor enbart genom reflektion över deras design, Sorensen (1998) s. 91. Enligt Sorensen är tankeexperiment, i motsats till riktiga experiment, ogenomförda. Eftersom mentala simuleringar, enligt Sorensen, normalt sett består i ett genomfört mentalt experiment vilket är avsett att ställa eller besvara en fråga genom analogi är det inte fråga om något tankeexperiment.

bestå i att en rad förutsägelser infaller, t.ex. att katapulten har en viss räckvidd. En simulering är alltså framgångsrik om den genererar önskad output, t.ex. framgångsrika förutsägelser eller allmän insikt om hur simuleringsobjektet fungerar. Framgång förutsätter att simuleringsprocessen i tillräcklig utsträckning representerar det system som simuleras. Om paralleller mellan simuleringsprocess och simuleringsobjekt inte föreligger är simuleringen dömd att misslyckas.¹⁷ I detta sammanhang är det viktigt att notera att simuleringsobjektet inte måste existera. Det gäller såväl typfall av simuleringar (t.ex. klimatförändringar) som mentala simuleringar. Att det senare är fallet hänger naturligt nog ihop med att förståelseobjektet inte måste existera (se 3.6). I fall där förståelseobjektet/föreställningsobjektet inte existerar kan simuleringsobjektet beskrivas som den process som *skulle ha* legat till grund för förståelseobjektet/föreställningsobjektet om detta hade existerat. Hur detta skall förstås är en komplicerad fråga. Men eftersom samma fråga gäller typfall av simuleringar skall den lämnas därhän. Den utgör nämligen ingen utmaning just för den tolkning som försvaras i detta kapitel.

När det gäller mental simulering är det agentens hjärna som kan sägas utgöra eller rymma den miljö i vilken simuleringen utförs. Framgång kan i detta fall visa sig i att agentens förutsägelser av subjektets beteende är korrekta eller också att agenten och subjektet har ett givande samtal. Det sistnämnda illustrerar att indikationer på framgång kan vara mycket varierande. Exakt vad som berättigar slutsatsen att förståelse är uppnådd varierar. Förståelseobjektets natur, förståelseaktens syfte samt praxis påverkar vad som lämpligen kan sägas vara kriterier på framgångsrik mental simulering.

¹⁷ Visserligen är det så att mentala simuleringar, liksom alla simuleringar, på felaktiga grunder kan resultera i korrekta förutsägelser etc. Denna komplikation kommer inte att behandlas mer ingående, då detta är en allmän komplikation som har föga att tillföra denna specifika studie.

6.2.4 Två typer av simulering och ett vägval

För att förstå simuleringstolkningens fördelar är det viktigt att först skilja mellan två olika typer av simulering: processdriven och teoridriven.¹⁸ Skillnaden består kortfattat i att den teoridrivna simuleringen, i motsats till den processdrivna, grundas på en teoretisk modell av simuleringens objekt. En teoridriven simulering består i en mängd slutledningar (eller räkneoperationer) som utförs mot bakgrund av teorier om det system som simuleras. Den processdrivna simuleringen baseras å andra sidan på samma typ av process eller mekanism som det system som simuleras. I syfte att tydliggöra skillnaden mellan processdrivna och teoridrivna simuleringar finns det anledning att återvända till katapultexemplet. Den simulering historikern genomför är nämligen typisk för processdrivna simuleringar. Historikern använder nämligen inte enbart teorier om hur katapulter fungerar. Hans grundantagande är att miniatyrkatapulten fungerar på ett liknande sätt som en fullskalig katapult – ett antagande som verkar rimligt eftersom modellen och simuleringens objekt inte bara består av samma material utan dessutom verkar i samma typ av miljö, dvs. påverkas av samma krafter etc. Om historikern istället via fysiken hade ”översatt” den fullskaliga katapulten till matematik samt på lämpligt sätt implementerat informationen i en dator, skulle den resulterande simuleringen ha varit teoridriven. I detta fall förutsätter simuleringen nämligen, vid såväl utformning som utförande, teorier om gravitation, hållfasthet, friktion etc. – teorier som är mer eller mindre överflödiga när det gäller den processdrivna motsvarigheten.¹⁹

¹⁸ Distinktionen härrör från Goldman (1995a [1989]), s. 85. De två typerna av simulering har även beskrivits som ”off-line simulation” och ”information-based simulation” - se Nichols et al. (1996). Goldmans terminologi är att föredra eftersom ”processdriven” bättre än ”off-line” fångar simuleringens natur. Dessutom leder inte ”processdriven” i likhet med ”off-line” tankarna till specifikt mental simulering, vilket är bra eftersom processdrivna simuleringar figurerar i allehanda sammanhang och därmed många gånger har visat sig vara en pålitlig väg till kunskap.

¹⁹ De processdrivna simuleringarna är alltså inte icke-teoretiska. Konstruktionen av en processdriven simuleringens miljö kan vila på teorier om simuleringens objektets fysik etc. Den grundläggande skillnaden är att teoridrivna simuleringar vilar på beräkningar och inte på processer.

Trots att teoridrivna simuleringar kan vara svåra att genomföra (då de ju kräver substantiell kunskap om simuleringsobjekten samt mängder av räkneoperationer) saknas många gånger alternativ. Detta hänger ihop med att det ofta är praktiskt omöjligt att genomföra en lämplig processdriven simulering. Man kan exempelvis inte utföra en lyckad processdriven simulering av jordens väder eftersom det inte går att konstruera den modell som krävs. Meteorologer har inget annat val än att implementera de relevanta faktorerna i en dator och därefter genomföra en teoridrivna simulering.

Liksom processdrivna simuleringar förutsätter teoridrivna simuleringar vanligtvis hög grad av idealisering och approximering och detta förklarar varför exempelvis väderprognoser ofta slår fel.²⁰ Meteorologen låter sig emellertid inte hindras att utföra teoridrivna vädersimuleringar, vilket förklaras av brist på goda alternativ samt det förhållandet att simuleringarna ofta är framgångsrika (förenklingarna till trots).

Även om mental simulering i komplexitetshänseende kan jämföras med vädersimuleringen föreligger en grundläggande skillnad simuleringarna emellan. Medan meteorologen saknar praktisk möjlighet att genomföra en processdriven simulering är det fullt tänkbart att agenten (och nu åsyftas en subpersonell nivå) besitter motsvarande möjlighet. Hos agenten finns ju tillgång till den idealiska plattformen för processdrivna simuleringar, nämligen en hjärna.²¹ Men eftersom hjärnan även kan anses utgöra en plattform för teoridrivna simuleringar uppstår en valsituation.²² Frågan är om perspektivtagande bör betraktas som grundat på en teoridrivna eller processdriven simulering. Det finns starka skäl att tro att det senare är att föredra. Men eftersom dessa skäl sammanfaller med skälen för att

²⁰ Betydligt enklare är det att exempelvis konstruera och genomföra en teoridrivna simulering av planeternas rörelse. Skälet är att man i detta fall (1) har en fysisk teori som till fullo kan förklara detta fenomen och (2) i många fall besitter all relevant information (som kropparnas massa, riktning och hastighet). Trots att det även i detta fall krävs stora förenklingar förser simuleringarna astronomerna med mycket exakta förutsägelser.

²¹ En hjärna som vanligtvis (men inte alltid) liknar subjektets hjärna. I fall där det finns stora skillnader försvåras eller omöjliggörs simuleringen (se 6.4.2).

²² Här åsyftas det förhållandet att hjärnan ofta jämförs med en dator. Om en sådan jämförelse är sund (vilket jag här skall låta vara osagt) ligger det nära till hands att tro att hjärnan har den beräkningskapacitet som krävs för genomförandet av en teoridrivna simulering.

överhuvudtaget acceptera simuleringstolkningen kommer de att behandlas i en separat avdelning. När det gäller den processdrivna variantens potential att redogöra för EF:s motivationella följder kommer detta i första hand att diskuteras i kapitel 7.

6.3 Argument för simuleringstolkningen

Vad finns det då för anledning att tolka EF som grundad på en mental simulering? I syfte att besvara denna fråga är det lämpligt att inledningsvis säga något om hur simuleringstolkningen lyckas förklara den aspekt som tydligast markerar EF:s särart, nämligen EF:s fenomenologi. Först därefter skall empiriskt stöd presenteras för uppfattningen att den mänskliga hjärnan såväl kan som tenderar att genomföra mentala simuleringar.

6.3.1 Fenomenologiska indikationer

Sannolikt är det just perspektivtagande de flesta har i tankarna när de talar om att försätta sig i en annan persons situation.²³ Säkert är att simuleringsteoretikerna brukar beskriva perspektivtagande som typexempel på mental simulering. Alvin Goldman noterar exempelvis följande:

The simulation idea has obvious initial attractions. Introspectively, it seems as if we often try to predict others' behavior – or predict their (mental) choices – by imagining ourselves in their shoes and determining what we would choose to do.²⁴

²³ Man begränsar sig alltså inte endast till EF. Ibland avser man även den föreställningsakt Goldie (2002) kallar för ”in-his-shoes-imagining” som skiljer sig från EF i den meningen att det förra, men inte det senare inbegriper att agenten kombinerar aspekter av sitt och subjektets perspektiv, s. 200.

²⁴ Goldman (1995a) s. 82.

Som framgår tänker sig Goldman att perspektivtagandets fenomenologi låter sig beskrivas som en form av mental simulering.²⁵ Och nog tycks Goldman ha en poäng – se bara Waltons exempel längre fram. I analogi med drömmar tycks perspektivtagande figurera i, eller konstituera, något som kan liknas vid en virtuell miljö. Även mentala representationer av enkla sensationer tycks kunna beskrivas som mentala simuleringar eller resultat därav. Eftersom agent och subjekt (3.5.2) kan vara samma person behöver man inte föreställa sig någon annans upplevelser för att belysa detta. Det räcker med att man funderar på hur någonting upplevs.²⁶ När man försöker beskriva en viss smaksensation (t.ex. kaffesmak) eller en viss smärtupplevelse (t.ex. huvudvärk) tenderar man att beskriva sina upplevelser *som om* man kände smaken av kaffe, eller *som om* man hade huvudvärk. Närvaron av sådana ”ställföreträdande” upplevelser är typisk för allt föreställande av upplevelser och det som i själva verket gör matchningskriteriet attraktivt. Men att F-tillståndet ibland är jämförbart med en simulering är inget annat än en indikation på att det föreligger en processdriven simulering på neurofysiologisk nivå. En indikation är det dock. Simuleringstolkningen tycks nämligen vara synnerligen lämpad att beskriva hur det kan komma sig att F-tillståndet kvalitativt kan likna förståelseobjektet. Notera att poängen här inte har varit att visa att agenten upplever sig simulera, utan endast att hans upplevelser lämpligen låter sig beskrivas som en simulering eller som ett resultat därav.

Ytterligare ett introspektivt skäl för att tro att EF är grundad på en processdriven mental simulering rör perspektivtagandets tendens att påverka agenten. Att inlevelse kan påverka människor emotionellt och fysiskt förefaller stå bortom tvivel. Detta framgår kanske tydligast av erotiska fantasier eller föreställda skräckscenarier. Men det finns många andra exempel. I syfte att belysa perspektivtagandets emotionella påverkan gör Kendall Walton bruk av ett tankeväckande exempel:

²⁵ Goldman är långt ifrån ensam om detta. Ravenscroft (1998) delar t.ex. denna uppfattning. En som motsatt sig den här typen av evidens och istället efterlyser neurofysiologisk evidens som stöd för simuleringsteorin är Adams (2001).

²⁶ Om någon, på basis av att subjektet i detta fall inte är specificerat, inte nöjer sig med detta uppmanas vederbörande att istället föreställa sig hur han eller hon själv igår upplevde något.

Imagine going on a spelunking expedition. You lower yourself into a hole in the ground and enter a dank, winding passageway. After a couple of bends there is absolute pitch darkness. You light the carbide lamp on your helmet and continue. The passage narrows. You squeeze between the walls. After a while you have to stoop, and then crawl on your hands and knees. On and on, for hours, twisting and turning and descending. Your companion, following behind you, began the trip with enthusiasm and confidence; in fact she talked you into it. But you notice an increasingly nervous edge in her voice. Eventually, the ceiling gets too low even for crawling; you wriggle on your belly. Even so, there isn't room for the pack on your back. You slip it off, reach back, and tie it to your foot; then continue, dragging the pack behind you. The passage bends sharply to the left, as it descends further. You contort your body, adjusting the angles of your shoulders and pelvis, and squeeze around and down. Now your companion is really panicked. Your lamp flickers a few times, then goes out. Absolute pitch darkness. You fumble with the mechanism...²⁷.

Den som med inlevelse tar del av detta avsnitt (i motsats till att blott notera vad som står att läsa där) känner sannolikt av den antydning till klaustrofobiskt obehag som Walton vill frammana. Exakt hur historien påverkar beror på den individuella läsarens personlighet, och trots att Waltons historia inte ger upphov till skräck får den säkert de flesta att tänka två gånger innan de ger sig in på grottforskning. Varför? Sannolikt därför att de genom sin inlevelse uppfattar något av hur de faktiskt skulle uppleva en motsvarande expedition och detta går helt i linje med uppfattningen att perspektivtagande är grundat på en mental simulering. I själva verket tycks det inte vara helt okomplicerat att begripliggöra perspektivtagandets emotionella påverkan (t.ex. att oro och hetsa upp människor) annat än genom att referera till hur inlevelse

²⁷ Walton (1997) s. 39.

aktiverar en mekanism som är aktiv under perioder när människor faktiskt konfronterar den situation de lever sig in i.

6.3.2 Empiri och simuleringstolkningen

Vilka empiriska skäl finns det då för att tro att perspektivtagande baseras på en processdriven simulering på neurofysiologisk nivå? Trots att denna fråga är svårbesvarad går det säga något om hur forskningen tydligt öppnat för *möjligheten* att förstå och bevisa förekomsten av mental simulering. Några konklusiva argument står emellertid idag inte till förfogande. Allt annat hade varit förvånande med tanke på simuleringstolkningens omfattning.²⁸ Men trots att dagens vetenskap inte konklusivt kan bevisa simuleringstolkningen, finns det starka indikationer på att tolkningen är sund. Den evidens som idag finns tillgänglig rör faktorer som förhöjd aktivitet i den hjärnregion som förväntas utföra en viss simulering, förändrad hjärtfrekvens, förekomst av spegelneuroner eller andra tecken på att agentens hjärna i någon mening återskapar de processer som ligger till grund för förståelseobjektet.

När det gäller hjärnans förmåga att använda sig av vad som kan liknas vid simuleringar (och nu begränsas diskussionen inte endast till EF) finns det, vilket Currie och Ravenscroft noterat, inte bara skäl att tro att simuleringmekanismer *de facto* figurerar i den mänskliga hjärnan, utan dessutom skäl att tro att man i vissa fall har identifierat varför sådana mekanismer överhuvudtaget kommit att utvecklas. Currie och Ravenscroft refererar i detta sammanhang till teorin att människans motorik vilar på en form av simuleringmekanism.²⁹ Enligt denna teori testas motorsignalen i en virtuell (men inte fenomenologisk) miljö. Tanken är att testet möjliggör modifikationer av signalen under rörelsens utförande.³⁰ Hypotesen är att mekanismen uppstått därför att det tar för lång tid för signalerna från (vissa) kroppsrörelser att nå fram och bearbetas för att effektiv feedback skall vara

²⁸ Enligt simuleringstolkningen kan simuleringsojektet bestå i allehanda mentala processer, vilket beror på de många olika typer av förståelseobjekt som EF kan riktas mot.

²⁹ Currie och Ravenscroft (2002) refererar till Rick Grushs term "emulator" för att beskriva fenomenet ifråga, s. 83 – se även Grush (1995) s. 30ff.

³⁰ Grush (1995) s. 31.

möjlig. Simuleringsmekanismen sparar tid och möjliggör att korrigerande signaler kan sändas ut i rätt tid för att rörelsen framgångsrikt skall kunna genomföras. Men vad har då denna mekanism med EF att skaffa? Kopplingen är endast indirekt. Ett syfte med att ta upp den är att visa att simuleringsmekanismer tas på stort allvar inom kognitionsvetenskapen. Dessutom belyser exemplet något som är önskvärt, nämligen möjligheten att redogöra för hur förmågan att simulera kan gynna individers överlevnadsförmåga. Utan en sådan förklaring riskerar simuleringsförmågan att framstå som ett evolutionärt mysterium.

Ovanstående mekanism utgör endast *ett* exempel på hur simuleringsmekanismer har ansetts figurera i den mänskliga hjärnan. Ett annat skäl att tro att det finns utrymme för att tala om mental simulering tar sin utgångspunkt i fysiologisk evidens för att människor tenderar att imitera mimik och handlingar hos andra. Det senare uppmärksammades redan av Adam Smith, som i sin bok *The Theory of Moral Sentiments* skrev följande:

When we see a stroke aimed and just ready to fall upon the leg or arm of another person, we naturally shrink and draw back our own leg or our own arm [...]³¹.

Smith identifierar här en koppling mellan observation och reaktion som inte bara har etablerats vetenskapligt utan dessutom på senare år har visat sig kunna bero på något så fantastiskt som förekomsten av sk. *spegelneuroner* ("mirror neurons").³² Vad som är så anmärkningsvärt med dessa neuroner är att motsvarande neuroner avfyras hos såväl observatör som den individ vars handlingar observeras. Det som är spännande med spegelneuroner är deras potential att förklara den "bro" man så länge misstänkt finns mellan människors psyken, dvs. det förhållandet att människor från födseln reagerar på och

³¹ Smith (1984 [1759]) s. 10.

³² Fadiga et al. (1995) har funnit att liknande aktivitet förekommer i både observatörens och subjektets muskelgrupper. Se även Gallese (2003) diskussion om spegelneuronernas roll i förklaringen av människors förståelse av intentionala handlingar.

imiterar andras känslotillstånd och beteenden.³³ I själva verket ger, precis som noterats av Alvin Goldman och Vittorio Gallese, förekomsten av spegelneuroner stöd åt simuleringsteorin (och indirekt även åt simuleringstolkningen). Goldman och Gallese trycker dock på att förekomsten av spegelneuroner inte nödvändigtvis konstituerar simuleringshuristikerna utan endast passar väl samman med denna. Vidare understryker de att man utifrån ett teoriteoretiskt perspektiv inte har anledning att förvänta sig förekomsten av den typ av matchning som spegelneuroner utgör.³⁴ I detta finns det all anledning att instämma.

Nu behöver man inte hänvisa till förekomsten av spegelneuroner för att etablera en koppling mellan motorik och simulering. Currie och Ravenscroft presenterar en mängd indicier som tyder på att föreställningar av motorrörelser består i mentala simuleringar.³⁵ Det finns t.o.m. finns häpnadsväckande stöd för att muskelstyrka kan öka genom föreställningsövningar.³⁶ Mindre slående, men av större vikt är det stöd som finns för att den tid det tar att föreställa sig en motorrörelse kan uttryckas som en funktion av den tid det tar att faktiskt utföra denna rörelse.³⁷ Detta är inte bara vad man bör förvänta sig av en processdriven simulering; det är dessutom svårt att förklara sambandet utan hänvisning till något som kan liknas vid en simulering.

De tydligaste tecknen på att det ligger någonting i simuleringstolkningen härrör från Stephen M. Kosslyns forskning inom området visualisering. Denna

³³ Att det finns utrymme för att tala om sådana medfödda förmågor har bl.a. visats av Sagi och Hoffman (1976). Även djurstudier stöder möjligheten av en medfödd förmåga till empati – se t.ex. Brothers (1989). Williams et al. (2001) ser t.o.m. dysfunktionen hos spegelneuroner som ett möjligt sätt att förstå autisms grund.

³⁴ Gallese och Goldman (1998) s. 498.

³⁵ En tanke som enligt Currie och Ravenscroft (1997), s. 168, först föreslogs av Morton (1994) och Currie (1995c). I detta sammanhang är det värt att uppmärksamma att Currie och Ravenscroft inte (i motsats till hur EF här definierats) anser att föreställningar av motorrörelse *nödvändigtvis* upplevs av agenten, s. 175.

³⁶ Yue och Cole (1992).

³⁷ Currie och Ravenscroft (1997) s. 168ff. Författarna noterar att detta inte är utan komplikationer då det finns studier (Decety et al. (1989)) som tyder på att personer som föreställer sig att de promenerar en sträcka med 25 kg packning tar markant längre tid på sig än när personerna föreställer sig att de promenerar samma sträcka utan packning, trots att lasten i verkligheten inte nämnvärt påverkar den tid promenaden tar.

koppling är något som bl.a. Goldman har uppmärksammat.³⁸ Kosslyn m.fl. har övertygande visat att visualisering aktiverar hjärnans syncentrum på ett sätt som liknar aktiviteten vid seende.³⁹ Detta ger utrymme för att tala om en processdriven simulering. Ytterligare stöd för denna tolkning (och i analogi med tidigare nämnda studier av föreställning av motorrörelser) återfinns i studier som tyder på att den tid det tar att under visualiseringsakt avsöka ett område är en funktion av hur lång tid det tar att göra detta visuellt.⁴⁰

Intressant nog och till stöd för simuleringstolkningen finns indikationer på att en typ av upplevelse kan råka i konflikt med föreställandet av samma typ upplevelse. En sådan konflikt skall man också förvänta sig om simuleringstolkningen är sund. För om ett och samma system samtidigt behandlar motstridig information (t.ex. visuell input av en vit vägg i kombination med visualisering av en gul banan)⁴¹ ligger konflikter nära till hands. På rak arm tycks motsvarande konflikter förekomma inom andra domäner än seende/visualisering. Det är exempelvis slående svårt att direkt efter det att man har ätit sig mätt på pizza föreställa sig att man *avnjuter* en pizza. Förutom vardagliga iakttagelser som denna finns fler vetenskapligt legitima skäl att tro att störningar i det simulerande systemet påverkar föreställningsförmågan. Det har exempelvis visat sig att personer med nedsatt förmåga i sitt visuella fält har en liknande nedsatt förmåga i sitt föreställda fält.⁴² Också detta är i överensstämmelse med simuleringstolkningen. En oförmåga att genomföra en process P (kanske p.g.a. hjärnskada) bör rimligtvis ha någon effekt på en processdriven simulering av P. Antonio Damasio hör till dem som tar fasta på detta. Enligt honom finns det tecken på att personer med skador i

³⁸ Goldman (1995a och 1995b).

³⁹ Kosslyn (1994), s. 74.

⁴⁰ Se Finkes utmärkta sammanfattning av hur sambandet kommit att uppfattas som evidens för förekomsten av mentala bilder, samt hur det problematiserats; Finke (1989) kapitel 3.

⁴¹ Just detta är ett exempel på *Perky-effekten* enligt vilken personer som uppmanas att föreställa sig en viss bild kan förväxla denna med en bild som de faktiskt har framför sig – se Finke (1989) s. 55.

⁴² Currie och Ravenscroft (1997) s. 164f. och Kosslyn (1995) s. 273f.

den del av hjärnan som normalt kartlägger kroppens tillstånd (och som alltså kan förväntas simulera andras tillstånd) har en empatistörning.⁴³

Kosslyns forskning ger stöd åt att perspektivtagande av åtminstone en viss domän förståelseobjekt, nämligen den som rör en persons visuella upplevelser, vilar på en mental simulering. Att uppbringa evidens för att samma sak gäller perspektivtagande av alla typer av förståelseobjekt ligger inte inom ramarna för detta arbete. Att göra det vore i själva verket ett gigantiskt projekt. Vad som kan konstateras är att det är meningsfullt att tala om mental simulering på en neurofysiologisk nivå och att det föreligger intressanta data som ger stöd åt tanken att människan omedvetet gör bruk av vad som rimligen kan liknas vid processdrivna simuleringar.

Avslutningsvis finns anledning att nämna ytterligare en indikation på att simuleringstolkningen är sund. Perspektivtagande av lidande tenderar nämligen att påverka agenten emotionellt och motivationellt.⁴⁴ Detta är, om inte något man bör förvänta sig, så åtminstone rimligt givet att agentens hjärna simulerar de processer som ligger till grund för lidande. Säkert är att man, eftersom simuleringprocessen sker i samma regioner som de vilka i normalfallet får agenten att reagera emotionellt och beteendemässigt, bör vara särskilt uppmärksam på tecken på att agentens allmänna tillstånd står i samklang med det allmänna tillstånd som subjektet (i agentens ögon) verkar befinna sig i. Sådana tecken är intressanta av två skäl. För det första och som redan nämnts går detta i linje med simuleringstolkningen. För det andra kan agentens emotionella respons förklara den anmärkningsvärda och väl underbyggda tesen att det föreligger ett tydligt positivt samband mellan perspektivtagande och osjälviskhet. Det finns skäl att återkomma till detta i nästa kapitel.

⁴³ Damasio (2003) s. 118f.

⁴⁴ Närmare bestämt rör det sig om iakttagen nöd i kombination med föreställande av hur personen i nöd upplever sin situation. Forskningen kring detta inleddes på allvar med Stotland (1969). Mer om detta i nästa kapitel.

6.3.3 Simulering, likhet och evolution

Hur skall man då förklara att människan har kommit att utveckla en förmåga att mentalt simulera? Frågan är rimlig och svårbesvarad. Trots att det i enskilda fall går att lansera evolutionära förklaringar till hur specifika simuleringsmekanismer kommit att utvecklas är det mycket svårt att finna en motsvarande förklaring till något så komplext som simuleringsgrundat perspektivtagande.⁴⁵ Perspektivtagande kan nämligen delas in i flera olika förmågor, vilka var för sig kan ha vuxit fram på olika sätt.⁴⁶ Något bör dock sägas om det evolutionära tryck som möjligen kan finnas för utvecklingen av simuleringsförmågan.

En möjlig orsak till att simuleringsförmågan vuxit fram kan hänga ihop med att simuleringen kan vara ett effektivt sätt att bearbeta en viss typ av information. Nu är det svårt att ta ställning till om simuleringar i detta avseende är bättre än andra metoder. Poängen med att nämna möjligheten är emellertid endast att belysa att det evolutionära trycket bakom simuleringsmekanismer framväxt inte nödvändigtvis förklaras med hänvisning till de fördelar interpersonellt perspektivtagande ger. Detta framgår även av möjligheten att simuleringsförmågan vuxit fram p.g.a. överlevnadsvärdet i att på basis av mentala simuleringar planera sina egna framtida handlingar. Oavsett om man accepterar denna förklaring eller ej, kan fördelarna med mental simulering vara förknippade med att simuleringsmekanismen låter människor att i en "virtuell miljö" testa handlingar som inte utan stor risk hade kunnat

⁴⁵ Man bör även uppmärksamma evolutionära förklaringar av hur vissa primitiva empatiska mekanismer kommit att utvecklas. Betrakta exempelvis förmågan att tolka och reagera på andra individers varningssignaler. Fördelen med att besitta en dylik förmåga är uppenbar. Genom att göra korrekta tolkningar kan flockmedlemmar få tid att söka skydd för annalkande fara - se exempelvis Preston och de Waal (2002) s. 6f. Plutchik (1987) observerar samma sak samt trycker på att empati dessutom kan ha en positiv effekt då empatin binder samman flockmedlemmar (i synnerhet mor och barn) s. 43f.

⁴⁶ En sak är säker: det finns en asymmetri i evolutionen av simuleringsförmågan och den förmåga som simuleras. Som noterats av Currie och Ravenscroft (1997) bör man förvänta sig att simuleringsmekanismernas uppkomst följer på framväxten av den mekanism som simuleras, s. 163.

testas i verkliga livet.⁴⁷ Simuleringsmekanismen låter exempelvis människor ta ställning till hur långt de kan pressa en annan person utan att därigenom riskera vedergällning. För att uttrycka saken dramatiskt, så tillåter mekanismen att våra hypoteser dör i vårt ställe.⁴⁸ Visserligen är det möjligt att teoretiserande stundom kan lösa motsvarande problem. Det är emellertid inte otänkbart att simuleringsmekanismen tillåter människor att bryta ny mark (göra förutsägelser beträffande beteenden om vilka de ännu inte hunnit formulera någon teori) och på så vis skaffa sig fördelar. I själva verket tycks det svårt att tänka sig att människor skulle besitta tillräckligt omfattande teorier för att kunna förutsäga de många otaliga beteenden som är att förvänta sig i människans tillvaro. Det förefaller alltså som om förekomsten av en virtuell miljö har fördelar, vilka i sin tur kan förklara hur simuleringsmekanismerna överhuvudtaget kommit att utvecklas. Avslutningsvis är det värt att belysa möjligheten att simuleringsförmågan kommit att bidra till att svetsa samman människor, genom att göra så att de i högre utsträckning (via den emotionella smitta som kan följa i perspektivtagandets kölvatten, se kapitel 7) kämpar för samma mål. Detta kan möjligen vara ett sätt att göra gruppen effektivare samt undvika onödiga intrassekonflikter.

Vad kan sägas om simuleringstolkningens grundförutsättning att människor är neurofysiologiskt lika? Frågan är viktig eftersom en framgångsrik processdriven simulering, i motsats till en teoridriven sådan, kräver att simuleringsprocessen i något relevant avseende liknar simuleringsobjektet.⁴⁹ Om individer uppvisar substantiella neurofysiologiska skillnader har man därför ingen anledning att förvänta sig framgångsrika simuleringar. Men att sådana olikheter vanligen skulle föreligga är inte rimligt, inte mot bakgrund av vad man idag vet om biologi och evolution. Som bekant uppkommer och befasts likhet genom arv. Vidare finns det, precis som Roy Sorensen uppmärksammat,

⁴⁷ Currie (1995a) s. 157f. och Dennett (1998 [1978]). Dennett trycker på att distinktionen mellan en intern (virtuell) och en extern miljö inte skall förväxlas med distinktionen mellan fenomenellt subjektiv och objektiv, s. 77.

⁴⁸ För att använda Dennetts (1998 [1978]) Popperinspirerade beskrivning av den inre miljöns fördelar, s. 77.

⁴⁹ Notera att det inte nödvändigtvis förutsätter att samma regioner i hjärnan är aktiverade. Vad som är av vikt är att funktionellt lika system är aktiverade.

skäl att tro att det finns ett evolutionärt tryck för att simuleringsmekanismens förutsättningar bevaras och förstärks. Hans tanke är att likhet mellan individer gynnar deras förmåga att mentalt simulera, vilket i sin tur ökar individernas chanser att överleva (och reproducera sig). Poängen är att det lönar sig att vara en representativ individ och att likhet mellan individer därför kommer att öka lavinartat för varje generation.⁵⁰ När det gäller förmågan att förstå andra arter än sin egen fungerar inte samma argument. Men när det gäller människor torde bevisbördan ligga hos dem som menar att det finns avgörande skillnader mellan människor – skillnader vilka i sig omöjliggör eller försvårar processdrivna simuleringar.

6.4 Komplikationer och klargöranden

Simuleringstolkningens har visat sig ha flera fördelar. Nu är det dock dags att titta närmare på ett par av de komplikationer som tolkningen ger upphov till. Närmare bestämt bör två saker nämnas. För det första kan man i ljuset av avfärdandet av matchningskriteriet och accepterandet av simuleringstolkningen undra om F-tillståndet egentligen skall räknas som mer än en ointressant bieffekt. Frågan är viktig då ju F-tillståndet inte bara är en nödvändig del av perspektivtagande (så som det har definierats i detta arbete), utan dessutom har präglats mycket av vad som skrivits i ämnet. För det andra bör något sägas om gränsen för det simulerbara samt dess implikationer för simuleringstolkningen. Mer exakt handlar detta om att undersöka ifall gränsen för det simulerbara stämmer överens med vad människor vanligen uppfattar som förståeligt.

6.4.1 F-tillståndets roll

Vad kan man då i ljuset av simuleringstolkningen säga om F-tillståndets roll? Att det inte rör sig om matchning står klart sedan tidigare.⁵¹ Kvarstår gör i princip endast två sätt att betrakta F-tillståndet. För det första kan tillståndet tolkas som *blott en bieffekt* av den bakomliggande mentala simuleringen. Om så

⁵⁰ Sorensen (1998).

⁵¹ Med det inte sagt att matchning hade begripliggjort F-tillståndets roll.

är fallet tjänar F-tillståndet på sin höjd till att avgränsa perspektivtagande från andra (implicita) former av simuleringsgrundad förståelse. Detta betraktelsesätt är dock otillfredsställande eftersom det bortser från det sätt på vilket F-tillståndet tycks figurera i agentens tänkande. F-tillståndet tycks nämligen ofta spela en viktig roll i samband med att agenten klassificerar, beskriver eller tolkar subjektets upplevelser.

F-tillståndet förefaller ha en plats i agentens tänkande. För att inse detta kan det vara lämpligt att betrakta den roll mentala föreställningar (dvs. F-tillstånd) av upplevelser ofta anses ha. I fall där människor exempelvis ur minnet vill beskriva hur en person ser ut, hur en maträtt smakar eller hur deras stora sorg tedde sig, börjar de ofta med att visualisera personen, ”frammana smaken” eller ”återskapa sorgen”. Det behöver dock inte röra sig om lika enkla förståelseobjekt. Detta exemplifieras i terapिसammanhang, där terapeuten via studiet av F-tillståndet kan klä patientens upplevelser i ord och på så vis etablera såväl förståelse som självförståelse (hos patienten). F-tillstånden förefaller på detta sätt kunna spela en viktig roll. Sådana tillstånd kan te sig innehållsrika och komplexa samt möjliga att analysera och bedöma.

Att det går att inspektera F-tillstånden går helt i linje med Kosslyns uppfattning att mentala bilder av ett objekt kan inspekteras på ett sätt som liknar det man använder sig av när man visuellt inspekterar objekten.⁵² Att detta är möjligt förklaras sannolikt genom Kosslyns teorier om *avbildande representation*, dvs. att representationerna (dvs. såväl visualisering som seende) bär samma informationsstruktur.⁵³ Visserligen diskuterar Kosslyn endast visualisering, men antyder att motsvarigheter skulle kunna finnas inom andra domäner.⁵⁴ När det gäller perspektivtagande är termen ”avbildande

⁵² Kosslyn (1995) s. 273.

⁵³ Här är en kommentar på sin plats. Den som studerar visualisering jämför två olika sätt att representera samma objekt (dvs. genom seende och visualisering). I fallet med perspektivtagande representerar det ena av de jämförda tillstånden (visualisering) det andra tillståndet (upplevelsen av seende). Detta är en asymmetri som inte utgör någon uppenbar komplikation och som därför inte heller skall ägnas någon ytterligare uppmärksamhet.

⁵⁴ Kosslyn (1995) skriver: ”many people report experiencing imagery in all sensory modalities (‘hearing’ with the ‘mind’s ear,’ ‘tasting’ with the ‘mind’s tongue,’ and so on)”, s. 267.

representation” inte idealisk eftersom den (1) är skräddarsydd för visualiseringsfallet och (2) antyder att matchning föreligger. Huruvida matchning föreligger eller ej är dock oberoende av om representationen är avbildande eller inte. Hur informationen presenteras för agenten är en svår fråga som inte skall behandlas mer ingående i detta arbete. Det är dock viktigt att notera att det inte ligger någon motsägelse i att en fenomenell representation (R) inte måste likna det fenomenella tillstånd som R representerar.

Som framgått finns det anledning att betrakta F-tillståndet som en viktig komponent i agentens tänkande. Ett krav på en framgångsrik mental simulering bör därför vara att den förorsakar ett F-tillstånd som fungerar (eller åtminstone har potentialen att fungera) som grund för agentens bedömningar, överväganden etc. Exakt vad som krävs i det enskilda fallet är svårt att säga då det helt och hållet beror på förståelseobjektets natur, förståelseaktens syfte samt praxis.

6.4.2 Simulerbarhet

Det följer ur simuleringstolkningen att agentens förståelseförmåga begränsas av hans förutsättningar att genomföra en framgångsrik mental simulering. Exakt vad detta innebär är svårt att säga eftersom det inte är uppenbart vad som faller inom ramarna för en sådan simulering. Men även om det i dagsläget inte går att arbeta ut detaljerna, kan man ändå säga något allmänt om begränsningen. Här skall två relaterade saker tas upp. Huruvida de utgör ett hot mot simuleringstolkningen beror på om det finns upplevelser som människor vanligen anser sig förstå, trots att de uppenbarligen saknar kapaciteten att simulera de processer som ligger till grund för upplevelserna ifråga. Vad är det då för begränsningar det är fråga om? För det första begränsas agenten av sin ”hårdvara”. Eftersom perspektivtagande vilar på en processdriven simulering är det inte hjärnans beräkningskapacitet som är av relevans. Istället förhåller det sig så att agentens kapacitet att empatiskt förstå subjektet beror på hjärnornas

likhet.⁵⁵ Är då denna begränsning förenlig med vad människor tror sig förstå. Svaret tycks vara ja. För att belysa detta finns det anledning att åter hänvisa till Nagels tanke att man inte kan förstå hur det är ("what it is like") för en fladdermus att vara en fladdermus. Trots att det går att ifrågasätta Nagels sätt att karakterisera förståelseobjektet tycks han fånga något väsentligt, nämligen att man inte kan förstå upplevelser man själv inte *kan* ha. Nagels exempel är synnerligen tacksamt då ju fladdermusen är försedd med en perceptionsapparat/sinnesmodalitet (ekolod) som människor helt saknar. Tanken att människor inte kan förstå fladdermusen går därför tydligt i linje med simuleringstolkningen. Detta är inte särskilt förvånande och överensstämmer med de tidigare nämnda indikationerna på att personer med skador i syncentrum har svårigheter med visualisering. Uppenbara motexempel (dvs. fall där det råder en betydande konsensus om att människor kan förstå upplevelser vilkas grundläggande processer deras hjärnor inte kan simulera) mot simuleringstolkningen lyser i detta avseende med sin frånvaro. Det är inte särskilt anmärkningsvärt eftersom agent och subjekt vanligtvis är lika. Såväl agenten som subjektet är nämligen i regel normalt fungerande människor.

För det andra finns det skäl att tro att förståelsen begränsas av simuleringens objektets varaktighet. Detta vilar på antagandet att man bör förvänta sig att simuleringprocessen i grova drag tar samma tid som den process som simuleras. Allt annat vore anmärkningsvärt då ju simuleringprocessen och simuleringens objektet figurerar i samma system. Att en mental simulering kan ske i högre hastighet än simuleringens objektet är visserligen sant⁵⁶ men knappast någon acceptabel allmän förklaring av hur människor kan förstå förståelseobjekt som sträcker sig över lång tid. Det vore anmärkningsvärt om vår biologi hade tillåtit att en och samma process kan ske med *radikalt* olika hastigheter. Att radikalt olika hastigheter krävs är tämligen uppenbart. För att under sex sekunder förstå/simulera en upplevelse som varar en minut måste ju

⁵⁵ Av relevans är likhet med avseende på funktionalitet. Adams (2001) noterar att simuleringsteorin lider brist på en diskussion av hur tillräcklig likhet skall förstås, s. 373 not 7. I detta har Adams rätt, vilket också förklarar varför frågan här endast berörs som hastigast. För det åligger knappast filosofen att inleda denna diskussion.

⁵⁶ Detta är i själva verket, som tidigare framgått, exakt det som man ansett vara orsaken till att förmågan att simulera motorrörelsesignaler har utvecklats.

processen snabbas upp tio gånger. Att under samma tid förstå/simulera en veckas semester skulle kräva att processen snabbades upp ca hundratusen gånger. Kanske reagerar någon på denna till synes naiva förklaring av vad det innebär att förstå en veckas semester. Därför är det viktigt att notera att poängen här endast är att belysa det sätt på vilket tidsfaktorn kan utgöra ett problem.

Nog vore det anmärkningsvärt om hjärnan kunde simulera långvariga processer. Detta skapar problem. Människor säger sig nämligen ofta förstå förståelseobjekt vilkas varaktighet till synes vida överstiger den tid förståelseakten (och alltså den bakomliggande simuleringen) tar. Ett första sätt att hantera problemet är att hävda att de i dessa fall (omedvetet) talar osanning, dvs. att de inte förstår vad de säger sig förstå. Att detta inte är något acceptabelt alternativ torde redan ha framgått. Praxis är här en utgångspunkt och inte ett möjligt mål för kritik. Eftersom lösningsförslaget får konsekvensen att agenten inte ens kan förstå sina egna långvariga upplevelser, leder förslaget dessutom till en skepticism som få skeptiker skulle acceptera.⁵⁷ Människor tror och säger sig ofta förstå såväl egna som andras upplevelser och detta oberoende av om upplevelserna sträcker sig över en längre tidsperiod eller ej. Det förmligen vimlar av exempel där den empatiska uppmärksamheten riktas mot förståelseobjekt av denna typ. Det behöver inte röra sig om ovanligheter som kronisk huvudvärk, utan kan röra något så vardagligt som upplevelsen av att sitta i tandläkarstolen och under flera minuter höra och darra av den grova borren. Men kan då simuleringstolkningen hantera denna typ av förståelseobjekt? Kanske inte, åtminstone inte om förståelseobjektet verkligen rör en lång tidsperiod. Men kanske förhåller det sig inte så. Det finns nämligen skäl att tro att beskrivningen av förståelseobjekten leder tanken fel: att det inte alltid av språkbruket framgår vad som *egentligen* är förståelseobjektet.⁵⁸ Men om så är fallet, hur skall man då redogöra för perspektivtagande av förståelseobjekt som till synes har lång varaktighet? Svaret kräver att man försöker tolka förståelseobjektet som en kortvarig och simulerbar upplevelse, som endast via sitt innehåll anknyter till ett längre tidsspänn. Ett exempel är på sin plats. Den

⁵⁷ Ett undantag är möjligen Egonsson (1999 och 2004).

⁵⁸ Vilket bör skiljas från att beskrivningen är felaktig.

som försöker att förstå ett fyrtiofem minuter långt tandläkarbesök måste kanske inte bara leva sig in i det obehag som den grova borsten åsamkar, utan dessutom leva sig in i det obehag som man kan känna när man är i händerna på en annan person och inte vet hur länge situationen kommer att vara. I detta fall är det bl.a. upplevelsen av tid som simuleras, vilket måste särskiljas från att erfara något under lång tid. En komplikation är att EF många gånger förefaller kräva att man riktar sin uppmärksamhet mot *flera* upplevelser vid olika tillfällen under en tidsperiod. Sannolikt kräver förståelse av hur en person upplevde sin solemester att agenten simulerar flera olika, men inte samtliga av subjektets semesterupplevelser. För att förstå semestern måste agenten kanske rikta sin uppmärksamhet mot vitt skilda aspekter – som de heta dagarna, de ljumma kvällarna och det sjaskiga hotellet. Valet av vilka simuleringar som bör utföras avgörs i sig inte av en simulering. Vad som styr valet är svårt att säga. Att simuleringstolkningen har sina begränsningar är emellertid inte någon överraskning. Simuleringstolkningen måste helt enkelt kompletteras. Exakt hur detta bör ske är dock en fråga för framtida studier.

6.5 Sammanfattning

Som framgått finns det anledning att tolka perspektivtagande som grundat på en processdriven simulering genom vilken agentens hjärna simulerar de neurofysiologiska processer som ligger till grund för förståelseobjektet. EF har beskrivits som ett fall där denna simulering är framgångsrik, något som kan visas genom korrekta förutsägelser, beskrivningar etc. För att räknas som framgångsrik måste simuleringen dessutom generera ett F-tillstånd som representerar förståelseobjektet.

En sak som sagts tala för simuleringstolkningen är EF:s fenomenologi. Det framgick att simuleringsterminologin kan användas för att beskriva såväl perspektivtagande som de *som-om*-upplevelser som är typiska för perspektivtagande. Dessutom sades simuleringstolkningen kunna förklara hur det kan komma sig att agenten ibland upplever saker som rimligtvis kan sägas likna förståelseobjektet. Även neurofysiologisk evidens har anförts som stöd för simuleringstolkningen. Något slutgiltigt argument för simuleringstolkningen

har det emellertid inte varit fråga om. Idag föreligger det helt enkelt inte något tillräckligt underlag för att dra säkra slutsatser. Men det är i dagsläget svårt att skönja något mer givande sätt att förstå perspektivtagande (och EF) än simuleringstolkningens. Att tolkningen ligger i tiden gör att det sker intressanta saker på forskningsfronten. Modern medvetandefilosofi bör vara öppen och känslig för de snabba framsteg som görs inom kognitionsvetenskap, socialpsykologi och neurofysiologi. Att försöka förekomma empirin kan vara svårt, inte minst för att verkligheten ofta överträffar vår vildaste fantasi. Hursomhelst tycks en sak vara säker: vägen mot en fullständig teori om EF går via, men dock inte enbart via, de empiriska vetenskaperna. Filosofen bör vaksamt betrakta händelseutvecklingen. Detta garanterar en intressant framtid. Högintressant är också forskningen som rör relationen mellan mental simulering och motivation. Genom denna forskning förefaller man kunna skönja en förklaring (eller del därav) till hur människor kan vara biologiskt riggade att hjälpa människor som är i behov av hjälp. Detta är i själva verket också temat för det kapitel som nu följer.

7. Perspektivtagande, simulering och osjälviskhet

Så snart detta medlidande inträder, ligger den andres väl och ve mig omedelbart om hjärtat, fullständigt på samma sätt – om också icke alltid i samma grad – som eljest endast mitt eget väl och ve, så att numera skillnaden mellan honom och mig icke längre är någon absolut skillnad. Förvisso är detta själsförlopp något häpnadsväckande, ja något mysteriöst.

Arthur Schopenhauer

7.1 Inledning

Som framgått har simuleringstolkningen potential att förklara hur empatisk förståelse kan påverka agentens emotionella tillstånd. Syftet med detta kapitel är att förtydliga samt vidareutveckla denna tankegång. Närmare bestämt är det fråga om att undersöka om simuleringstolkningen kan bidra till att förklara uppkomsten av osjälviskhet. Notera att det inte är tal om att söka moralens grund i empatisk förståelse (eller fördenskull i empati). Att göra det skulle resultera i svåra problem som uppstår i gränslandet mellan människors faktiska disposition att empatisera och deras moraliska intuitioner.¹ Målet är istället att

¹ Några exempel är på sin plats. För det första empatiserar människor endast med personer de direkt eller indirekt konfronterar. Detta öppnar för en godtycklig och oacceptabel moral. Ett annat problem är att den empatiska reaktionens styrka och osjälviska konsekvenser varierar med diverse faktorer, t.ex. att subjektet är släkt, vän eller finns nära i tid och rum – se Hoffman (2000) s. 206ff. Poängen är att en *empatigrundad moral* därmed riskerar att komma i konflikt med grundläggande rättvisaintuitioner. En variant av detta problem har uppmärksammats av Scheler (1954 [1913]) som noterar, och detta är mina egna ord, att en empatigrundad moral har problem att förklara de moraliska bedömningar vi gör av oss själva (dvs. en person vi inte empatiserar med), s. 6. Vidare riskerar en empatigrundad moral, precis som Snow (2000) har uppmärksammat, s. 74, att råka i konflikt med vad människor betraktat som den rätta handlingen givet att de känt till all relevant information. Den empatiska responsen utgår nämligen från den information agenten tar del av, inte från den

förklara uppkomsten av ett motivationellt tillstånd (hädanefter ”osjälviskhet”) som föregår en typ av handlingar som människor klassificerar som osjälviska. Vad som åsyftas är de fall där människor i samband med perspektivtagande i förhållande till någons lidande kommer att bry sig om den lidande personen. Den hypotes, dvs. *simulering/osjälviskhet-hypotesen* (SOH) som kommer att försvaras skall jämföras men inte förväxlas med vad som kallats *empati/altruism-hypotesen* – en socialpsykologisk hypotes enligt vilken det föreligger ett tydligt psykologiskt samband mellan empati (framförallt förstått som affektiv empati) och altruism. SOH säger att det finns en positiv och betydande koppling mellan simuleringgrundat perspektivtagande (och alltså EF) och osjälviskhet. SOH säger emellertid mer än så. Hypotesen syftar nämligen till att *förklara* denna koppling. Ett försvar för SOH måste därför både ge stöd för att kopplingen faktiskt föreligger och begripliggöra den.

Någon ny *typ* av hypotes är SOH inte. Uppfattningen att motivation och kognition hänger samman går tillbaka till filosofiska storheter som David Hume och Adam Smith. Möjligheterna att undersöka kopplingen är emellertid idag större än någonsin. En viktig vändning kom när Goldman och Gordon under 1990-talet sammanförde kognitionsvetenskap, empatiforskning och praktisk-filosofiska frågeställningar.² Vad som var slående var att man kunde visa att filosofiska teorier med flera hundra år på nacken kan ges ny kraft i den framväxande simuleringsteorin.

7.2. Altruism och ”osjälviskhet”

Mot bakgrund av de tankegångar som präglat det västerländska tänkandet ter sig förekomsten av altruism som något av ett mysterium. Detta är olyckligt och

information agenten *borde* ta del av. Problemet är dock mer grundläggande än så. För även om människor hade känt till all relevant information kan de empatisera (och sympatisera) med personer de anser *bör* bestraffas. Avslutningsvis kan man empatisera med personer vars situationer man inte *kan* förbättra, möjligen p.g.a. att personerna är fiktiva eller döda. I denna mening riskerar en empatigrundad moral att komma i konflikt med den moralfilosofiska lagen att *bör* implicerar kan.

² Goldman (1995b [1993] och 1993) och Gordon (1995b). Nämnas bör att Darwall (1998) och Sherman (1998) på ett relativt tidigt stadium anammade liknande tankegångar.

vårt en kommentar. Först av allt måste den relevanta terminologin förtydligas. Detta gäller framförallt termen "altruism". Någon ambition att studera altruismbegreppet är det emellertid inte fråga om. Ambitionen är endast att utarbeta en terminologi som klarar av att belysa SOH.

Altruismbegreppet kan förstås på flera sätt. Medan somliga i likhet med socialpsykologen Daniel Batson definierar altruism som "ett *motivationellt tillstånd* med det slutgiltiga målet att öka någon annans välfärd"³, definierar andra altruism som *självuppoftande beteende*.⁴ I fortsättningen kommer termen "altruism" att användas i linje med Batsons definition. Definitionen måste klargöras och detta föranleder tre kommentarer. För det första skall "motivationellt tillstånd" jämföras med en kraft som påverkar agenten i riktning mot att förverkliga ett mål. Notera att agenten på intet sätt måste vara medveten om vad som driver honom att förverkliga målet. "Slutgiltiga mål" betyder att målet inte endast är ett medel att nå ett annat mål. "Slutgiltigt" skall således skiljas från "instrumentellt". Återigen är det så att agenten inte nödvändigtvis behöver känna till målet. Inte heller har han någon privilegierad tillgång till information om vad som utgör hans mål. Avslutningsvis skall "öka någon annans välfärd" förstås på ett sådant sätt att agenten uppfattar att subjektet är i *nöd*, dvs. uppfattar en negativ diskrepans, med avseende på subjektets välfärd, mellan subjektets nuvarande tillstånd och ett potentiellt tillstånd.

Nu är det viktigt att uppmärksamma att SOH inte specifikt syftar till att redogöra för förekomsten av altruism. Målet är, som tidigare nämnts, att förklara uppkomsten av ett av de motivationella tillstånd som föregår handlingar som människor vanligtvis betecknar som osjälviska. För att förenkla diskussionen skall "osjälviskhet" hädanefter referera till de motivationella tillstånd som SOH syftar till att förklara. Till dessa hör inte bara de motivationella tillstånd i vilka agentens yttersta mål är att hjälpa subjektet.

³ Min översättning och kursivering av Batsons (1991) definition, s. 6. Notera att det mångtydiga "welfare" har översatts till svenskans "välfärd". I detta sammanhang är det värt att notera att det altruismbegrepp som accepteras här inte nödvändigtvis, i linje med Nagels definition, (1970) s. 79, involverar självuppoftande.

⁴ Detta gäller framförallt evolutionsbiologiskt orienterade forskare.

Även motivation som ytterst syftar till att lindra agentens eget obehag bör räknas som osjälvisk, dvs. när det egna obehaget är ett obehag inför den andres lidande. Batson m.fl. betecknar den senare formen av motivation som ”pseudoaltruistisk”. Denna term kan vara missvisande då den felaktigt leder tankarna till det man normalt betecknar som skenbar eller hycklande altruism, dvs. hjälpande handlingar som inte bygger på någon känsla för den andres välfärd utan enbart är instrument för egennytta.⁵ När det gäller osjälviskhet, som det här har definierats, har agentens motivationella tillstånd sin direkta grund i subjektets lidande.

”Osjälviskhet” kommer alltså i fortsättningen att både inbegripa motivationella tillstånd som direkt och slutgiltigt syftar till att hjälpa subjektet (altruism), och motivationella tillstånd som syftar till att lindra agentens eget obehag inför den andres nöd (pseudoaltruism). Kanske kan denna definition av osjälviskhet te sig kontroversiell. Därför är det viktigt att klargöra att det osjälviskhetsbegrepp som här används är en stipulation vars primära syfte är att förenkla diskussionen. Ambitionen är alltså inte att säga något substantiellt om vad osjälviskhet egentligen är, utan endast att ringa in det motivationella spektrum som är av relevans när man via simuleringstolkningen vill förklara hur det kan komma sig att människor via perspektivtagande motiveras att hjälpa andra personer, bara för att de bryr sig om dessa personers lidanden.

Trots att SOH inte är en hypotes som specifikt rör altruism, bör något ändå sägas om altruismens evolutionsteoretiska förutsättningar. Detta är viktigt, inte bara för att fastställa SOH:s begränsningar utan också därför att det finns tecken på att SOH kanske bör utformas som en koppling mellan simuleringsgrundat perspektivtagande och altruism.

När Robert Axelrod i *The Evolution of Cooperation* lanserade en spelteoretiskt orienterad redogörelse för samarbetets evolutionära grundvalar anslöt han sig till dem som försökt visa att hjälpande beteende kan löna sig.⁶

⁵ Ett exempel på skenbar altruism står att finna hos den som hjälper sin sjuka faster i syfte att få del av hennes arv. Björn Petersson har gjort mig uppmärksam på detta. Skälet till att termen ändå används är att den är vedertagen inom den socialpsykologiska forskning som ligger till grund för mycket i detta kapitel.

⁶ Axelrod (1990 [1984]).

Därmed bidrog Axelrod till att ytterligare avdramatisera förekomsten av vad som *ter sig* som altruism. Men eftersom spelteoretiska modeller vanligtvis utgår från vad som är till nytta för enskilda individer, blir ju frågan om det hjälpbeteende som de förklarar måste tolkas i termer av pseudoaltruism snarare än altruism. Svaret på den frågan är nej. Modeller som Axelrods är nämligen förenliga med såväl altruism som pseudoaltruism. Hur en handlingsstrategi implementeras i människors psykologi är nämligen oberoende av vad som gjort att strategin kommit att präglade människors beteenden. Jämför exempelvis med människors sexuella drift – en drift som uppenbarligen har vuxit fram tack vare att den gynnar individers reproduktionsmöjligheter. Att det senare skulle betyda att man i den sexuella driftens psykologi nödvändigtvis finner spår av driftens evolutionära ”syfte” är inte rimligt. Såväl drivkraftens fenomenologi som människors användning av preventivmedel indikerar att kopplingen är svag. En liknande poäng skulle kunna göras beträffande relationen mellan evolutionära förklaringar av osjälviskt beteende och de psykologiska mekanismer som får människor att agera osjälviskt. Men bör man då i konsekvensens namn försöka beskriva osjälviskhetens psykologi i egoistiska termer? Svaret förefaller vara nej. För det första är det inte klart att det överhuvudtaget är en fråga om konsekvens, eftersom den evolutionära nivån och den psykologiska nivån förefaller artskilda. För det andra måste inte en evolutionär förklaring av osjälviskt beteende baseras på individers egennyttan. Poängen är att det finns en annan typ av förklaring av framväxt av osjälviskt beteende än den Axelrod har presenterat. Richard Dawkins har utifrån W. D. Hamiltons arbete övertygande argumenterat för att det inom ramarna för evolutionsteorin går att redogöra för framväxt av beteendemönster som ökar andra individers möjligheter att reproducera sig på bekostnad av den agerande individens möjligheter att göra detsamma. Resonemanget grundas i att det är genotyper och inte individer som med nödvändighet är ”egoistiska”.⁷ Poängen är att det kan finnas fall där reproduktion av en viss genotyp gynnas av att en

⁷ Se exempelvis Dawkins (1999 [1976]) s. 88ff., och Ridley och Dawkins (1981). Att fördelarna med ”släktskapsaltruism” kan förklara empatins framväxt är något som bl.a. Hoffman (1977 och 1981) har diskuterat.

individ som är bärare av denna genotyp riskerar sitt liv (och därmed all möjlighet till framtida reproduktion).

Som framgått finns det inga uppenbara evolutionsteoretiska hinder för att utveckla en modell som förklarar uppkomsten osjälviskhet oavsett om osjälviskheten ytterst bottnar i altruism eller pseudoaltruism.

7.3 Simulering/osjälviskhet-hypotesen

Genom omfattande och ingående studier har socialpsykologer styrkt att det föreligger ett tydligt positivt samband mellan vissa former av empati och osjälviskhet.⁸ I ljuset av detta samband och den redan presenterade simuleringstolkningen framträder en ny hypotes: simulering/osjälviskhet-hypotesen. Enligt denna hypotes påverkar perspektivtagande av lidande, förstått som grundat på mental simulering, agentens motivationella tillstånd i riktning mot osjälviskhet. Det är viktigt att upprepa att hypotesen inte bara säger att det föreligger ett tydligt och positivt samband mellan simuleringgrundat perspektivtagande och osjälviskhet, utan även gör anspråk på att förklara detta samband.

Någon enkel sammanslagning av empati/altruism-hypotesen och simuleringstolkningen är inte SOH. För det första har de som studerat empati/altruism-hypotesen inte i första hand fokuserat det i samband med EF centrala perspektivtagandet. Empati/altruism-hypotesen rör i denna mening ett annat fenomen än vad SOH gör. Detta utgör emellertid inte något hinder för att med utgångspunkt i socialpsykologisk forskning om empati/altruism-hypotesen slå fast att perspektivtagande indirekt verkligen tenderar att leda till osjälviskhet. Denna forskning har nämligen inte bara funnit ett tydligt positivt samband mellan perspektivtagande och osjälviskhet, utan också visat att perspektivtagande (indirekt) särskilt *tydligt* förstärker agentens osjälviskhet. För det andra syftar empati/altruism-hypotesen till att redogöra för uppkomsten av altruism. Således är empati/altruism-hypotesen i en mening mer specifik än

⁸ Se Batson (1991) och Davis (1994) för utmärkta sammanfattningar. Notera att det inte råder konsensus om att det finns någon koppling mellan empati och *altruism*, men mer om detta längre fram.

SOH eftersom den senare, som framgått, är avsedd att förklara uppkomsten av osjälviskhet.

7.3.1 Perspektivtagande och motivation - vardagsbetraktelser

Mycket tyder på att inlevelse tenderar att påverka människor fysiologiskt, emotionellt och motivationellt. I föregående kapitel nämndes erotiska fantasier och föreställda skräckscenarier som exempel på hur detta kan gå till. Men det finns en uppsjö andra exempel. Ett intressant exempel tar sin utgångspunkt i Adam Smiths iakttagelse att man kan finna nöje i att berätta en och samma historia om och om igen. Smith skriver:

When we have read a book or poem so often that we can no longer find any amusement in reading it by ourselves, we can still take pleasure in reading it to a companion. To him it has all the graces of novelty; we enter into the surprise and admiration which it naturally excites in him, but which it is no longer capable of exciting in us; we consider all the ideas which it presents rather in the light in which they appear to him, than in that in which they appear to ourselves, and we are amused by sympathy with his amusement which thus enlivens our own.⁹

Vad som sker är att historieberättaren tack vare sin inlevelseförmåga finner tillfredsställelse i att återberätta samma historia för andra personer.¹⁰ Exemplet illustrerar tydligt hur medryckning i andras upplevelser kan påverka till handling. Via subjektet tar agenten del av historiens kvaliteter och detta ger agenten ett incitament att underhålla subjektet. Mycket kan sägas om det sätt på vilket mental simulering kan påverka oss. Här skall dock endast en typ av relation diskuteras, nämligen den mellan perspektivtagande av någons lidande och osjälviskhet. Ambitionen är att på detta sätt hålla diskussionen inom

⁹ Smith (1984 [1759]) s. 14.

¹⁰ Att det inte nödvändigtvis handlar om att tillfredsställa en önskan om att stå i centrum, framgår av fall där man finner tillfredsställelse i att passivt iaktta någon som för första gången ser en bra (och framförallt medryckande) film man själv redan har sett.

ramarna för socialpsykologins studier av kopplingen mellan empati och osjälviskhet, en forskning som i första hand berör hur försökspersoner reagerar på andras utsatthet, smärta, ofrivilliga ensamhet etc. (dvs. faktorer som samtliga faller under lidande).

Att perspektivtagande kan utgöra något av en altruistisk injektion tycks uppenbart.¹¹ Vem har exempelvis inte upplevt hur ilskan dämpas i samband med att man reflekterar över hur någon man varit i konflikt med måste ha uppfattat ens beteende? Injektionen har sådan verkan att människor ibland (för att bevara sin position) måste undvika att se saker från den andres situation. Mot bakgrund av detta är det inte särskilt förvånande att perspektivtagande ofta uppmuntras i samband med moraluppfostran. Perspektivtagandets emotionella påverkan, i kombination med dess potential att belysa moraliskt relevanta faktorer (t.ex. vad andra personer önskar och känner), gör det till ett värdefullt moraliskt redskap. Detta kan i sin tur förklara varför perspektivtagande direkt eller indirekt förekommer i olika moraliska förhållningsregler, av vilka kristendomens Gyllene regel torde vara en av de mest bekanta.¹² Klart är att

¹¹ En tanke som figurerat i filosofiska sammanhang. Hamrick (2000) tänker sig att empati fungerar som motgift mot två typer av egoism. Dels den typ enligt vilken man ställer sig likgiltigt till andras lidanden, dels den enligt vilken man strävar efter att "kolonisera" andra människor (dvs. när man genom att föra över sina egna trosföreställningar värderingar etc. till andra försöker göra de andra till förlängningar av en själv), s. 117f. Wlodek Rabinowicz har gjort mig uppmärksam på att empati kan vara ett tveeggat vapen i kampen mot egoism, då en stor del av tjusningen i att ha makt över andra ju tycks komma från inlevelse i hur andra ser upp till en själv.

¹² Gyllene regeln, dvs. "Allt vad ni vill att människorna skall göra för er, det skall ni också göra för dem" (Matteus 7:12 och Lukas 6:31), kan tolkas och har tolkats på en mängd olika sätt. Men det är inte långsökt att tolka Gyllene regeln som att den inbegriper ett inlevelsemoment i vilket agenten mentalt försätter sig i den andres situation (inklusive subjektets psykologi, i fall där så krävs), för att på så vis bedöma hur han skulle vilja bli behandlad om rollerna vore omvända. Att perspektivtagande är relevant för Gyllene regeln är en rimlig och vanligt förekommande tolkning - se exempelvis Bok (1995) s. 321. Att agenten måste ta hänsyn till subjektets specifika situation är uppenbart. I annat fall lurar absurditeten. Exempelvis skulle en patient vars ben måste amputeras, enligt en vantolkning av den Gyllene regeln, uppmanas att amputera (bl.a.) kirurgens ben. Detta då patienten själv vill ha sitt ben amputerat. Motsvarande invändning förekommer på flera håll - se bl.a. Cunningham (1998) s. 107. Bibeln är långt ifrån det enda stället där man kan finna förhållningsregler som involverar perspektivtagande som ett led i ett reciprocitetstest - se exempelvis Hertzler (1934).

uttrycket ”vad skulle du tycka om någon gjorde så mot dig” ofta syftar till att få agenten att föreställa sig hur subjektet upplevde agentens handling för att på så vis få agenten att inse att han handlat fel. Den normativa kraften i detta yttrande har kommit att prägla nittonhundratalets moralfilosofi. Det är naturligtvis kontroversiellt att försöka ge en psykologisk förklaring av varför filosofer finner det rimligt att tro att perspektivtagande förser människor med *skäl* att hjälpa. Mindre kontroversiellt är det att hävda att deras teorier sannolikt aldrig skulle ha tett sig attraktiva om perspektivtagande rent psykologiskt inte hade påverkat människor i riktning mot osjälviskhet. Hursomhelst är det viktigt att skilja mellan att perspektivtagande påverkar människors handlingar och att det förser dem med *skäl* att handla. Detta aktualiserar en kommentar: det här kapitlet försöker på intet sätt att härleda bör från är. Målet här är endast att försvara tanken att det föreligger en tydlig och begriplig positiv koppling mellan å ena sidan perspektivtagande (och alltså EF) av någons lidande och å andra sidan osjälviskhet. Att perspektivtagande kan förse människor med skäl eller moraliskt relevant information är sannolikt riktigt, men kommer alltså inte att försvaras här.

Att såväl religiösa moralprinciper som moralfilosofiska teorier ofta sätter perspektivtagande i centrum indikerar att perspektivtagande faktiskt har en tendens att leda till osjälviskhet. En annan indikation på att så är fallet härrör från personlig erfarenhet av att perspektivtagande förändrar ens attityder i riktning mot osjälviskhet. Nu är frågan om det senare är mer än en introspektiv illusion. För att ta ställning till detta krävs att man undersöker den empiriska evidens som är av relevans.

7.3.2 Perspektivtagande och osjälviskhet – empirisk evidens

Det finns en överväldigande stark evidens för att normala människor har en medfödd disposition att reagera på andras känslouttryck. Tydligast framgår detta av att barn från födseln upp till ca 14 månaders ålder reagerar med stress och skrik på andra barns skrik.¹³ En liknande tendens att emotionellt reagera på andras känslouttryck följer den normala människan upp i vuxen ålder. Att

¹³ Sagi & Hoffman (1976).

människor av naturen är riggade att reagera på känslouttryck är visserligen tankeväckande, men är dock endast av begränsat intresse för frågan hur det kognitivt avancerade perspektivtagandet kan påverka agentens motivation. Detta är emellertid ett överkomligt hinder då mycket talar för att perspektivtagande tenderar att förorsaka såväl en emotionell eller känslomässig reaktion hos agenten (hädanefter *empatisk emotion*) som osjälviskhet.

I sin epokgörande uppsats "Exploratory Investigations of Empathy" från 1969 visar Ezra Stotland att personer som i samband med att de konfronterar ett subjekts smärtuttryck uppmanas att leva sig in i subjektets situation uppvisar tydligare tecken på empatisk emotion än personer som endast uppmanas att iaktta subjektet. Mer exakt visade Stotland att två olika inlevelseakter, nämligen de som grundas på att försökspersonen uppmanas att (1) föreställa sig *själv* i subjektets situation och (2) föreställa sig hur subjektet upplever *sin* situation, båda visar tydligare prov på emotionell reaktion än det fall där agenten endast uppmanas att (3) iaktta subjektet.¹⁴ Att den senare uppmaningen inte rör EF är tämligen uppenbart. Mindre uppenbart är att inte heller den första uppmaningen är en uppmaning till EF. Så är emellertid fallet (jämför med kapitel 3.3.2 och 4.3.4). Nu utgör inte detta någon komplikation här, eftersom det är den andra uppmaningen som stått i fokus för den forskning som ger stöd åt SOH.¹⁵

Att perspektivtagande tenderar att förstärka agentens empatiska emotion har konstaterats vid upprepade tillfällen. Man har också vid upprepade tillfällen visat att perspektivtagande inte bara tenderar att ge upphov till osjälviskhet, utan att detta dessutom är något som sker i högre utsträckning än i fall som endast utgår från iakttagelse av ett subjekt i nöd.¹⁶ I själva verket har socialpsykologerna kommit att använda perspektivtagande som en metod att

¹⁴ Stotland (1969).

¹⁵ Man bör notera att det inte finns något skäl att tro att försökspersonerna som uppmanats till (1) faktiskt har föreställt sig subjektets exakta situation. Att (1) och (2) inte kollapsar i varandra framgår av Stotland (1969) och Batson et al. (1997a).

¹⁶ Coke et al. (1978), Toi och Batson (1982) och Fulz et al. (1986).

manipulera och därigenom förstärka försökspersonernas empatiska emotion.¹⁷ Genom att uppmana försökspersonerna till perspektivtagande har forskarna skapat s.k. ”högenpatiska” förutsättningar, vilka skall särskiljas från de ”lågenpatiska” förutsättningar som råder då agenten uppmanas att iaktta subjektet utan att föreställa sig hur subjektet upplever sin situation eller hur han själv skulle ha upplevt motsvarande situation.¹⁸ Som exempel på högenpatisk manipulering kan följande uppmaning nämnas:

[...] try to imagine how the person being interviewed feels about what has happened and how it has affected his or her life. Try not to concern yourself with attending to all the information presented. Just concentrate on trying to imagine how the person interviewed in the broadcast feels.¹⁹

Det råder stor enighet om att denna uppmaning (när den hörsammas av någon som iakttar nöd) tenderar att ge upphov till osjälviskhet.²⁰ Samma enighet råder inte om *vad* som förklarar detta, eller fördenskull huruvida perspektivtagande leder till altruism. Det är mot bakgrund av detta som det nu finns anledning att studera simuleringstolkningens möjlighet att redogöra för uppkomsten av osjälviskhet.

7.3.3 Från simulering till osjälviskhet

Som har framkommit föreligger det inte bara intuitivt stöd för tesen att perspektivtagande tenderar att påverka människor i riktning mot osjälviskhet; det föreligger även empirisk evidens för att så är fallet. Frågan är nu om simuleringstolkningen kan förklara detta faktum? Svaret förefaller vara ja. Den

¹⁷ En annan förekommande metod är att få försökspersonen att tro att subjektet har en likhet till honom själv. Även denna metod leder i förlängningen till en starkare empatisk emotion samt en högre grad av hjälpsamt beteende – se bl.a. Krebs (1975).

¹⁸ Se exempelvis Stotland (1969) s. 292f.

¹⁹ Batson et al. (1997b) s. 499. Motsvarande instruktioner lästes upp i Batson et al. (1997a) s. 753, Coke et al. (1978) s. 754, Fultz et al. (1986) s. 765 och Stotland (1969) s. 292f.

²⁰ Se Davis (1994) sammanfattning av forskningsläget, s. 144f.

allmänna idén sammanfattas på ett förtjänstfullt sätt av Gordons tankegång att primitiva former av empati kan leda till att agenten drabbas av en emotion som fungerar som "röstande medlem" i hans motivationella system.²¹ Trots att motsvarande sak kan sägas äga rum i fall av perspektivtagande, sker inte detta utan komplikationer. Det hänger ytterst ihop med att den till synes mest attraktiva förklaringsmodellen lider av problem.

7.3.3.1 En näraliggande men problematisk förklaring

Hur kan då perspektivtagande ge upphov till osjälviskhet? En möjlighet är att perspektivtagande av någons lidande tenderar att ge upphov till en upplevelse av sådan art att agenten motiveras att eliminera den – något som i sin tur kan uppnås genom att agenten påverkar subjektets situation till det bättre. Enligt denna förklaringsmodell påverkas agenten endast indirekt av subjektets lidande. Hans slutgiltiga mål är att bli av med sitt eget lidande. Charles Taylor har i sin strävan att förklara människors omedelbara tendenser att hjälpa andra karakteriserat denna typ av förklaringsmodell som Humesk. Han tänker sig att det utgör ett problem för modellen att agentens osjälviskhet grundas i egenintresse.²² Men detta är anmärkningsvärt. Vad som tycks göra modellen rimlig är att den går i linje med psykologisk hedonism och därmed med handlingsförklaringarnas moder.²³ Att agenten drivs av sitt eget obehag tycks av underordnat intresse för huruvida modellen rimligtvis skall kunna förklara människors omedelbara tendens att hjälpa andra. Notera att denna

²¹ Gordon (1995b) s. 738. Jfr med Gordon (1996) s. 11f. Damasio (1994 och 2003) försvarar en liknande idé, nämligen att såväl empati som människans beslutsprocesser är förankrade i en förmåga att simulera. Damasios arbete fokuserar den mänskliga hjärnans tendens att simulera kroppsliga tillstånd och att använda dessa simuleringar till att styra individens beteende.

²² Taylor (1999) s. 78.

²³ Detta är enligt Krebs (1975) någonting positivt: "These findings [att osjälviskhet varierar med agentens empatiska emotion] cast some light on an ancient philosophical issue. They show how it is possible for people to behave altruistically without violating the principle of hedonism.", s. 1144.

förklaringsmodell, som benämns ”reduktion av aversiv reaktion”²⁴ (RAR), inte skiljer mellan drivkraften bakom osjälviskheten (agentens obehag) och agentens slutgiltiga mål (i detta fall målet att lindra sitt eget obehag). Detta kan ses som en begränsning. Genom att skilja mellan drivkraft och mål kan man nämligen redogöra för en koppling mellan perspektivtagande och altruism, men mer om detta längre fram.

RAR säger alltså att (i) agentens obehag motiverar honom att hjälpa subjektet och (ii) agenten har lindringen av det egna obehaget som slutgiltigt mål. RAR stämmer väl överens med vad man kan förvänta sig givet att simuleringstolkningen är korrekt. För det första är det inte särskilt uppseendeväckande att processdrivna simuleringar av de processer som ligger till grund för lidande kan åsamka agenten ett obehag.²⁵ Inte heller är det särskilt anmärkningsvärt att agenten kopplar obehaget till källan, dvs. uppmärksammandet av subjektets lidande, och därmed instrumentellt motiveras att lindra subjektets lidande. Att människor inte upplever sin osjälviskhet som grundad i pseudoaltruism spelar ingen roll. Det kan nämligen finnas andra skäl att tro att deras osjälviskhet på bästa sätt förklaras med hänvisning till en målsättning att lindra sitt eget obehag.

RAR tycks onekligen vara ett sätt att begripliggöra SOH. Men är då problemet ur världen? Svaret är inte uppenbart ja, eftersom det visat sig finnas problem med RAR. I en serie studier har Batson m.fl. visat att personer med möjlighet att undvika en obehaglig empatisk emotion inte tenderar att välja denna lösning framför att konfrontera den situation som framkallar obehag.²⁶ Man har presenterat försökspersonerna (i) för ett subjekt i behov av hjälp och (ii) med en ”flyktväg” som låter dem undvika den situation som förorsakar

²⁴ Direktöversättning av ”aversive-arousal reduction” som denna term figurerar hos Davis (1994) s. 130f. och Batson (1991) s. 109ff.

²⁵ Exakt hur simuleringen leder till obehag är en svår fråga som faller långt utanför filosofins domäner. Noteras bör dock att det inte finns några teoretiska hinder för att simuleringen inte överhuvudtaget behöver påverka agentens motivationella system. Förklaringen till att den ändå gör det måste sökas i evolutionsbiologin.

²⁶ Batson (1991) s. 109–127. Redan Nagel (1970) var detta på spåren när han noterade att det inte tycks vara något alternativ att (och detta är mina egna ord) att undvika det empatiska obehaget genom att ta lugnande medel, 82f.

dem obehag (utan att behöva hjälpa subjektet). Hur denna flyktväg har sett ut har varierat. I Batson et al. (1981) tilläts försökspersonerna lämna den experimentella situation där de tvingades iakttä någon lida. Alternativen var att stanna och fortsätta att observera lidandet, eller att ta den lidandes plats. Flykten bestod alltså i detta fall i att slippa *observera* subjektet lida. I studien framgick att möjligheten att fly under högempatiska förutsättningar inte har någon större effekt på försökspersonens tendens att byta plats med den lidande.²⁷ Därmed infaller inte de förutsägelser som följer av RAR, nämligen att agenten vars slutgiltiga mål är att undvika obehaget skulle fly situationen. Att agenten inte väljer att fly är man idag tämligen eniga om. Man är emellertid inte överens om vad detta innebär. Framförallt kan man undra om flyktvägarna verkligen fungerar med tanke på att de inte nödvändigtvis hjälper försökspersonen att fly rent psykologiskt.²⁸ Trots detta har studierna märkbart minskat intresset för RAR, samt bidragit till att de som ifrågasätter empati/altruism-hypotesen väljer andra förklaringsmodeller.²⁹

Nu kan man naturligtvis tänka sig att det går att redogöra för kopplingen mellan perspektivtagande och osjälviskhet utan att direkt koppla mental simulering till osjälviskhet. Exempelvis är det möjligt att agenten påverkas av förväntad (extern eller intern) belöning eller bestraffning. På detta sätt kan faktorer som socialt tryck och samvete leda agenten i riktning mot osjälviskhet. Den mentala simuleringen kan i detta fall förse agenten med information som hjälper honom att agera i överensstämmelse med samhällets förväntningar och därmed undvika bestraffning och/eller erhålla belöning. Dessa möjligheter kommer inte att undersökas närmare eftersom (i) detta skulle kräva en enorm insats och (ii) alternativen har visat sig vara problematiska.³⁰ Nu är det viktigt

²⁷ Batson et al. (1981). Se även Toi och Batson (1982) vilka just använder perspektivtagande som metod att generera högempatiska förutsättningar.

²⁸ En tolkning som Batson själv menar tas på stort allvar, e-postkorrespondens (2003).

²⁹ Se Cialdini et al. (1997) och Maner et al. (2002).

³⁰ Batson m.fl. har systematiskt undersökt och avvisat ett antal näraliggande pseudoaltruistiska förklaringsmodeller. Teorin att agentens osjälviskhet förklaras av agentens strävan att få beröm eller att undvika bestraffning har visat sig stöta på allvarliga problem. I studier av icke-sociala situationer har det framgått att agentens osjälviskhet inte nämnvärt försvagas, Fultz et al. (1986). Tester har t.o.m. genomförts som tyder på att agenten inte motiveras utifrån exempelvis en önskan att undvika framtida dåligt samvete, och man har

att notera att även om det skulle ligga någonting i de alternativa förklaringarna, så utgör det i sig inget hot mot SOH eftersom SOH inte gör anspråk på att exkludera andra möjliga förklaringar till uppkomsten av osjälviskhet.

7.3.3.2 Simulering och altruism

Om det stämmer att agentens hjälpande beteende inte förklaras med hänvisning till RAR är frågan om det överhuvudtaget via simuleringstolkningen går att redogöra för något enkelt samband mellan perspektivtagande och osjälviskhet. Det är därför lämpligt att se efter om SOH rimligen kan tolkas på ett sätt som gör reda för möjligheten av altruism. I syfte att besvara frågan är det en god idé att kontrastera en altruistiskt orienterad modell, enligt vilken agenten via perspektivtagande motiveras att reducera subjektets obehag (hädanefter reduktion av subjektets obehag, RSO), med en simuleringorienterad version av RAR (RAR★). De två modellerna av vad som sker hos agenten ser ut på följande sätt:

RAR★: Simulering av S:s lidande → obehag → slutgiltigt mål att lindra obehaget → instrumentellt mål att lindra S:s lidande

RSO: Simulering av S:s lidande → obehag över S:s lidande → slutgiltigt mål att lindra S:s lidande

Som framgår skiljer sig inte RAR★ från RSO med avseende på vad som ytterst utgör agentens drivkraft. Vad som driver agenten (eller utgör grunden för de preferenser han bildar) är i båda fallen känslan av obehag. Här upphör likheterna. I motsats till RAR★ säger RSO inte något om att obehagskänslan ger upphov till något instrumentellt mål. Istället förhåller det sig så att agenten,

gjort detta genom att förse agenten med ursäktande skäl för att inte hjälpa subjektet (t.ex. att någon annan kommer att hjälpa istället), Batson (1991) s. 134ff. Coke et al. (1978) har inte bara visat att perspektivtagande leder till hjälpande beteende utan dessutom ifrågasatt möjligheten att detta beror på att perspektivtagande tydligare belyser den andres nöd. Eftersom man inte funnit någon koppling mellan iakttagen nöd och hjälpande beteende, har man avvisat tanken att agenten hjälper i syfte att uppfylla sociala förväntningar, s. 763f.

enligt RSO, via simulering av de processer som ligger till grund för subjektets lidande gör subjektets lidande *i sig* till sin egen angelägenhet. Den avgörande skillnaden mellan RAR★ och RSO är alltså att agentens obehag i det senare fallet är direkt knutet till subjektets lidande.

Simuleringstolkningen är synnerligen väl lämpad att förklara hur det kan komma sig att agenten associerar sitt obehag med subjektets lidande. En mental simulering kan ju både representera subjektets lidande (eller rättare sagt de processer som ligger till grund för detta lidande) *och* vara obehaglig. Tanken är att agenten motiveras att åtgärda lidandet på samma sätt som han kan motiveras att åtgärda objektet för vilken obehaglig tanke som helst. Målet behöver inte nödvändigtvis bestå i att lindra obehaget – något som framgår av att man normalt sett inte betraktar lugnande medel som någon lösning på sina problem.

Som framgått går det att använda simuleringstolkningen till att förklara hur perspektivtagande leder till osjälviskhet. SOH tycks lika lämpad att förklara altruism (RSO) som pseudoaltruism (RAR★) och detta är en fördel, eftersom man därmed tillåts styra undan den mycket livliga debatt som förekommer mellan socialpsykologer i frågan om empati (dvs. framförallt affektiv empati men även perspektivtagande) ger upphov till altruism eller ej. Socialpsykologerna är nämligen allt annat än eniga. I själva verket tycks det som om de nyligen påbörjat en ny rond då nydanande och udda sätt att beskriva kopplingen mellan empati och osjälviskhet har lanserats – sätt som skiljer sig från RAR men ändå bottnar i pseudoaltruism.³¹

³¹ Enligt en förklaringsmodell, som också den tycks vara förenlig med SOH, försvagar faktorer som perspektivtagande gränsen mellan agent och subjekt. Tanken är att agenten på detta vis upplever enhet ("oneness") med subjektet. Syftet med denna i socialpsykologiskt hänseende osedvanligt filosofiskt präglade förklaringsmodell är att ifrågasätta att affektiv empati ger upphov till altruism. Resonemanget är i korthet följande: perspektivtagande leder till att agentens ego expanderar och till att agenten därigenom endast skenbart motiveras att hjälpa en annan person. Vad agenten gör är att ta hand om sitt expanderade ego. Mer om denna modell står att läsa i Cialdini et al. (1997), Batson et al. (1997b) och Maner et al. (2002). Det är intressant att notera likheter och spänningar mellan denna förklaringsmodell och Schopenhauers klassiska förklaring av hur genuin moralisk motivation grundas. Schopenhauer tänkte sig att förklaringen av att medlidandet *inte* ger upphov till egoistisk motivation är att persongränserna endast är illusioner – Schopenhauer (1925) s. 367ff. Schopenhauers poäng är, med andra ord, i en mening den rakt motsatta till den hos Cialdini m.fl.

7.4 En avvikande personlighet – ett motargument?

Finns det då några uppenbara tecken på att SOH är felaktig? Om det gör det, kan det inte röra sig om enstaka avvikelser från att perspektivtagande (av lidande) ger upphov till osjälviskhet. Det finns nämligen alltför många faktorer som kan förklara sådana avvikelser.³² Frågan är därför om det finns någon som systematiskt förenar perspektivtagande med *total* avsaknad av osjälviskhet. Den självklara kandidaten är psykopaten som, åtminstone vid första påseendet, tycks uppfylla kraven. Nu är det inte helt klart att psykopaten utgör ett oöverstigligt hinder, även om det visar sig att han/hon (som många påhittade psykopater) mer än väl förmår att empatiskt förstå samt kallsinnigt och egoistiskt manipulera andra. Kanske finns det utrymme för att konstruera en teori som förklarar ett sådant undantag. Säkert är att förekomsten av psykopater, oavsett hur dessa visar sig vara beskaffade, inte kan *falsifiera* SOH, eftersom SOH inte uttrycker något nödvändigt samband mellan simuleringsgrundat perspektivtagande och osjälviskhet. Men eftersom SOH även syftar till att begripliggöra förhållandet mellan perspektivtagande och osjälviskhet, vore det problematiskt om det skulle finnas personer som förenar perspektivtagande med total avsaknad av osjälviskhet. Förekomsten av sådana personer skulle kräva att förklaringen kompletterades. Vad som nu skall undersökas är alltså vad som skulle kunna utgöra en komplikation givet att psykopaten lever upp till den mediala bilden. För oavsett hur allvarligt problem psykopaten utgör för SOH bör det ändå räknas som en fördel att udda personlighetstyper passar in i pusslet. Dessutom är det en poäng att belysa vad man kan förvänta sig av en person vars simuleringskapacitet är starkt begränsad. I detta sammanhang bör ytterligare en personlighetstyp nämnas – en personlighetstyp som i ett relevant

³² Som t.ex. empatisk överreaktion ("empathic over-arousal"), dvs. fall där agenten empatiserar så starkt (upplever empatiskt obehag) att han blir upptagen av sina egna problem, något som i sin tur helt kan föra agenten ut ur det empatiska tillståndet – se Hoffman (2000) 198ff. Vidare finns det faktorer som upphäver motviljan mot att skada andra, trots att man "utsätts" för deras lidande. Se exempelvis Milgrams (1975) berömda studie, som tydligt visar hur auktoriteter kan få normala människor att bortse från att de skadar andra personer.

avseende liknar psykopaten, men som inte utgör samma utmaning för SOH. Här åsyftas den autistiska personlighetstypen. Vad som gör denna personlighetstyp intressant är att den tydligt och i linje med SOH kombinerar bristande förmåga till perspektivtagande med nedsatt disposition för osjälviskhet. Autism är därför en bra utgångspunkt.

7.4.1 Autism - den perfekta pusselbiten

Man kan många gånger ifrågasätta det sätt på vilket filosofer använder autism i sin forskning. Autisten karakteriseras ofta på ett överförenklat sätt, och detta har undergrävt många studier.³³ Motsvarande problem torde inte förekomma här. Den nuvarande diskussionen vilar nämligen endast på godtagandet av den relativt okontroversiella, men slående karakteristik som lanserats av Lorna Wing och Judith Gould, enligt vilken det autistiska spektrumet kännetecknas av en triad av nedsatta förmågor inom domänerna socialisering, kommunikation och föreställning.³⁴

Autisten är en person med stora svårigheter att förstå och interagera med andra människor.³⁵ Detta är en bidragande förklaring till att han/hon sticker ut i sociala sammanhang.³⁶ Inte ens högpresterande autister (dvs. personer som förenar autism med hög IQ³⁷) med ambitionen att smälta in lyckas vanligtvis att

³³ Se exempelvis Kennett (2002) som utifrån en anekdot om hur en autist resonerat vid ett tillfälle funnit indikationer på att moraliskt agentskap helst bör förstås i kantianska termer.

³⁴ Wing och Gould (1979).

³⁵ En enkel och lättöverskådlig sammanfattning av detta handikapp finns i Baron-Cohen och Bolton (1993) s. 41-51.

³⁶ Detta gäller den vuxne autisten. När det gäller små barn förhåller sig saker och ting på ett annorlunda sätt. Lorna Wing (detta framkom under en föreläsning vid Lunds universitet 2003) sade sig intressant nog vara öppen för att frånvaron av grundläggande empatiska förmågor (som empatisk oro) potentiellt kan avslöja autism hos mycket små barn. Att empiriskt undersöka hypoteser som denna skulle ta betydande resurser i anspråk och det är sannolik skälet till att så ännu ej har skett. Intressant är att metoden, om den är vettig, skulle ge stöd för tesen att autisten har en störning i vad som skulle kunna anses vara protosimuleringsmekanismer.

³⁷ Även om en majoritet av personer med autism har en IQ under genomsnittet, har en betydande del (5%-30%) av autisterna en IQ lika med eller högre än genomsnittet, Mitchell (1997) s. 59.

dölja sitt handikapp särskilt väl. Med detta är det inte sagt att omgivningen kan diagnostisera autisten eller ens peka på *vad* som är fel. Poängen är endast att den högpresterande autisten (hädanefter autisten) har svårt för dynamiska samtal och smidig social interaktion. Framförallt är det interaktion som kräver känslighet för känslotillstånd (exempelvis att förstå ironi) som avslöjar autisten. Att charm är något man inte väntar sig hos autisten är nästan överflödigt att nämna. Även detta går väl i linje med de nedsatta förmågorna i Goulds och Wings triad.

Det andra av autistens karaktärsdrag som är av relevans för SOH hänger samman med autistens okänslighet för andra personers behov och önskningsar. Det är ingen överdrift att osjälviskhet inte är något man kan förvänta sig av personer med autism. Mer än så behöver inte sägas i frågan här.

Som framgått kännetecknas autisten av (1) en oförmåga att förstå andra personers inre liv och (2) nedsatt känslighet inför andra personers belägenhet. Autisten uppvisar således exakt vad man enligt SOH bör förvänta sig av en person med nedsatt simuleringsförmåga. Givet att SOH är korrekt finns det nämligen skäl att tro att (1) och (2) samvarierar.³⁸ Nu förhåller det sig naturligtvis inte så att autistens handikapp utgör något argument för SOH, eftersom man kan ge andra förklaringar till autistens handikapp. Syftet är endast att illustrera vad man, givet SOH, kan förvänta sig av en person med nedsatt förmåga att förstå/simulera mentala tillstånd. Nu dags att rikta blicken mot en personlighetstyp som inledningsvis inte tycks passa pusslet, nämligen psykopaten.

7.4.2 Den problematiske psykopaten

Även om det kan förefalla ansträngt att jämföra autism och psykopati, finns det likväl goda skäl att göra det. Autisten och psykopaten har nämligen det gemensamt att ingen av dem nämnvärt berörs av andras känslor. Den skillnad som nu är av intresse är att psykopaten vanligtvis framstår som mindre udda än

³⁸ Detta kräver en kommentar. SOH säger nämligen inte att perspektivtagande är den enda vägen till motivation att hjälpa. Trots det bör man, om SOH accepteras, förvänta sig någon form av positivt samband mellan perspektivtagande och motivation att hjälpa.

autisten. Personer med en psykopatisk personlighetsstörning kan många gånger med framgång leva och verka bland andra människor, trots att personerna ifråga endast behandlar andra människor som medel. Det senare har fått Peter Mitchell att föreslå möjligheten att psykopati kan vara ett moraliskt snarare än ett kognitivt handikapp.³⁹ Visserligen finns det skäl att tro att så inte är fallet, men det innebär inte att möjligheten är helt tagen ur luften. Psykopater kan nämligen framstå som fullkomligt normala trots att de är omoraliska eller t.o.m. amoraliska. Klart är att om psykopaten hade lidit av ett specifikt moraliskt handikapp, skulle detta ha utgjort ett problem för SOH.

7.4.2.1 Normalitetens mask

I motsats till autisten har många psykopater en förmåga att smidigt interagera med och t.o.m. charma människor i sin omgivning. Deras förmåga att dölja sig bland ”vanligt folk” är omtalad och ligger bakom titeln på Hervey Cleckleys klassiker *The Mask of Sanity*. Psykopater gifter sig, gör karriär och nästlar sig in i allehanda grupper och organisationer. Deras förmåga att smälta in tydliggörs genom att det inte bara är lekmän som misslyckas med att identifiera psykopater i deras omgivning. Robert D. Hare – psykolog och expert på psykopater – ger ett exempel på hur en person han umgåtts med, utan att han (Hare) anade någonting, senare visade sig vara psykopat. Hare skriver:

Ironiskt nog hade jag tillbringat rätt mycket tid med denne man, dels under en lunch strax innan jag höll mitt tal och dels på en bar efteråt. Jag upptäckte ingenting ovanligt eller misstänkt hos honom; mina känslspröt reagerade inte i hans närvaro. Skulle jag ha lånat ut pengar till honom? Det är möjligt. Jag kommer ihåg att jag betalade restaurangnotan. Han hade ingen skälla runt halsen!⁴⁰

Hares erfarenhet är på intet sätt något undantag. I själva verket finns otaliga exempel på hur psykopater under lång tid verkat inom prestigefulla

³⁹ Mitchell (1997) s. 108ff. Strayer (1987) tycks ställa sig bakom denna tanke, s. 225.

⁴⁰ Hare (1997) s. 110.

yrken som psykiatri, medicin och juridik.⁴¹ Många är de fall där psykopaten både försökt och lyckats med att ta sig långt genom att ljuga om utbildning, erfarenheter och ambition.⁴² En av psykopatiforskningens andra stora auktoriteter, David Lykken, redogör utifrån personlig erfarenhet för hur lätt det är att falla för psykopatens lögn. Han skriver:

[...] I knew Duane as well as anyone and yet I let him swindle me out of \$1,000 which, at the time, seemed like a lot of money. [...] You would not think me quite such a fool if you had been there yourself and heard Duane's casual, low-keyed pitch, full of circumstantial details.⁴³

Bland interner kan psykopaten framstå som en ambitiös och intressant person med ambition, idéer och möjligheter att lyckas efter fängelsevistelsen. Risken är därför stor att psykopaten felaktigt betraktas som ”botad” och försätts på fri fot. Detta kan dock få allvarliga konsekvenser. Den psykopatiska personlighetstypen omfattar flera osympatiska karaktärsdrag. Till detta kan man lägga de handlingar som ofta följer av kombinationen av att å ena sidan vara impulsiv (vilket *i sig* kan vara bra) och å andra sidan vara svekfull och manipulativ. Psykopaten agerar ofta kortsiktigt och utan hänsyn till andra och detta är en explosiv kombination. Kortsiktigheten visar sig genom att psykopaten många gånger saboterar för sig själv genom att välja ett kortsiktigt sämre mål framför ett långsiktigt bättre mål. Trots att sådant beteende kan tyckas irrationellt går det ofta att rationalisera psykopatens handlingar. De kan nämligen anses instrumentellt rationella givet att de *föredrar* snabb tillfredsställelse framför sådan tillfredsställelse de måste vänta på.⁴⁴ Men hur det

⁴¹ Se Cleckley (1976) för häpnadsväckande historier ur psykopaters liv. Se Tunbrå (2003) för redogörelser för hur psykopater kan ta sig fram i näringslivet.

⁴² Lykken (1995) beskriver slående nog Oskar Schindler som något av en psykopat. Till andra framgångsrika personer som, för att använda Lykkens ord, hade ”talang” för psykopati, men aldrig utvecklade det fulla syndromet hör Winston Churchill och Lyndon B. Johnson, s. 115f.

⁴³ Lykken (1995) s. 119f.

⁴⁴ Kanske kan de beskrivas som rationella enligt den instrumentella varianten av vad Derek Parfit (1987) kallar ”present aim theory” och som han beskriver som följer: ”What each of us has most reason to do is whatever would best fulfil his present desires”, s. 117.

än förhåller sig med den saken är det viktigt att fastslå att de inte saknar förmåga att hantera mål och medel.

7.4.2.2 Problemet och dess lösning

Vad som gör psykopaten intressant är hans/hennes kapacitet att, trots kraftigt nedsatt (eller frånvarande) medkänsla, inte bara dölja sin sanna natur utan dessutom framgångsrikt manipulera människor. Detta är intressant av följande skäl: om mental simulering ligger till grund för såväl perspektivtagande som osjälviskhet kan psykopatens förmåga att manipulera inte utan problem hänföras till perspektivtagande. Att angripa problemet genom att hävda att psykopaten påverkas i riktning mot osjälviskhet, men att hans/hennes starka egoistiska drivkrafter ständigt sätter käppar i hjulet är inget seriöst alternativ. Det finns nämligen inget som tyder på att det hos den typiske psykopaten finns minsta tillstymmelse till osjälviskhet. Men finns det då något acceptabelt alternativ? Om det inte gör det, tycks det som om psykopatens natur kommer i konflikt SOH. Problemet är emellertid endast skenbart. En närmare titt på psykopatiforskningen ger oss skäl att tro att psykopatens förmåga att lura och bedra, i kontrast till den mediala bilden, *inte* vilar på att han/hon förstår andras perspektiv. Således finns skäl att betvivla riktigheten i den möjlighet Mitchell tar upp, dvs. att psykopati i grunden är ett moraliskt snarare än ett kognitivt handikapp. I själva verket finns det starka skäl att tro att psykopaten har dålig förståelse av såväl sina egna som andras känslor. Om detta skriver Hare:

De hävdar ibland att de har starka känslor, men de kan inte beskriva olika känslomässiga tillstånd med någon vidare nyansrikedom. De likställer till exempel kärlek med sexuell upphetsning, sorgsenhet med frustration och vrede med retlighet.⁴⁵

Det är just saker som denna som har fått J. H. Johns och H. C. Quay att konstatera att när det gäller känslor kan psykopaten orden men inte musiken.⁴⁶

⁴⁵ Hare (1997) s. 60.

⁴⁶ Johns och Quay (1962) s. 217.

Andra beskriver psykopaten som känslomässigt färgblind. Temat återkommer ständigt i litteraturen: psykopatens förståelse av känslor, vare sig det gäller egna eller andras, är inte bara ofullständigt utan frånvarande. Tydlig är också psykopatens oförmåga att ta hänsyn till hur andra personer uppfattar honom/henne. I sin bok *The Antisocial Personalities* beskriver Lykken en erfarenhet han haft i samtal med en av sina psykopatiska bekantskaper, Duane. Lykken beskriver hur Duane efter en jakttur skrutit om hur han fällt ett springande villebråd på ett avstånd av en halv engelsk mil.⁴⁷ Lykkens poäng är inte bara att Duane uppenbarligen ljög utan också att Duane själv aldrig skulle ha fallit för samma lögn om den framstälts för honom själv. Duane borde med andra ord ha förutsett att Lykken inte skulle tro på hans berättelse. Eftersom lögnen tillhör psykopatens vardag ("att ljuga är som att andas" lär enligt Hare en psykopat ha sagt) finns många andra liknande exempel. Beteenden som Duanes faller, enligt Lykken, inom ramarna för vad Cleckley kallat psykopatens "specifika brist på insikt" – en brist som Cleckley själv beskriver enligt följande:

He has absolutely no capacity to see himself as others see him. It is perhaps more accurate to say that that he has no ability to know how others feel when they see him or to experience subjectively anything comparable about the situation.⁴⁸

I ljuset av detta verkar psykopatens manipulativa förmåga inte gärna kunna hänföras till förståelse av andras känslotillstånd.⁴⁹ Detta går i linje med Lykkens teori om psykopati. Han förnekar nämligen att psykopaten besitter en

⁴⁷ Lykken (1995) s. 119.

⁴⁸ Cleckley (1976) s. 350.

⁴⁹ Men mycket av vad som skrivits om psykopati är förenligt med att psykopatens manipulativa förmåga delvis förklaras av att han har en förmåga att simulera andra tillstånd än just känslor. Huruvida så är fallet återstår dock att visa. Men det förefaller vara långsökt att detta skulle vara nog för att göra honom/henne till en funktionsduglig manipulatör. Men även om så vore fallet, skulle SOH stå sig stark, eftersom den påstådda kopplingen mellan EF (givet simuleringstolkningen) och osjälviskhet har sin grund i fall där förståelseobjektet är någons lidande.

förmåga att leva sig in i andra människors situationer och menar att psykopatens charm och manipulativa förmåga i hög utsträckning kan förklaras med hänvisning till psykopatens bristande rädsla för att göra bort sig och bestraffas.⁵⁰ Psykopatens orädda natur är i själva verket central för Lykkens förståelse av psykopati.⁵¹ Han tänker sig att denna faktor bl.a. förklarar varför psykopaten inte kommit att internalisera andras perspektiv. Tanken är att psykopaten helt enkelt inte bryr sig tillräckligt mycket om vad andra anser om honom/henne.⁵² En annan syn på relationen mellan psykopatens orädda natur och hans specifika brist på insikt går i motsatt riktning. Hypotesen, som har tillskrivits D. Schalling, är att psykopatens bristande rädsla kan förklaras med hänvisning till hans/hennes oförmåga att föreställa sig kommande händelser.⁵³ Poängen är att psykopatens orädda natur grundar sig på en oförmåga att förutse det man har anledning att vara rädd för. Trots att det här inte finns anledning att ta ställning till någon av förklaringsmodellerna, så är det intressant att notera att den senare förklaringen passar synnerligen väl ihop med teorin att psykopaten inte kan simulera mentala tillstånd. Det sistnämnda stämmer även väl överens med psykopatens välkända kortsiktighet.⁵⁴

Nu kan man undra hur psykopaten framgångsrikt kan manipulera människor givet att han/hon inte empatiskt kan förstå dem som manipuleras. Trots att detta inte är något som måste behandlas i detta arbete (det räcker ju med att konstatera att psykopaten inte kan, eller åtminstone är mycket dålig på, att leva sig in i andra personers situationer) vore det ändå otillfredsställande att lämna frågan utan vidare kommentar. Ett sätt att redogöra för psykopatens förmåga att manipulera är att hävda att psykopaten når långt enbart genom att ta för sig, ljuga samt obehindrat tala med nya människor. Denna förklaring är förenlig med de omfattande studier som bl.a. Richard Christie och Florence L. Geis genomfört. Christie och Geis, som studerat den hänsynslöst

⁵⁰ Lykken i e-postkorrespondens (2001).

⁵¹ Lykken (1995) s. 133ff. för en noggrannare genomgång av denna hypotes.

⁵² Lykken (1995) s. 142.

⁵³ Soderstrom (2003) s. 250.

⁵⁴ Att psykopatens handikapp kan tolkas som avsaknad av kapaciteten att mentalt simulera är något som tagits upp av Cruz (1997) s. 525ff. (Noteras bör att Cruz använder termen "primary sociopath").

manipulerande machiavelliska personligheten, har visat att den framgångsrike manipulatören inte alls använder sig av empati för att läsa och dra nytta av andras motiv.⁵⁵ I själva verket tycks det förhålla sig tvärtom. Den effektive manipulatören drar nytta av att *inte* vara empatisk då detta möjliggör att okänsligt få sin vilja igenom. Den machiavelliska personen har t.o.m. visat sig vara en bättre lögnare än den icke-machiavelliska personen.⁵⁶

I sin bok *Psykopatiska chefer* illustrerar Lars-Olof Tunbrå några av de otaliga exempel där psykopater medvetet manipulerat sig till fördelar.⁵⁷ Av dessa exempel framgår tydligt att det inte rör sig om psykologiskt finlir utan om maskerade hot och påtryckningar. Om man får tro Tunbrå är det inte ovanligt med psykopater i näringslivet – personer som inte har intagit sina positioner genom att vara irrationella, men inte heller genom att vara stora människokännare.⁵⁸ Det senare aktualiserar en annan viktig fråga, nämligen hur svårt det egentligen är att lura och bedra människor om man verkligen saknar skrupler. Man måste inte gå till empirin för att få anledning att tro att detta inte är särskilt svårt. De flesta människor är nog ganska lätta byten för psykopaten, inte minst de som vanligen tror på vad till synes normala människor säger till dem. Denna ”godtrogenhet” är också något av en förutsättning för förekomsten av personer som, likt psykopater, inte bara framgångsrikt utnyttjar andra människor utan också samtidigt kan karakteriseras som (a) egocentriska och grandiosa, (b) i avsaknad av ånger- och skuld känslor, (c) utrustade med dålig inlevelseförmåga (empatistörning) och (c) svekfulla och manipulativa.⁵⁹

⁵⁵ Se Christies och Geis' (1970) sammanställning av forskningen inom området. Att gruppen psykopater och machiavelliska personer överlappar, men inte sammanfaller med varandra är något som vunnit empiriskt stöd - se Paulhus och Williams (2002).

⁵⁶ Wilsson et al. (1996) s. 291. Här är det värt att nämna att psykopater möjligen delvis kan kompensera sin oförståelse med hjälp av implicita och explicita teorier. Här framgår en av simuleringstolkningens styrkor, då den i motsats till vissa former av simuleringsteorier är förenlig med att människor tenderar att förutsäga andras beteenden m.m. på basis av teoretiserande.

⁵⁷ Tunbrå (2003).

⁵⁸ Om man får tro de många responser Tunbrå fått på sin bok är psykopatiska chefer även vanliga inom offentlig sektor - allt enligt en artikel som finns tillgänglig via <http://www.suntliv.nu/index.asp?id=4821> (2004).

⁵⁹ Utdrag från den lista som Hare (1997) presenterar på psykopatins nyckelsymptom. Den fullständiga listan lyder som följer: Emotionella/interpersonella drag: munvig och charmig,

7.5 Sammanfattning

Som framgått kan simuleringstolkningen bidra till att förklara uppkomsten av osjälviskhet. Enligt den förklaringsmodell som försvarats (simulering/osjälviskhet-hypotesen) tenderar mental simulering av de processer som ligger till grund för lidande att motivera agenten att lindra subjektets lidande.

Att det finns en tydlig och positiv koppling mellan inlevelse i andras lidande och osjälviskhet är, som framkommit, inte bara intuitivt tilltalande utan det får också stöd av flera empiriska studier. I ljuset av detta kom en annan fråga att diskuteras, nämligen *hur* simuleringgrundat perspektivtagande kan ge upphov till osjälviskhet. Det första steget i att klargöra detta togs mer eller mindre för givet. Tanken var att simuleringen på grund av att den nyttjar de processer som ligger till grund för föreställningsobjektet kan generera ett beslätat tillstånd hos agenten. Förståelse av lidande kan på detta sätt uppfattas som obehaglig. Nästa steg var mer komplicerat. Steget bestod i att förklara hur agentens obehag kan ligga till grund för osjälviskhet. Som framgick visade sig den mest närliggande förklaringen vara problematisk. Det finns nämligen problem med att förklara uppkomsten av osjälviskhet med hänvisning till agentens (medvetna eller omedvetna) målsättning att reducera det obehag som perspektivtagandet framkallar hos honom. Istället finns det indikationer på att agenten har reduktionen av subjektets lidande som *slutgiltigt mål*. Därför presenterades ett alternativt sätt att förstå SOH, nämligen en tolkning (RSO) enligt vilken perspektivtagande såväl kan orsaka agenten obehag som knyta samman obehaget med subjektets lidande. Tanken är att agenten inte behöver behandla subjektets lidande som instrument för sitt eget välbefinnande. Exakt hur detta sker är oklart. Simuleringstolkningen tycks dock lämpad att redogöra för detta, då mentala simuleringar både representerar sakernas tillstånd (i detta

egocentrisk och grandios, saknar ånger- och skuld känslor, dålig inlevelseförmåga (empatistörning), svekfull och manipulativ, flackt känsloliv. Socialt avvikande beteende: impulsiv, bristande kontroll över beteende, lättväckt aggressivitet, behov av spänning, brist på ansvarskänsla, tidiga beteendeproblem, antisocialt beteende i vuxen ålder, s. 43.

fall de processer som ligger till grund för någon annans lidande) och kan vara obehaglig. På detta vis tycks SOH ha potentialen att kunna förklara uppkomsten av altruism.

Efter att ha redogjort för hur SOH kan utgöra en delförklaring vad gäller förekomsten av osjälviskhet presenterades ett potentiellt problem med denna modell, nämligen den psykopatiska personlighetstypen. Något som är högst iögonfallande med psykopaten är att han/hon kombinerar sociala kvaliteter, med manipulativ förmåga och en avsaknad av omtanke om andra. Närmare bestämt *verkar* det som om han/hon förstår hur andra känner och tänker utan att fördenskull motiveras att visa dem hänsyn. Även om detta i sig inte kan falsifiera SOH utgör det ändå en möjlig komplikation. Komplikationen visade sig dock endast utgöra en illusion eftersom psykopaten saknar förmåga till perspektivtagande, åtminstone vad känslor beträffar. Vidare sades psykopatens manipulativa förmåga kunna hänföras till andra förmågor än perspektivtagande. Den möjlighet som framkastades var att psykopaten p.g.a. sin avsaknad av fruktan för att bli avslöjad och bestraffad utan hämningar kan ljuga och bedra och på så vis uppträda som en intressant och intelligent person – en person som människor sätter sin tilltro till. Hursomhelst utgör psykopaten inget reellt hot mot SOH då han/hon inte lever upp till den mediala bilden av psykopater som ondskefulla och insiktsfulla manipulatörer.⁶⁰

⁶⁰ En kommentar är här på sin plats. Lykken (1995) ifrågasätter att psykopater i allmänhet bör beskrivas som ondskefulla. De fall där psykopater utfört djupt omoraliska handlingar (t.ex. Ted Bundy) kan snarast förklaras med hänvisning till en kombination av avsaknad av samvete och förekomst perversa drifter, s. 115. Det är, med andra ord, inte illvilja som bäst förklarar psykopaters fruktansvärda dåd.

8. Framtidsutsikter

The significant problems we face cannot be solved at the same level of thinking we were at when we created them.

Albert Einstein

8.1 Inledning

Det är nu dags att avrunda denna studie av empatisk förståelse. Den som hade förväntat sig en uttömmande redogörelse torde vid det här laget vara besviken. Flera frågeställningar har nämligen lämnats oberörda. Men detta har sin grund. Det går helt enkelt inte att i ett och samma verk på ett tillfredsställande sätt behandla alla aspekter av empatisk förståelse. Arbetet har därför inriktats på att identifiera några av den empatiska förståelsens mest grundläggande drag. Sådär avslutningsvis finns det anledning att sammanfatta vad som har sagts samt spana framåt mot de filosofiska forskningsprojekt som detta arbete kan ligga till grund för.

8.2 Tillbakablick

I kapitel 1 framgick att arbetets övergripande syfte är att avdramatisera EF. Huruvida detta syfte har uppnåtts eller ej är något som varje läsare får ta ställning till. Vad man anser i frågan beror sannolikt på om man tycker att arbetet på ett tillfredsställande sätt har lyckats visa att EF inte förutsätter något egendomligt överbryggande mellan det kända och det okända.

Empatisk förståelse har beskrivits som framgångsrikt perspektivtagande där agenten föreställer sig *hur* det är för subjektet att uppleva någonting.

”Upplevelse” har använts i en mycket vid mening och inkluderat vad som helst som tillhör en individs fenomenologi.

Under arbetets gång har två vanligt förekommande tankegångar avfärdats – tankegångar som båda utgör en jordmån för skepticism. Först ifrågasattes den ofta förekommande uppfattningen att EF med nödvändighet i någon substantiell mening grundas i ett analogiresonemang. Att denna tes är felaktig fastslogs efter att det visat sig vara problematiskt att förklara i vilken mening agentens perspektiv (förstått i termer av agentens upplevelser eller erfarenheter etc.) nödvändigtvis utgör *källan* i ett analogiresonemang. Efter detta avvisades uppfattningen att EF förutsätter att agentens upplevelser kvalitativt måste likna förståelseobjektet. Denna uppfattning sades ligga till grund för två olika typer av likhetskriterier. Enligt det första (matchningskriteriet) måste agenten under själva förståelseakten uppleva något som kvalitativt liknar förståelseobjektet. Enligt det andra kriteriet (erfarenhetskriteriet) måste agenten ha haft upplevelser som kvalitativt liknar förståelseobjektet. Trots viss initial attraktionskraft visade sig inget av dessa kriterier vara acceptabelt. Medan det första kriteriet visade sig vara oförenligt med den empatiska förståelsens fenomenologi, kritiserades det andra p.g.a. att det inte går att etablera någon enkel relation mellan att ha haft en viss upplevelse och att kunna förstå motsvarande upplevelse. Dessutom lanserades ett motexempel mot det senare kriteriet – ett motexempel som tyder på att det går att föreställa sig (och förstå) enkla upplevelser man aldrig har erfårit.

Efter en i huvudsak negativ argumentation presenterades i kapitel 6 ett förslag till hur man bör förstå EF:s grundvalar. Enligt detta framställdes perspektivtagande som grundat på en simulering genom vilken agentens hjärna simulerar de processer som ligger till grund för föreställningsobjektet. EF förutsätter i sin tur att simuleringen är framgångsrik. Fördelarna med att tolka perspektivtagande (och alltså EF) som grundat på en processdriven simulering har visat sig vara flera. Bortsett från att man på detta sätt kan redogöra för perspektivtagandets fenomenologi, lämpar sig tolkningen till att förklara hur perspektivtagande påverkar människors motivationella och emotionella system. Att en simulering är framgångsrik har sagts kunna påvisas på olika sätt, t.ex. genom att simuleringen ligger till grund för korrekta förutsägelser. En sak har

emellertid sagts vara genomgående: simuleringen måste i fall av EF ge upphov till ett fenomenellt tillstånd (F-tillstånd) hos agenten. Exakt vad som krävs av detta tillstånd har lämnats öppet, men klart är att agenten själv måste uppmärksamma det som en representation av förståelseobjektet. Som framgått finns det anledning att tro att representationen spelar en viktig roll i agentens tänkande. Det är därför viktigt att notera att simuleringstolkningen på intet sätt trivialiserar agentskapets fenomenologi.

Avslutningsvis skisserades ett förslag till hur simuleringstolkningen kan förklara förekomsten av ett av de motivationella tillstånd som föregår vissa av de handlingar människor oreflekterat betraktar som osjälviska. Att perspektivtagande ger upphov till motivation att hjälpa är något som inte bara har intuitivt stöd; det har även empiriskt stöd. Detta är t.o.m. något som har sagts tala för simuleringstolkningen. Den hypotes som försvarades, dvs. simulering/osjälviskhet-hypotesen, säger inte bara att det föreligger ett samband mellan perspektivtagande och osjälviskhet; den gör dessutom anspråk på att begripliggöra detta samband. Sambandet förklarades på så sätt att perspektivtagande av lidande, genom den bakomliggande processdrivna simuleringen av de processer som ligger till grund för lidandet, hos agenten ger upphov till ett obehag. Eftersom agentens uppmärksamhet (och simuleringen) är riktad mot subjektets lidande associeras obehaget med detta lidande. På så vis uppstår det hos agenten ett (instrumentellt eller slutgiltigt) mål att lindra lidandet.

8.3 Lösa trådar och framtida studier

Hur kan man då som filosof ha detta arbete som utgångspunkt för framtida studier? Det finns mycket att säga om denna sak och ett urval är därför nödvändigt. Här följer ett sådant urval.

För det första vore det intressant att närmare studera *problemen* med att försöka grunda moralen på perspektivtagande. Mer exakt skulle detta handla om att undersöka i hur hög utsträckning man kan fånga moralisk praxis i principer som förespråkar perspektivtagande, förutsatt att principerna är känsliga för såväl människors moraliska intuitioner som deras psykologi. I

samband med detta vore det också intressant att närmare studera kopplingen mellan att empatiskt förstå en person och att på goda grunder kritisera personen ifråga. Det tycks nämligen som om personer som anser sig vara missförstådda många gånger också anser att de p.g.a. detta är ”immuna” mot kritik. Vad som gör detta särskilt spännande är att kritik just kan anses utgöra *en* indikation på att en person är missförstådd.

Vidare vore det önskvärt att föra en diskussion om hur man skall bestämma adekvansvillkoren i fall där förståelseobjektet hör till fiktiva, representativa eller hypotetiska perspektiv. Detta gäller framförallt de sistnämnda. Det finns nämligen en pågående diskussion om hur man tillfredsställer någons egentliga vilja i fall där individen av olika skäl inte längre kan ge uttryck för någon vilja (kanske beroende på att individen är död, icke-mänsklig eller lider av något svårt handikapp).¹

En annan sak som är värd uppmärksamhet är spänningen mellan det förståeliga och det simulerbara. Tidigare har antytts att simuleringstolkningen i sig inte har svaret på vilka simuleringar som måste utföras för att man skall förstå förståelseobjekt som till synes inte kan simuleras. Det vore spännande att undersöka vad som bestämmer detta.

Avslutningsvis vore det intressant att diskutera problemen med att applicera simuleringsterminologin på mindre avancerade former av empati. Simuleringsterminologin tycks nämligen inte lämpad att redogöra för de fenomen genom vilka agenten enbart samstämmigt reagerar på subjektets belägenhet. Frågan är hur man i dessa fall skall redogöra för de likheter som föreligger mellan agentens och subjektets hjärnprocesser. Kanske finns det anledning att i dessa fall tala om samkognition eller samkännande.

¹ Denna problematik är inte bara teoretiskt intressant. Den är även, via diskussionen om *hypotetiskt samtycke*, relevant inom bl.a. juridik, vård och omsorg - se exempelvis Rynning (1994), s. 385ff.

Litteraturlista

- Adams, F (2001), Empathy, neural imaging and the theory versus simulation debate. *Mind and Language*, 16, 368-392.
- Agosta, L (1984), Empathy and intersubjectivity. I: D Silver, et al. (red) *Empathy*. Hillsdale, N. J.: Analytic Press, I , s 43-61.
- Akins, K (1993), What is it like to be boring and myopic? I: B Dahlbom (red) *Dennett and his critics*. Cambridge: Blackwell, s 124-160.
- Aronson, E, et al. (1999), *Social psychology*. New York: Longman.
- Axelrod, R (1990 [1984]), *The evolution of cooperation*. London: Penguin.
- Barnes, A & Thagard, P (1997), Empathy and analogy. WWW-adress: <http://cogprints.ecs.soton.ac.uk/archive/00000620/00/Empathy.html>.
- Baron-Cohen, S & Bolton, P (1993), *Autism: The facts*. Oxford: Oxford University Press.
- Bartky, S L (1997), Sympathy and solidarity. On a tightrope with Scheler. I: D T Meyers (red) *Feminists Rethink the Self*, Boulder: Westview Press.
- Batson, C D (1991), The altruism question: Toward a social psychological answer. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- Batson, C D, et al. (1981), Is empathic emotion a source of altruistic motivation? *Journal of Personality and Social Psychology*, 40, 290-302.
- Batson, C D, et al. (1997a), Perspective taking: Imagining how another feels versus imagining how you would feel. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23, 751-758.
- Batson, C D, et al. (1997b), Is empathy-induced helping due to self-other merging? *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 495-509.
- Beardsley, M C (1975), *Thinking straight. Principles of reasoning for readers and writers*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
- Block, N (1997), On a confusion about a function of consciousness. I: N Block, et al. (red) *The nature of consciousness. Philosophical debates*. Cambridge, Mass.: MIT Press, s 375-415.

- Bok, S (1995), Golden rule. I: T Honderich (red) *The Oxford companion to philosophy*. Oxford: Oxford University Press, s 321-322.
- Brinck, I (1997), *The indexical 'I'. The first person in thought and language*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Brothers, L (1989), A biological perspective on empathy. *American Journal of Psychiatry*, 146, 10-19.
- Carrier, D (1973), Three kinds of imagination. *Journal of Philosophy*, 70, 819-831.
- Carruthers, P & Smith, P K (1996) (red), *Theories of theories of mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cartwright, D E (1995), Introduction. I: A Schopenhauer *On the basis of morality*. Providence: Berghahn Books, s ix-xxxviii.
- Cartwright, D E (1999), Schopenhauer's narrower sense of morality. I: C Janaway (red) *The Cambridge companion to Schopenhauer*. Cambridge: Cambridge University Press, s 252-292.
- Cavell, M (1985), Separate minds. *Philosophy*, 60, 359-371.
- Chismar, D E (1988), Empathy and sympathy: The important difference. *Journal of Value Inquiry*, 22, 257-266.
- Chismar, D E (2001), Heidegger's critique of empathy. WWW-adress: <http://www.chowan.edu/acadp/Religion/pubs/heidegger.htm>.
- Christie, R & Geis, F L (1970) (red), *Studies in machiavellianism*. New York: Academic Press.
- Cialdini, R B, et al. (1997), Reinterpreting the empathy-altruism relationship: When one into one equals oneness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 73, 481-494.
- Cleckley, H (1976), *The mask of sanity. An attempt to clarify some issues about the so-called psychopathic personality*. Saint Louis, Mo.: C.V. Mosby.
- Coke, J S, et al. (1978), Empathic mediation of helping: A two-stage model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36, 752-766.
- Cruz, J L H (1997), Simulation and the psychology of sociopathy. *Behavioral & Brain Sciences*, 20, 525-527, 531-532.
- Cunningham, P (1998), The golden rule as universal ethical norm. *Journal of Business Ethics*, 17, 105-109.

- Currie, G (1995a), Imagination and simulation: Aesthetics meets cognitive science. I: M Davies & T Stone (red) *Mental simulation*. Oxford: Blackwell, s 151-169.
- Currie, G (1995b), *Image and mind. Film, philosophy, and cognitive science*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Currie, G (1995c), Visual imagery as the simulation of vision. *Mind and Language*, 10, 25-44.
- Currie, G & Ravenscroft, I (1997), Mental simulation and motor imagery. *Philosophy of Science*, 64, 161-180.
- Currie, G & Ravenscroft, I (2002), *Recreative minds. Imagination in philosophy and psychology*. Oxford: Oxford University Press.
- Damasio, A R (1994), *Descartes' error. Emotion, reason, and the human brain*. New York: G.P. Putnam.
- Damasio, A R (2003), *På spaning efter Spinoza. Glädje, sorg och den kännande hjärnan*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Dancy, J (1985), *An introduction to contemporary epistemology*. Oxford: Blackwell.
- Darwall, S (1998), Empathy, sympathy, care. *Philosophical Studies*, 89, 261-282.
- Darwall, S (2002), *Welfare and rational care*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Davies, M & Stone, T (1995a) (red), *Folk psychology. The theory of mind debate*. Oxford: Blackwell.
- Davies, M Stone, T (1995b) (red), *Mental simulation. Evaluations and applications*. Oxford: Blackwell.
- Davis Jr., O L (2001), In pursuit of historical empathy. I: O L Davis Jr., et al. (red) *Historical empathy and perspective taking in the social studies*. Boston: Rowman & Littlefield Publishers Inc., s 1-12.
- Davis, M H (1994), *Empathy: A social psychological approach*. Boulder, Colo.: Westview Press.
- Dawkins, R (1999 [1976]), *The selfish gene*. Oxford: Oxford University Press.
- Decety, J, et al. (1989), The timing of mentally represented action. *Behavioral and Brain Research*, 34, 35-42.
- Deigh, J (1995), Empathy and universalizability. *Ethics*, 105, 743-763.

- Dennett, D C (1998 [1978]), *Brainstorms. Philosophical essays on mind and psychology*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Eagle, M & Wolitzky, D L (1997), Empathy: A psychoanalytic perspective. I: A C Bohart & L S Greenberg (red) *Empathy reconsidered: New directions in psychotherapy*. Washington, D.C.: American Psychological Association, s 217-244.
- Egonsson, D (1999), Preference and information. *Opublicerad*.
- Egonsson, D (2004), Likavärdesidén. *Filosofisk Tidskrift*, 2.
- Eisenberg, N & Miller, P A (1987), Empathy, sympathy, and altruism: Empirical and conceptual links. I: N Eisenberg & J Strayer (red) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press, s 292-316.
- Eisenberg, N, et al. (1997), The development of empathic accuracy. I: W Ickes (red) *Empathic accuracy*. New York: The Guilford Press, s 73-116.
- Eisenberg, N & Strayer, J (1987), Critical issues in the study of empathy. I: N Eisenberg & J Strayer (red) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press, s 3-13.
- Fadiga, L, et al. (1995), Motor facilitation during action observation: A magnetic stimulation study. *Journal of Neurophysiology*, 73, 2608-2611.
- Finke, R A (1989), *Principles of mental imagery*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Fisher, J A (1992), Taking sympathy seriously: A defense of our moral psychology towards animals. I: E C Hargrove (red) *The animal rights / environmental ethics debate - the environmental perspective*. Albany: State University of New York Press, s 227-248.
- Flavell, J H (1992), Perspectives on perspective taking. I: H Beilin & P B Pufall (red) *Piaget's theory: Prospects and possibilities*. London: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, s 107-139.
- Fultz, J, et al. (1986), Social evaluation and the empathy-altruism hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50, 761-769.
- Gallese, V & Goldman, A (1998), Mirror neurons and the simulation theory of mind-reading. *Trends in Cognitive Sciences*, 2, 493-501.
- Gallup, G J (1998), Can animals empathize? Yes. *Scientific American*, 9, 66-71.
- Goldie, P (1999), How we think of others' emotions. *Mind and Language*, 14, 394-423.

- Goldie, P (2002), *The emotions. A philosophical exploration*. Oxford: Clarendon Press.
- Goldman, A (1993), Ethics and cognitive science. *Ethics*, 103, 337-360.
- Goldman, A (1995a [1989]), Interpretation psychologized. I: M Davies & T Stone (red) *Folk psychology*. Oxford: Blackwell, s 74-99.
- Goldman, A (1995b [1993]), Empathy, mind, and morals. I: M Davies & T Stone (red) *Mental simulation*. Oxford: Blackwell, s 185-208.
- Goldman, A (1995c), Simulation and interpersonal utility. *Ethics*, 105, 709-726.
- Goldman, A & Gallese, V (2000), Reply to Schulkin. *Trends in Cognitive Sciences*, 4, 255-256.
- Goleman, D (2000), *Känslans intelligens. Om att utveckla vår emotionella kapacitet för ett tryggare och mänskligare samhälle*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Gordon, R M (1995a [1986]), Folk psychology as simulation. I: M Davies & T Stone (red) *Folk psychology*. Oxford: Blackwell, s 60-73.
- Gordon, R M (1995b), Sympathy, simulation, and the impartial spectator. *Ethics*, 105, 727-742.
- Gordon, R M (1995c), Simulation without introspection or inference from me to you. I: M Davies & T Stone (red) *Mental simulation*. Oxford: Blackwell, s 53-67.
- Gordon, R M (1995d), Reply to Stich and Nichols. I: M Davies & T Stone (red) *Folk psychology*. Oxford: Blackwell, s 174-184.
- Gordon, R M (1995e), The simulation theory. I: M Davies & T Stone (red) *Folk psychology*. Oxford: Blackwell, s 100-122.
- Gordon, R M (1996), 'Radical' simulationism. I: P Carruthers & P K Smith (red) *Theories of theories of mind*. Cambridge: Cambridge University Press, s 11-21.
- Greenson, R R (1960), Empathy and its vicissitudes. *International Journal of Psycho Analysis*, 41, 418-424.
- Grush, R (1995), *Emulation and cognition*. San Diego: University of California.
- Hamrick, W S (2000), Empathy, cognitive science, and literary imagination. *Journal of the British Society for Phenomenology*, 31, 116-130.

- Hare, R D (1997), *Psykopatens värld. Utan samvete*. Lund: Studentlitteratur.
- Hare, R M (1981), *Moral thinking. Its levels, method, and point*. Oxford: Clarendon Press.
- Harsanyi, J (1982), Morality and the theory of rational behavior. I: A Sen & B Williams (red) *Utilitarianism and beyond*. New York: Cambridge University Press, s 39-62.
- Heal, J (1995 [1986]), Replication and functionalism. I: M Davies & T Stone (red) *Folk psychology*. Oxford: Blackwell, s 45-59.
- Hertzler, J O (1934), On golden rules. *International Journal of Ethics*, 44, 418-436.
- Hoffman, M L (1977), Empathy, its development and prosocial implications. I: C B Keasey (red) *Nebraska symposium on motivation. Current theory and research in motivation*, 25. Lincoln, Nebr.: University of Nebraska Press, s 169-217.
- Hoffman, M L (1981), Development of empathy. I: P J Rushton & R M Sorrentino (red) *Altruism and helping behavior*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, s 41-63.
- Hoffman, M L (1984), Interaction of affect and cognition in empathy. I: C E Izard, et al. (red) *Emotions, cognition, and behavior*. New York: Cambridge University Press, s 103-131.
- Hoffman, M L (2000), *Empathy and moral development. Implications for caring and justice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Holm, U (2001), *Empati. Att förstå andra människors känslor*. Stockholm: Natur och Kultur.
- Hume, D (1978 [1739]), *A treatise of human nature*. Oxford: Clarendon Press.
- Håkansson, J (2003), *Exploring the phenomenon of empathy*. Stockholm: Department of Psychology, University of Stockholm.
- Håkansson, J & Montgomery, H (2003), Empathy as an interpersonal phenomenon. I: J Håkansson *Exploring the phenomenon of empathy*. Stockholm: Department of Psychology, University of Stockholm, s 1-26.
- Ickes, W (1997a), Introduction. I: W Ickes (red) *Empathic accuracy*. New York: Guilford Press, s 1-16.
- Ickes, W (1997b) (red), *Empathic accuracy*. New York: The Guilford Press.

- Ickes, W & Simpson, J A (1997), Managing empathic accuracy in close relationships. I: W Ickes (red) *Empathic accuracy*. New York: The Guilford Press, s 218–250.
- Jackson, F (1982), Epiphenomenal qualia. *Philosophical Quarterly*, 32, 127–136.
- Jackson, F (1997), What mary didn't know. I: N Block, et al. (red) *The nature of consciousness*. Cambridge, Mass.: MIT Press, s 567–570.
- Jackson, F (1998), *From metaphysics to ethics. A defence of conceptual analysis*. Oxford: Clarendon Press.
- Johansson, M (2002), Om schopenhauers syn på medlidandet. *Filosofisk Tidskrift*, 1, 32–36.
- Johns, J H & Quay, H C (1962), The effect of social reward on verbal conditioning in psychopathic and neurotic military offenders. *Journal of Consulting Psychology*, 36, 217–220.
- Karlsson, L (2001), *Dream experience. Phenomenology meets cognitive neuroscience*. Lund: Lund university.
- Katz, R L (1963), *Empathy. Its nature and uses*. New York: Free Press of Glencoe.
- Kennett, J (2002), Autism, empathy and moral agency. *Philosophical Quarterly*, 52, 340–357.
- Kohut, H (1988), *Hur botar analysen?* Stockholm: Natur och kultur.
- Kosslyn, S M (1994), *Image and brain. The resolution of the imagery debate*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Kosslyn, S M (1995), Mental imagery. I: S M Kosslyn & D N Osherson (red) *An invitation to cognitive science. Visual cognition*. Cambridge, Mass.: MIT Press, s 267–296.
- Krebs, D (1975), Empathy and altruism. *Journal of Personality and Social Psychology*, 32, 1134–1146.
- Krebs, D & Russell, C (1981), Role-taking and altruism: When you put yourself in the shoes of another, will they take you into their owner's aid? I: P J Rushton & R M Sorrentino (red) *Altruism and helping behavior*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, s 137–165.
- Kögler, H H & Stueber, K R (2000) (red), *Empathy and agency. The problem of understanding in the human sciences*. Boulder, Colo.: Westview Press.

- Lewis, D (1983), *Philosophical papers*. New York: Oxford University Press.
- Levy, J (1997), A note on empathy. *New Ideas in Psychology*, 15, 179-184.
- Lykken, D T (1995), *The antisocial personalities*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers.
- MacIsaac, D S (1997), Empathy: Heinz Kohut's contribution. I: A C Bohart & L S Greenberg (red) *Empathy reconsidered. New directions in psychotherapy*. Washington, D.C.: American Psychological Association, s 245-264.
- Mackay, A F (1986), Extended sympathy and interpersonal utility comparisons. *Journal of Philosophy*, 83, 305-322.
- Mackie, J L (1977), *Ethics. Inventing right and wrong*. Harmondsworth: Penguin.
- Mackie, J L (1980), The transcendental 'I'. I: Z van Straaten (red) *Philosophical subjects*. Oxford: Clarendon Press, s 48-61.
- Maner, J K, et al. (2002), The effects of perspective taking on motivations for helping: Still no evidence for altruism. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 1601-1610.
- Margulies, A (1989), *The empathic imagination*. New York: W.W. Norton & Company.
- Martin, R (1998), *Self-concern. An experiential approach to what matters in survival*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Masserman, J H, et al. (1964), "Altruistic" behavior in rhesus monkeys. *American Journal of Psychiatry*, 121, 584-585.
- Mercer, P (1972), *Sympathy and ethics. A study of the relationship between sympathy and morality with special reference to Hume's Treatise*. Oxford: Clarendon Press.
- Miletic, G (1995), Perspective taking: Knowledge of level 1 and level 2 rules by congenitally blind, low vision, and sighted children. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 89, 514-523.
- Milgram, S (1975), *Lydnad och auktoritet. Experimentsituationer, resultat och utvärdering*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Mill, J S (1867), *An examination of sir William Hamilton's philosophy, and of the principal philosophical questions discussed in his writings*. London: Longmans.
- Mitchell, P (1997), *Introduction to theory of mind. Children, autism, and apes*. London: Arnold.

- Morton, A (1994), Motor simulation. *Behavioral and Brain Sciences*, 17, 215.
- Nagel, T (1970), *The possibility of altruism*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Nagel, T (1974), What is it like to be a bat? *Philosophical Review*, 83, 435-450.
- Nagel, T (1993 [1986]), *Utsikten från ingenstans*. Nora: Nya Doxa.
- Nietzsche, F (2001 [1881]), *Morgonrodnad. Tankar om de moraliska fördomarna*. Eslöv: Brutus Östlings Bokförlag Symposion.
- Nilsson, P (2000), Schopenhauer och medlidandet. *Filosofisk Tidskrift*, 3, 33-41.
- Nilsson, P (2003), *Empathy and emotions. On the notion of empathy as emotional sharing*. Umeå: Department of Philosophy and Linguistics, Umeå University.
- Nozick, R (1981), *Philosophical explanations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Olinick, S L (1984), A critique of empathy and sympathy. I: D Silver, et al. (red) *Empathy i*. Hillsdale, N. J.: Analytic Press, I, s 137-166.
- Parfit, D (1987), *Reasons and persons*. Oxford: Clarendon Press.
- Paulhus, D & Williams, K (2002), The dark triad of personality: Narcissism, machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36, 556-563.
- Peacocke, C (1985), Imagination, experience, and possibility: A berkeleyian view defended. I: J Foster & H Robinson (red) *Essays on Berkeley*. Oxford: Clarendon Press, s 19-35.
- Persson, I (1997), Hume - not a "humean" about motivation. *History of Philosophy Quarterly*, 14, 189-206.
- Piaget, J (1926), *The language and thought of the child*. New York: Harcourt, Brace.
- Piaget, J & Inhelder, B (1956), *The child's conception of space*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Piper, A (1991), Impartiality, compassion, and modal imagination. *Ethics*, 101, 726-757.

- Plutchick, R (1987), Evolutionary bases of empathy. I: N Eisenberg & J Strayer (red) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press, s 38-46.
- Preston, S & de Waal, F (2002), Empathy: Its ultimate and proximate bases. *Behavioural and Brain Science*, 25, 1-72.
- Ravenscroft, I (1998), What is it like to be someone else? Simulation and empathy. *Ratio*, 11, 170-185.
- Reik, T (1948), *Listening with the third ear. The inner experience of a psychoanalyst*. New York: Farrar Straus.
- Reynolds, S L (1989), Imagining oneself to be another. *Nous*, 23, 615-633.
- Ridley, M & Dawkins, R (1981), The natural selection of altruism. I: P J Rushton & R M Sorrentino (red) *Altruism and helping behavior*. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum Associated, Publishers, s 19-39.
- Rushton, P J (1981), The altruistic personality. I: P J Rushton & R M Sorrentino (red) *Altruism and helping behavior*. Hillsdale, N. J.: Lawrence Erlbaum Associates, Publishers, s.
- Ryle, G (2002 [1949]), *The concept of mind*. Chicago: University of Chicago Press.
- Rynning, E (1994), *Samtycke till medicinsk vård och behandling. En rättsvetenskaplig studie*. Uppsala: Iustus.
- Sagi, A & Hoffman, M L (1976), Empathic distress in the newborn. *Developmental Psychology*, 12, 175-176.
- Scheler, M F (1954 [1913]), *The nature of sympathy*. London: Routledge & Kegan Paul.
- Schopenhauer, A (1925), *De båda grundproblemen i etiken*. Uppsala: Almqvist & Wiksells Förlag.
- Schulkin, J (2000), Theory of mind and mirroring neurons. *Trends in Cognitive Sciences*, 4, 252-254.
- Sherman, N (1998), Empathy and imagination. I: P French & H Wettstein (red) *Mid west studies in philosophy*. Notre Dame: University of Notre Dame Press, s 82-119.
- Sherman, N (2002), Changing places in fancy. I: J-C Merle & B Schumacher (red) *L'amitié*. Paris: Presses Universitaires de France.

- Shoemaker, S (1997), The first-person perspective. I: N Block, et al. (red) *The nature of consciousness: Philosophical debates*. Cambridge, Mass: MIT Press, s 503-515.
- Smith, A (1984 [1759]), *The theory of moral sentiments*. Indianapolis: Liberty Classics.
- Smith, D W (1989), *The circle of acquaintance. Perception, consciousness, and empathy*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Smith, R E (1993), *Psychology*. Minneapolis/St. Paul: West.
- Snow, N E (2000), Empathy. *American Philosophical Quarterly*, 37, 65-78.
- Sober, E & Wilson, D S (1998), *Unto others. The evolution and psychology of unselfish behavior*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Soderstrom, H (2003), Psychopathy as a disorder of empathy. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 12, 249-252.
- Sorensen, R A (1998), Self-strengthening empathy. *Philosophy and Phenomenological Research*, 58, 75-98.
- Spinoza, B (2001 [1677]), *Etiken*. Stockholm: Thales.
- Stein, E (1989 [1916]), *On the problem of empathy*. Washington, D.C.: ICS Publications.
- Stocker, M & Hegeman, E (1996), *Valuing emotions*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Stotland, E (1969), Exploratory investigations of empathy. I: L Berkowitz (red) *Advances in experimental social psychology*. New York: Academic Press, s 271-314.
- Strawson, P F (1994), The first person - and others. I: Q Cassam (red) *Self-knowledge*. Oxford: Oxford University Press, s 210-215.
- Strayer, J (1987), Affective and cognitive perspectives on empathy. I: N Eisenberg & J Strayer (red) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press, s 218-244.
- Sturgeon, S (1994), The epistemic view of subjectivity. *Journal of Philosophy*, 91, 221-235.
- Sugden, R (2002), Beyond sympathy and empathy: Adam Smith's concept of fellow-feeling. *Economics and Philosophy*, 18, 63-87.
- Taylor, C (1999), Sympathy. *Journal of Ethics*, 3, 73-87.

- Taylor, C C W (1965), Freedom and reason. *Mind and Language*, 280-298.
- Tengland, P-A (2001), Empathy: Its meaning and its place in a theory of therapy. I: S Haugh & T Merry (red) *Rogers' therapeutic conditions: Evolution, theory and practice*. Langarron: PCCS Books, s 72-85.
- Toi, M & Batson, C D (1982), More evidence that empathy is a source of altruistic motivation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 281-292.
- Tunbrå, L-O (2003), *Psykopatiska chefer. Lika farliga som charmiga*. Malmö: Liber ekonomi.
- Walton, D N (1989), *Informal logic. A handbook for critical argumentation*. New York: Cambridge University Press.
- Walton, K L (1990), *Mimesis as make-believe. On the foundations of the representational arts*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Walton, K L (1997), Spelunking, simulation and slime. I: M Hjort & S Laver (red) *Emotions and the arts*. Oxford: Oxford University Press, s 37-49.
- van Holthoon, F L (1993), Adam Smith and David Hume: With sympathy. *Utilitas*, 5, 35-48.
- Vendler, Z (1976), A note to the paralogisms. I: G Ryle (red) *Contemporary aspects of philosophy*. London: Oriel Press, s 111-121.
- Vendler, Z (1988), Changing places. I: D Seanor (red) *Hare and critics*. Oxford: Clarendon Press, s 171-183.
- Vetlesen, A J (1994), *Perception, empathy, and judgment. An inquiry into the preconditions of moral performance*. University Park, Pa.: Pennsylvania State University Press.
- Williams, B (1973), *Problems of the self. Philosophical papers 1956-1972*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Williams, J H G, et al. (2001), Imitation, mirror neurons and autism. *Neuroscience and Biobehavioural Review*, 25, 287-295.
- Wilson, D S, et al. (1996), Machiavellianism: A synthesis of the evolutionary and psychological literatures. *Psychological Bulletin*, 119, 285-299.
- Wimmer, H & Perner, J (1983), Beliefs about beliefs: Representation and constraining function of wrong beliefs in young children's understanding of deception. *Cognition*, 13, 103-128.

- Wind, E (1963), *Art and anarchy*. London: Faber and Faber.
- Wing, L & Gould, J (1979), Severe impairments of social interaction and associated abnormalities in children: Epidemiology and classification. *Journal of Autism and Developmental Disorders*, 9, 11-29.
- Wispé, L (1986), The distinction between sympathy and empathy: To call forth a concept, a word is needed. *Journal of Personality & Social Psychology*, 50, 314-321.
- Wispé, L (1987), History of the concept of empathy. I: N Eisenberg & J Strayer (red) *Empathy and its development*. New York: Cambridge University Press, s 17-37.
- Wispé, L (1991), *The psychology of sympathy*. New York: Plenum Press.
- Wittgenstein, L (1992a [1953]), *Filosofiska undersökningar*. Stockholm: Thales.
- Wittgenstein, L (1992b), *Last writings on the philosophy of psychology*. Oxford: Blackwell.
- Wollheim, R (1984), *The thread of life*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Young, I M (1997), *Intersecting voices : Dilemmas of gender, political philosophy, and policy*. Princeton, N. J.: Princeton University Press.
- Yue, G & Cole, K J (1992), Strength increases from the motor program: Comparison of training with maximal voluntary and imagined muscle contractions. *Journal of Neurophysiology*, 67, 1114-1123.